



Вісник

Верховного Суду України



**На XII позачерговому з'їзді
суддів України**

**Аналіз деяких питань застосування
судами законодавства про право
власності при розгляді цивільних
справ**

**Аналіз стану здійснення
судочинства судами загальної
юрисдикції у 2013 р.
(за даними судової статистики)**

**Регрес та суброгація
у праввідносинах страхування**

**Незалежність суддів
як гарантія правової держави:
міжнародний досвід**

6(166)'2014



ВИХОДИТЬ ДВАНADЦЯТЬ РАЗІВ НА РІК

Засноване 22 липня 1994 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію серія КВ № 7710 від 12 липня 2003 р.

Засновник — Верховний Суд України

Відповідно до постанови Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 3-05/4 наукові статті, опубліковані у журналі, на підставі висновку експертної ради з юридичних наук, окремо у кожному конкретному випадку за поданням спеціалізованої вченої ради, зраховуються як фахові в галузі юридичних наук

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голова редакційної колегії

Романюк Я.М. — Голова Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Заступник голови редакційної колегії

Барбара В.П. — заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у господарських справах, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Андрушко П.П. — кандидат юридичних наук, професор;

Беляневич О.А. — доктор юридичних наук, професор;

Бень А.Б. — начальник управління забезпечення видавничої діяльності Верховного Суду України, заслужений журналіст України (відповідальний секретар редакційної колегії);

Городовенко В.В. — голова Апеляційного суду Запорізької області, доктор юридичних наук, заслужений юрист України;

Кіресва Н.О. — кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України;

Короткевич М.Є. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Кубко Є.Б. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ;

Кузнецова Н.С. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Майданик Р.А. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ;

Погорецький М.А. — доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України;

Прокопенко О.Б. — суддя Верховного Суду України, кандидат юридичних наук;

Селіванов А.О. — доктор юридичних наук, професор, академік НАПрНУ, заслужений юрист України;

Сенін Ю.Л. — секретар Пленуму Верховного Суду України, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України;

Шакун В.І. — доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрНУ, заслужений діяч науки і техніки України;

Ярема А.Г. — заступник Голови Верховного Суду України — секретар Судової палати у цивільних справах, заслужений юрист України.

Рішеннями зборів суддів Верховного Суду України від 23 травня 2014 р. № 7 і 8 затверджено відповідно Положення про офіційний друкований орган Верховного Суду України — журнал «Вісник Верховного Суду України» та новий склад редакційної колегії видання.

1 *Новини. Події. Факти*
News. Events. Facts

2 *Судова практика*
Court Practice

2 *Рішення в адміністративних, господарських, кримінальних і цивільних справах*

Decisions in administrative, commercial, criminal, and civil cases

14 *Аналіз судової практики*
Survey of the Court Practice

14 *Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ*

Analysis of some issues of application of the ownership laws by the courts when hearing the civil cases

23 *Судова статистика*
Court Statistics

23 *Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2013 р. (за даними судової статистики)*

Analysis of administration of justice by the courts of general jurisdiction in 2013 (under the court statistics)

35 *Судова практика і проблеми вдосконалення законодавства*
Court Practice and Challenges of Improvement of Legislation



35 *Романюк Я.М., Майстренко Л.О.*
Регрес та суброгація у правовідносинах страхування

Romaniuk Ya.M., Maistrenko L.O.
Recourse and subrogation in legal insurance



44 *Проблеми вдосконалення законодавства*
Challenges of Improvement of Legislation



44 *Потильчак О.І.* *Незалежність суддів як гарантія правової держави: міжнародний досвід*

Potylchak O.I. The independence of the judiciary as a guarantee of the law-governed state: international experience

Міжнародні зв'язки
International Ties

Новини. Події. Факти



На XII позачерговому з'їзді суддів України

19 червня у м. Києві за участю 398 повноважних делегатів розпочав роботу XII позачерговий з'їзд суддів України.

До складу президії делегати обрали суддю Верховного Суду України, Голову Верховного Суду України у 2006—2011 рр., голову Ради суддів України **Василя Онопенка**, Голову Конституційного Суду України **Юрія Бауліна**, Голову Верховного Суду України **Ярослава Романюка**, Голову Верховного Суду України у 2002—2006 рр. **Василя Маляренка**, заступника голови Ради суддів України **Раїсу Ханову**.

На початку роботи з'їзд сформував склад робочих органів (мандатної, лічильної, редакційної комісії) та затвердив такі питання порядку денного: звіт Ради суддів України про виконання завдань органів суддівського самоврядування щодо забезпечення незалежності судів і суддів та відновлення довіри до судової влади; про призначення членів Вищої ради юстиції; обрання Ради суддів України; затвердження квотного принципу призначення членів Вищої ради юстиції та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від судів різних юрисдикцій; про призначення членів Вищої

кваліфікаційної комісії суддів України; про визначення черговості включення суддів — членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України до складу цієї комісії на випадок вибування одного або кількох членів цього органу; інформація рад суддів про виконання завдань органів суддівського самоврядування щодо забезпечення незалежності судів і суддів; інформація голови Державної судової адміністрації України; затвердження Положення про Раду суддів України.

«Нам дали кредит довіри, нам дали останній шанс», — наголосив доповідач з першого питання порядку денного, головуєчий на з'їзді **Василь Онопенко**, закликаючи до здійснення кроків щодо очищення судової влади й виправдання сподівань суспільства. «Суть судової реформи, — підкреслив він, — у зміні ставлення до судової влади. Жодна система не є живучою без механізму самоочищення».

В обговоренні цього питання взяв участь Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк**. Звертаючись до делегатів і гостей з'їзду, серед яких, зокрема,

були і голова Офісу Ради Європи в Україні, Посол **Владімір Рістовскі**, керівник проекту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедлива, незалежна та відповідальна судова влада України» **Девід Вон** і головний експерт проекту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» **Віргіліус Валанчюс**, він наголосив, що головним на сьогодні є життя заходів щодо відновлення суспільної довіри до суду. Ця проблема має комплексний характер. Для її вирішення необхідні зусилля всієї державної влади, але ключову роль мають відіграти самі судді, і саме цього очікує суспільство від з'їзду.

Ярослав Романюк окреслив бачення, як відновити суспільну довіру до судової влади України, запропонувавши конкретні заходи, які необхідно здійснити у цьому напрямі.

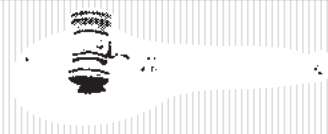
З'їзд заслухав інформацію рад суддів спеціалізованих і загальних судів, з якою виступили голови рад суддів адміністративних, господарських і загальних судів — відповідно **Микола Кобиланський**, **Олександр Удовиченко**, **Павло Гвоздик**. Інформацію про діяльність Державної судової адміністрації України у 2012—2014 рр. у вигляді презентації представив її голова **Зеновій Холоднюк**.

Позачерговий суддівський форум затвердив Положення про Раду суддів України у новій редакції та обрав Раду суддів України у складі сорока осіб. Члени Ради на першому організаційному засіданні довірили очолити цей вищий між з'їздами орган суддівського самоврядування судді Верховного Суду України **Валентині Сімоненко**.

Делегати з'їзду провели таємне голосування з метою визначитись із кандидатурами за квотою з'їзду суддів України до складу Вищої ради юстиції та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Після дводенного засідання 19—20 червня у роботі з'їзду оголошено перерву.





РІШЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ *

Кабінет Міністрів України постановою «Про упорядкування структури та умов грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» делегував своє право керівникам державних органів, у тому числі й міністру оборони України, визначати розміри посадових окладів, тому наказ міністра оборони України «Про затвердження схем розмірів посадових окладів військовослужбовців військових навчальних закладів (військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів України) і наукових установ Збройних Сил України»¹, яким затверджено схеми посадових окладів за основними типовими посадами керівного та наукового складу офіцерів військових навчальних закладів та наукових установ Збройних Сил України, є підставою для перерахунку пенсії відповідно до ч. 3 ст. 63 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин), оскільки змінює розмір однієї зі складових грошового забезпечення зазначених осіб

ПОСТАНОВА²

Іменем України

22 жовтня 2013 р. колегія суддів Судової палати в адміністративних справах, розглянувши в порядку письмового провадження справу за позовом Особи 1 до Головного управління Пенсійного фонду України в Донецькій області (далі — управління ПФУ, ПФУ відповідно) про перерахунок пенсії, **в с т а н о в и л а:**

У червні 2009 р. Особа 1 звернулась до суду з позовом, у якому просила визнати незаконними дії управління ПФУ щодо відмови перерахувати їй пенсію у зв'язку з підвищенням грошового забезпечення відповідної категорії військовослужбовців, зобов'язати управління ПФУ здійснити такий перерахунок пенсії з 1 вересня 2008 р.

Обґрунтовуючи позовні вимоги, позивач посилався на положення Закону від 9 квітня 1992 р. № 2262-ХІІ «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин; далі — Закон № 2262-ХІІ) та наказу міністра оборони України від 28 липня 2008 р. № 377 «Про затвердження схем розмірів посадових окладів військовослужбовців військових навчальних закладів (військових навчальних

підрозділів вищих навчальних закладів України) і наукових установ Збройних Сил України» (zareєстровано в Міністерстві юстиції України 18 серпня 2008 р. за № 761/15452; далі — наказ № 377), яким відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2007 р. № 1294 «Про упорядкування структури та умов грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» (далі — постанова № 1294) збільшено розмір посадових окладів військовослужбовців військових навчальних закладів.

Із матеріалів справи вбачається, що Особа 1 проходила військову службу на посаді викладача кафедри марксистсько-ленінської філософії Донецького вищого військово-політичного училища інженерних військ та військ зв'язку ім. генерала О.О. Єпішева і їй призначено пенсію за вислугу років на підставі Закону № 2262-ХІІ.

Калінінський районний суд м. Донецька постановою від 9 листопада 2009 р., залишеною без змін ухвалами Апеляційного суду Донецької області від 29 червня 2010 р. та Вищого адміністративного суду України від 30 травня 2013 р., позов задовольнив частково з огляду на те, що управління ПФУ мало перерахувати пенсію позивачу з 1 вересня 2008 р. у зв'язку зі зміною розміру грошового забезпечення.

* Публікується повний текст судового рішення з незначними редакційними правками.

¹ Наказ утратив чинність, але був чинним на час виникнення спірних правовідносин.

² Постанова Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України від 22 жовтня 2013 р. у справі № 21-307а13.

Не погоджуючись із ухвалою суду касаційної інстанції, управління ПФУ звернулось із заявою про її перегляд Верховним Судом України з підстави неоднакового застосування Вищим адміністративним судом України одних і тих самих норм права у подібних правовідносинах, а саме: ч. 3 ст. 63 Закону № 2262-ХІІ, постанови № 1294 та наказу № 377 у подібних правовідносинах. На обґрунтування заяви додано копії постанови Вищого адміністративного суду України від 1 листопада 2012 р. (К/9991/56527/12) та ухвали цього ж суду від 22 лютого 2012 р. (К/9991/73013/11), які, на думку заявника, підтверджують неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм права в подібних правовідносинах.

Перевіривши наведені заявником доводи, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України вважає, що заява управління ПФУ не підлягає задоволенню з таких підстав.

У рішеннях Вищого адміністративного суду України, доданих на підтвердження неоднакового застосування норм матеріального права, суд касаційної інстанції зазначив, що обов'язковою умовою для проведення перерахунку пенсій, призначених на підставі Закону № 2262-ХІІ, є зміна Кабінетом Міністрів України розміру хоча б одного з видів грошового забезпечення для відповідних категорій військовослужбовців, а наказ № 377 не може бути підставою для перерахунку раніше призначених пенсій, оскільки не є нормативним актом, обов'язковим для виконання ПФУ.

В ухвалі Вищого адміністративного суду України від 30 травня 2013 р. у справі, про перегляд якої подано заяву, цей суд, погодившись із рішеннями судів попередніх інстанцій про часткове задоволення позову, зазначив, що оскільки Кабінет Міністрів України постановою № 1294 делегував право визначати розміри посадових окладів, у тому числі й міністру оборони України, то наказ № 377, виданий на виконання зазначеної постанови, про встановлення посадових окладів військовослужбовцям військових навчальних закладів є підставою для перерахунку пенсій відповідній категорії військовослужбовців відповідно до Закону № 2262-ХІІ.

Аналіз наведених рішень суду касаційної інстанції дає підстави для висновку про неоднакове застосування цим судом ч. 3 ст. 63 Закону № 2262-ХІІ, постанови № 1294 та наказу № 377 під час вирішення спорів щодо наявності підстав для перерахунку розміру призначеної за цим Законом пенсії у зв'язку з прийняттям наказу № 377.

Вирішуючи питання про усунення розбіжностей у застосуванні судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, Верховний Суд України виходить із такого.

Відповідно до ч. 3 ст. 63 Закону № 2262-ХІІ усі призначені за цим Законом пенсії підлягають перерахунку у зв'язку зі зміною розміру хоча б одного з видів грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, або у зв'язку з уведенням для зазначених категорій осіб нових щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (надбавок, доплат, підвищень) та премій у розмірах, установлених законодавством. Перерахунок пенсій здійснюється на момент виникнення права на перерахунок пенсій і провадиться у строки, встановлені ч. 2 ст. 51 цього Закону.

Як убачається з наведеної норми права, підставою для проведення перерахунку пенсії є фактична зміна хоча б одного з видів грошового забезпечення відповідних категорій військовослужбовців, проведена на підставі рішення суб'єкта владних повноважень, наділеного правом установлювати чи змінювати види грошового забезпечення військовослужбовців.

Згідно з п. 1 Порядку проведення перерахунку пенсій, призначених відповідно до Закону «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 13 лютого 2008 р. № 45, та з урахуванням унесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 17 липня 1992 р. № 393 перерахунок раніше призначених відповідно до Закону № 2262-ХІІ пенсій проводиться в разі прийняття рішення Кабінетом Міністрів України про зміну розміру хоча б одного з видів грошового забезпечення для відповідних категорій військовослужбовців, осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, або у зв'язку з уведенням для них нових щомісячних додаткових видів грошового забезпечення (надбавок, доплат, підвищень) та премій у розмірах, установлених законодавством.

Пунктом 5 постанови № 1294 передбачено, що керівникам державних органів у межах асигнувань, що виділяються на їх утримання, надано право установлювати посадові оклади військовослужбовцям (крім військовослужбовців строкової військової служби), особам рядового і начальницького складу, посади яких не передбачені цією постановою, у відповідних випадках.

Ураховуючи наведене, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України дійшла такого правового висновку: Кабінет Міністрів України постановою № 1294 делегував своє право керівникам державних органів, у тому числі й міністру оборони України, визначати розміри посадових окладів, тому наказ № 377, яким затверджено схеми посадових окладів за основними типовими посадами керівного та наукового складу офіцерів військових навчальних закладів та наукових установ Збройних Сил України, є підставою для перерахунку пенсії відповідно до ч. 3 ст. 63 Закону № 2262-ХІІ, оскільки змінює розмір однієї зі складових грошового забезпечення зазначених осіб.

З огляду на викладене висновок суду касаційної інстанції у справі, що розглядається, про під-

ставність вимог Особи 1 щодо перерахунку йому пенсії ґрунтується на правильному застосуванні норм матеріального права та відповідає правовій позиції Верховного Суду України, неодноразово висловленій у справах цієї категорії, зокрема в постановах від 24 квітня 2012 р. (№ 21-84a12) та 15, 16 січня 2013 р. (№ 21-201a13, 21-416a12 відповідно), а тому в задоволенні заяви управління ПФУ слід відмовити.

Керуючись статтями 241, 242, 244 КАС, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України **п о с т а н о в и л а:**

У задоволенні заяви управління ПФУ відмовити.

Постанова є остаточною і оскарженню не підлягає, крім випадку, встановленого п. 2 ч. 1 ст. 237 КАС.

РІШЕННЯ У ГОСПОДАРСЬКИХ СПРАВАХ

Помилковими є висновки Вищого господарського суду України про те, що для встановлення суми заборгованості за поставлену теплову енергію у січні 2011 р. слід керуватися розпорядженням Київської міської державної адміністрації від 29 грудня 2010 р. № 1222 «Про встановлення тарифів на комунальні послуги з централізованого опалення і постачання гарячої води виконавцям цих послуг усіх форм власності для здійснення розрахунків з населенням, згідно з тарифами на теплову енергію, затвердженими Національною комісією регулювання електроенергетики України». Відповідно до цього розпорядження з 1 лютого 2011 р. застосовуються нові тарифи, оскільки із 22 липня 2010 р. — дати набрання чинності Законом України «Про Національну комісію регулювання ринку комунальних послуг України», яким внесено зміни до ряду законодавчих актів у сфері теплопостачання, — Київська міська державна адміністрація не може встановлювати тарифи на теплову енергію для суб'єктів природних монополій, а Національна комісія регулювання електроенергетики України в межах повноважень, наданих зазначеним Законом, 14 грудня 2010 р. затвердила тарифи на теплову енергію акціонерній енергопостачальній компанії «Київенерго»

ПОСТАНОВА

*Судової палати у господарських справах Верховного Суду України
від 28 травня 2013 р.
(в и т я г)*

До Верховного Суду України звернулося публічне акціонерне товариство «Київенерго» (далі — ПАТ) із заявою про перегляд Верховним Судом України постанови Вищого господарського суду України від 6 лютого 2013 р. у справі № 5011-64/2345-2012 за позовом ПАТ до житлово-будівельного кооперативу «Енергетик-2» (далі — ЖБК) про стягнення заборгованості з підстави неоднакового застосування судом касаційної інстанції положень постанови Національної

комісії регулювання електроенергетики України (далі — НКРЕ) від 14 грудня 2010 р. № 1729 «Про затвердження тарифів на теплову енергію АЕК «Київенерго» (далі — постанова НКРЕ № 1729), внаслідок чого ухвалено різні за змістом судові рішення у подібних правовідносинах.

На обґрунтування неоднакового застосування судом касаційної інстанції норм матеріального права заявник надав копію постанови Вищого господарського суду України від

24 травня 2012 р. у справі № 9/361, у якій висловлено протилежну правову позицію.

Вищий господарський суд України ухвалою від 8 квітня 2013 р. допустив справу № 5011-64/2345-2012 до провадження для перегляду Верховним Судом України оскаржуваної постанови.

Допускаючи зазначену справу до провадження Верховного Суду України, суд касаційної інстанції дійшов висновку про те, що в постанові від 24 травня 2012 р. у справі № 9/361 за аналогічних підстав та предмета позову, змісту позовних вимог і матеріально-правового регулювання спірних правовідносин вказано про необхідність нараховувати вартість спожитої у січні 2011 р. теплової енергії за тарифами, встановленими постановою НКРЕ № 1729.

ПАТ у заяві просило скасувати постанову Вищого господарського суду України від 6 лютого 2013 р. у справі № 5011-64/2345-2012 та прийняти нове судове рішення.

Заслухавши суддю-доповідача, пояснення представника позивача, перевіrivши наведені заявником обставини, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України вважає, що заява підлягає частковому задоволенню з огляду на таке.

Як встановлено судами, згідно з умовами договору на постачання теплової енергії у гарячій воді, укладеного 1 листопада 1999 р. між сторонами (акціонерною енергопостачальною компанією «Київенерго» (далі — АЕК), правонаступником якої є ПАТ, та ЖБК) позивач постачав відповідачу теплову енергію у вигляді гарячої води. Натомість відповідач у період з 1 листопада 2009 р. до 1 лютого 2012 р. неналежним чином виконував свої зобов'язання з оплати поставленої теплової енергії. Тому ПАТ подало позов до суду про стягнення суми боргу, пені, інфляційних збитків та 3 % річних.

Суди першої та апеляційної інстанцій позов задовольнили частково: з відповідача стягнуто на користь ПАТ 94 тис. 849 грн 93 коп. боргу за спожиту теплову енергію, 7 тис. 743 грн 32 коп. інфляційних втрат, 3 тис. 582 грн 94 коп. — 3 % річних, 1 тис. 111 грн 41 коп. — пені.

Вищий господарський суд України зменшив на 9 тис. 22 грн 5 коп. суму основного боргу за січень 2011 р., тобто до 85 тис. 827 грн 88 коп.

В основу постанови суду касаційної інстанції покладено висновки про те, що відповідач як виконавець комунальних послуг під час розрахунку їх вартості у січні 2011 р. зобов'язаний керуватись розпорядженням Київської міської держав-

ної адміністрації (далі — КМДА) від 29 грудня 2010 р. № 1222 «Про встановлення тарифів на комунальні послуги з централізованого опалення і постачання гарячої води виконавцям цих послуг усіх форм власності для здійснення розрахунків з населенням, згідно з тарифами на теплову енергію, затвердженими Національною комісією регулювання електроенергетики України»² (далі — розпорядження КМДА № 1222). Тобто нові тарифи застосовуються з 1 лютого 2011 р.

Проте з такими висновками погодитись не можна.

Частинами 1 і 2 ст. 275 та ч. 6 ст. 276 ГК передбачено, що за договором енергопостачання енергопостачальне підприємство (енергопостачальник) відпускає електричну енергію, пару, гарячу і перегріту воду (далі — енергію) споживачеві (абоненту), який зобов'язаний оплатити прийняту енергію та дотримуватися передбаченого договором режиму її використання, а також забезпечити безпечну експлуатацію енергетичного обладнання, що ним використовується. Відпуск енергії без оформлення договору енергопостачання не допускається. Розрахунки за договорами енергопостачання здійснюються на підставі цін (тарифів), встановлених відповідно до вимог закону.

Як зазначено вище, 1 листопада 1999 р. сторони уклали договір, відповідно до п. 2.1 якого при виконанні його умов, а також вирішенні всіх питань, що не обумовлені ним, сторони зобов'язуються керуватись тарифами, затвердженими КМДА, Правилами користування тепловою енергією, Правилами технічної експлуатації тепло-використовуючих установок і теплових мереж, нормативними актами з питань користування та взаєморозрахунків за енергоносії, чинним законодавством України.

Згідно із положеннями ст. 1 Закону від 2 червня 2005 р. № 2633-IV «Про теплопостачання» (далі — Закон № 2633-IV) у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин, тариф (ціна) на теплову енергію — це грошовий вираз витрат на виробництво, транспортування, постачання одиниці теплової енергії (1 Ккал) з урахуванням рентабельності виробництва, інвестиційної та інших складових, що визначаються згідно із методиками, розробленими центральним органом виконавчої влади у сфері теплопостачання.

За приписами ст. 20 Закону № 2633-IV тарифи на виробництво, транспортування та постачання теплової енергії затверджуються Національною

²Розпорядження втратило чинність, але було чинним на час виникнення спірних правовідносин.

комісією регулювання ринку комунальних послуг України (далі — НКРРКП) та органами місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законодавством.

Законом від 9 липня 2010 р. № 2479-VI «Про Національну комісію регулювання ринку комунальних послуг України» (далі — Закон № 2479-VI)³, що набрав чинності 22 липня 2010 р., внесено зміни до ряду законодавчих актів у сфері теплопостачання. Зокрема, відповідно до підпункту 2 п. «а» ст. 28 Закону від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР «Про місцеве самоврядування в Україні» до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать власні (самоврядні) повноваження із встановлення в порядку і межах, визначених законодавством, тарифів на побутові, комунальні (крім тарифів на теплову енергію, централізоване водопостачання та водовідведення, які встановлюються НКРРКП), транспортні та інші послуги.

Згідно із абз. 5 п. 2 ч. 1 та п. 4 ч. 1 ст. 6 Закону № 2479-VI НКРРКП встановлює тарифи на комунальні послуги суб'єктам природних монополій та суб'єктам господарювання на суміжних ринках, ліцензування діяльності яких здійснюється НКРРКП, а також визначає суб'єктів природних монополій, діяльність яких регулюється відповідно до цього Закону, та складає і веде галузеві реєстри таких суб'єктів господарювання.

ПАТ є суб'єктом природних монополій у сфері теплопостачання, якого включено до відповідного галузевого реєстру.

Таким чином, із 22 липня 2010 р. органи місцевого самоврядування позбавлені права встановлювати тарифи на теплову енергію, централізоване водопостачання і водовідведення для суб'єктів природних монополій, яким є позивач у цій справі.

Відповідно до п. 2 ст. 19 Закону № 2479-VI НКРЕ виконує функції державного регулювання у сфері теплопостачання, централізованого водопостачання та водовідведення до закінчення процесу формування НКРРКП, що має бути завершено до 1 січня 2011 р. До встановлення НКРЕ тарифів на теплову енергію, транспортування теплової енергії магістральними та місцевими (розподільчими) мережами, постачання теплової енергії, а також тарифів на послуги централізованого водопостачання та водовідведення діють тарифи, що встановлені відповідно органами виконавчої влади та органами місце-

вого самоврядування в установленому законодавством порядку.

Керуючись наданими Законом № 2479-VI повноваженнями, НКРЕ 14 грудня 2010 р. прийняла постанову № 1729, якою було затверджено тарифи на теплову енергію АЕК. Ця постанова набрала чинності з 1 січня 2011 р.

Пунктом 13 Положення про Національну комісію регулювання електроенергетики України, затвердженого Указом Президента України від 21 квітня 1998 р. № 335/98, чинного на час виникнення спірних правовідносин, встановлено, що НКРЕ в межах своїх повноважень на основі та на виконання законодавства приймає рішення у вигляді постанов і розпоряджень, які є обов'язковими для виконання підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, які здійснюють діяльність на оптовому ринку електроенергії, ринках газу, нафти та нафтопродуктів.

Отже, помилковими є висновки Вищого господарського суду України про те, що з 1 лютого 2011 р. згідно із розпорядженням КМДА № 1222 застосовуються нові тарифи з теплопостачання, оскільки, як зазначено вище, із 22 липня 2010 р. КМДА не може встановлювати тарифи на теплову енергію для суб'єктів природних монополій, а НКРЕ в межах повноважень, наданих Законом № 2479-VI, 14 грудня 2010 р. затвердила тарифи на теплову енергію АЕК.

Розпорядженням КМДА № 1222 було встановлено нові тарифи на комунальні послуги з централізованого опалення і постачання гарячої води для населення саме на виконання постанови НКРЕ № 1729.

Ураховуючи зазначені вище положення законодавства, суд касаційної інстанції дійшов передчасного висновку про безпідставність позовних вимог у частині стягнення 9 тис. 22 грн 5 коп. заборгованості за теплову енергію, поставлену у січні 2011 р.

За таких обставин заява ПАТ підлягає частковому задоволенню.

Підлягає задоволенню також і вимога ПАТ щодо покладення судового збору на відповідача, оскільки відповідно до ст. 111¹⁴ ГПК Верховний Суд України переглядає рішення господарських судів виключно на підставі і в порядку, встановлених цим Кодексом.

Згідно із ч. 4 ст. 49 ГПК стороні, на користь якої відбулося рішення, господарський суд відшкодовує мито за рахунок другої сторони.

Керуючись статтями 49, 111¹⁴, 111²³—111²⁵ ГПК, Судова палата у господарських справах Верховного Суду України постановила: заяву

³ Цей Закон у новій редакції (зміни внесено відповідно до Закону від 7 липня 2011 р. № 3610-IV) має назву «Про державне регулювання у сфері комунальних послуг».

ПАТ задовольнити частково. Постанову Вищого господарського суду України від 6 лютого 2013 р. у справі № 5011-64/2345-2012 скасувати в частині зміни постанови Київського апеляційного господарського суду від 3 грудня 2012 р. в частині зменшення суми основного боргу до 85 тис. 827 грн 88 коп., а справу в цій частині направити на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Стягнути із ЖБК на користь ПАТ 860 грн 25 коп. судового збору за подання заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом України у справі № 5011-64/2345-2012.

Видачу наказу доручити Господарському суду м. Києва.

Постанова є остаточною і може бути оскаржена тільки на підставі, встановленій п. 2 ч. 1 ст. 111¹⁶ ГПК.

РІШЕННЯ У КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Коли службова особа, визначення якої дається у ст. 18 КК України і в примітці до ст. 364 КК України (під яке підпадає слідчий, прокурор чи суддя), зловживає службовим становищем і посягає на правовідносини у сфері правосуддя, які охороняються групою самостійних норм закону про кримінальну відповідальність, то таке зловживання має розцінюватись як один із різновидів посягання на правосуддя і кваліфікуватись за однією з відповідних статей за такі злочини. Зазначене зловживання не потребує окремої кваліфікації за ст. 364 КК України. Винятки можуть бути лише в тому випадку, коли зазначений суб'єкт злочину, окрім злочину проти правосуддя, вчиняє інше діяння, що охоплюється диспозицією ст. 364 КК України, і утворює реальну сукупність злочинів.

Злочин, передбачений ст. 374 КК України, є злочином із формальним складом. Об'єктом цього злочину є законна діяльність, зокрема слідчого під час здійснення ним процесуальних повноважень щодо забезпечення інтересів правосуддя. Слідчий як спеціальний суб'єкт цього злочину підпадає під поняття «службова особа», визначення якого дається у ст. 18 КК України і примітці до ст. 364 КК України. Як представник влади він, враховуючи його правове становище, може виконувати інші функції, що входять до кола його повноважень. Проте, виходячи з конститутивних положень ч. 1 ст. 374 КК України, ця норма закону охороняє інтереси правосуддя — право на захист підозрюваного, обвинуваченого — не від усіх дій суб'єкта цього злочину, а виключно окремі, специфічні діяння, взяті під її охорону

ПОСТАНОВА

*Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України
від 24 жовтня 2013 р. у справі № 5-34к13
(в и т я з)*

Костянтинівський міськрайонний суд Донецької області вироком від 28 травня 2012 р. засудив Ю.: за ч. 3 ст. 364 КК до позбавлення волі на строк п'ять років із позбавленням права обіймати посади у правоохоронних органах на строк три роки з конфіскацією всього майна; за ч. 1 ст. 366 КК — до обмеження волі на строк один рік із позбавленням права обіймати посади у правоохоронних органах на строк три роки; за ч. 1 ст. 374 КК — до арешту на строк шість місяців із позбавленням права обіймати посади у правоохоронних органах на строк три роки.

На підставі ст. 70 КК Ю. визначено остаточне покарання — позбавлення волі на строк п'ять

років із позбавленням права обіймати посади у правоохоронних органах на строк три роки з конфіскацією майна.

Ю. позбавлено спеціального звання — лейтенант міліції.

На підставі ст. 75 КК Ю. звільнено від відбування основного покарання з випробуванням із встановленням іспитового строку три роки та покладенням на нього обов'язків, передбачених пунктами 2, 3 ч. 1 ст. 76 КК.

Ю. визнано винуватим у тому, що він як слідчий слідчого відділення в період із 27 жовтня по 30 листопада 2010 р. під час проведення досудового слідства у кримінальній справі про обвину-

вачення М. за ч. 3 ст. 296 КК склав постанову про притягнення як обвинуваченого і протокол про ознайомлення з матеріалами справи, підробив у них підпис захисника С. і виконав процесуальні дії без участі цього захисника.

Ці дії суд розцінив як зловживання службовим становищем працівником правоохоронного органу, що виявилось у грубому порушенні права обвинуваченого на захист, а факт складання процесуальних документів — як службове підроблення.

Апеляційний суд Донецької області ухвалою від 10 серпня 2012 р. вирок щодо Ю. змінив та ухвалив вважати його засудженим за ч. 3 ст. 364 КК із застосуванням ст. 77 КК, ч. 2 ст. 69 КК до позбавлення волі на строк п'ять років із позбавленням права обіймати посади у правоохоронних органах на строк три роки, без конфіскації майна; за ч. 1 ст. 366 КК — до обмеження волі на строк один рік із позбавленням права обіймати посади у правоохоронних органах на строк три роки; за ч. 1 ст. 374 КК — до арешту на строк шість місяців із позбавленням права обіймати посади у правоохоронних органах на строк три роки. На підставі ст. 70 КК Ю. визначено остаточне покарання — позбавлення волі на строк п'ять років із позбавленням права обіймати посади у правоохоронних органах на строк три роки, без конфіскації майна. Ю. позбавлено спеціального звання — лейтенант міліції.

На підставі ст. 75 КК Ю. звільнено від відбування основного покарання з випробуванням із встановленням іспитового строку три роки та покладенням на нього обов'язків, передбачених пунктами 2, 3 ч. 1 ст. 76 КК.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ ухвалою від 6 червня 2013 р. судові рішення щодо Ю. залишив без змін.

У заяві засуджений Ю. просив переглянути ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 6 червня 2013 р. з підстав неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень.

Обґрунтовуючи свої вимоги, Ю. зазначив, що його визнано винуватим за ч. 1 ст. 374 КК, яка є спеціальною нормою по відношенню до ст. 364 КК і за правилами кваліфікації має перевагу перед останньою. Засуджений вважав, що в його діях немає складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 366 КК.

Як на приклад неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь Ю. посилався на ухвали Верховного Суду України від 5 жовтня 2006 р. та від 25 березня і 27 травня 2008 р.

На думку Ю., фактичні обставини та кримінально-правова оцінка в судових рішеннях, наданих для порівняння, подібні до фактичних обставин діяння, яке було йому інкриміноване, але отримали кримінально-правову оцінку, відмінну від оцінки, сформульованої в оспореному ним рішенні. Зокрема, в ухвалях Верховного Суду України від 5 жовтня 2006 р. та від 27 травня 2008 р. аналогічні обставини були кваліфіковані лише за ч. 1 ст. 366 КК і не кваліфікувались за ч. 3 ст. 364 КК. Понад те в ухвалі від 5 жовтня 2006 р. діяння, передбачене ч. 3 ст. 364 КК, не було визнано злочинним і Особа 2, якій воно інкримінувалося, була виправдана за відсутністю в її діях складу цього злочину.

На обґрунтування своїх доводів засуджений також надав копію ухвали Верховного Суду України від 25 березня 2008 р., яка, на його думку, підтверджує неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь, оскільки фактичні обставини суспільно небезпечних діянь у цих справах різні.

Ю. просив скасувати ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 6 червня 2013 р., а справу направити на новий касаційний розгляд.

Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України заслухала суддю-доповідача, пояснення прокурора про залишення заяви без задоволення, перевірила матеріали кримінальної справи та матеріали, додані до заяви, обговорила викладені в заяві доводи та висновки членів Науково-консультативної ради при Верховному Суді України і дійшла висновку, що заява підлягає задоволенню частково з огляду на таке.

Наявність підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 400¹² КПК 1960 р., зумовлює необхідність перегляду ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 6 червня 2013 р.

Відповідь на порушені в заяві питання щодо неоднакового застосування однієї й тієї самої норми закону про кримінальну відповідальність, а отже, рішення про необхідність

втручання чи невтручання в оспорене судові рішення залежить від висновку про правильність застосування норми закону про кримінальну відповідальність. Правильне застосування норми закону передбачає встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння і ознаками складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою.

Фактичні підстави кваліфікації, встановлені судами першої й апеляційної інстанцій, отримали схвалення в рішенні суду касаційної інстанції.

Однією зі стадій кримінально-правової кваліфікації є вибір правової норми, яка підлягає застосуванню. Ця стадія включає в себе етапи впорядкування (систематизацію, градацію) зібраних фактичних даних; попередньої правової оцінки; розмежування складів діянь та вибору правової норми, яка підлягає застосуванню.

Наступною стадією кваліфікації є встановлення відповідності між ознаками діяння і нормою. На цій стадії, зокрема, вирішуються (можуть вирішуватися) питання подолання конкуренції норм закону про кримінальну відповідальність. Одним із видів конкуренції в кримінальному праві є конкуренція статей, в яких передбачена загальна та спеціальна норми. За такої конкуренції одна з них (в якій передбачена загальна норма) охоплює визначене коло діянь, а інша (спеціальна норма) — лише частину, тобто різновиди діянь, передбачених загальною нормою. У спеціальній нормі мають бути всі ознаки загальної норми, тоді як спеціальна повинна містити і свої специфічні ознаки, що виокремлюють її із загальної. При цьому слід виходити з того, що співвідношення (зіставлення) двох складів злочинів як загального і спеціального можливе за умов, коли: 1) обидва склади злочинів є або матеріальними, або формальними; 2) при виключенні (умовному) із КК спеціального складу злочину, передбачені ним дії повністю охоплюватимуться об'єктивною стороною загального складу, за винятком тих дій, які додатково були передбачені у спеціальному складі як його додаткові ознаки. Такі дії або вважатимуться декриміналізованими, або ж повинні визнаватися ознаками іншого складу злочину.

Відсутність ознак співвідношення виключає конкуренцію правових норм і необхідність її подолання. Тоді за певних обставин виникають питання кваліфікації сукупності злочинів чи їх суміжності.

Суспільно небезпечне діяння, яке інкриміновано Ю., було розцінене як таке, що містить три склади злочинів, передбачених ч. 3 ст. 364, ч. 1 ст. 374 і ч. 3 ст. 366 КК.

Злочин, передбачений ст. 374 КК, є злочином із формальним складом. Об'єктом цього злочину є нормальна законна діяльність, зокрема слідчого під час здійснення ним процесуальних повноважень щодо забезпечення інтересів правосуддя. Слідчий як спеціальний суб'єкт цього злочину підпадає під поняття «службова особа», визначення якого дається у ст. 18 КК та примітці до ст. 364 КК. Він як представник влади з огляду на своє правове становище може виконувати інші функції, що входять до кола його повноважень. Проте, враховуючи конститутивні положення ч. 1 ст. 374 КК, ця норма закону охороняє інтереси правосуддя не від усіх дій суб'єкта цього злочину, а виключно окремі, специфічні діяння, взяті нею під її охорону, — право на захист підозрюваного, обвинуваченого.

Натомість злочин, передбачений ч. 1 ст. 364 КК, є злочином із матеріальним складом, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони якого є наслідки у виді заподіяння істотної шкоди об'єктам кримінально-правової охорони, зазначеним у диспозиції ч. 1 ст. 364 КК. Об'єктом цього злочину є нормальна діяльність органів державної влади та органів самоврядування. Цією нормою закону охороняються праводіносини у сфері службової діяльності, за винятком тих, які підпадають під охорону інших норм закону про кримінальну відповідальність (наприклад, група злочинів проти правосуддя, передбачених статтями 371—374 КК).

Зіставлення (порівняння) норм, передбачених ч. 1 ст. 374 і ч. 1 ст. 364 КК (основний склад) та ч. 3 тієї ж статті (кваліфікований склад), дає підстави для висновку про те, що за змістом та видовими ознаками (особливо, якщо припустити, що діяння, передбачене ч. 1 ст. 374 КК, не передбачене в цьому Кодексі) ці норми права не співвідносяться між собою як загальна і спеціальна. Діяння, передбачене ч. 1 ст. 374 КК, — це один із різновидів службового зловживання, що містить окрему, самостійну кримінально-правову заборону на вчинення дій, визначених цією нормою, а саме: не допускати чи не надавати своєчасно захисника, а також іншим чином грубо порушувати права підозрюваного, обвинуваченого на захист.

Стаття 364 КК не встановлює кримінальної відповідальності за вчинення цих дій, оскільки склад цього злочину передбачає настання наслід-

ків і причинний зв'язок між цими наслідками та діями службової особи. Тоді як ч. 1 ст. 374 КК таких наслідків не передбачає і криміналізує діяння, передбачені її диспозицією.

У зв'язку з цим не можна погодитися з твердженням, викладеним у заяві про наявність конкуренції між зазначеними нормами права. Водночас викладені в заяві щодо неправильно застосування ч. 3 ст. 364 КК доводи слід визнати слушними. Інкриміноване засудженому діяння повністю охоплюється диспозицією ч. 1 ст. 374 КК, і тому не потребує окремої (додаткової) кваліфікації ще й за ч. 3 ст. 364 КК. Кваліфікація як зловживання службовим становищем була б прийнятною, якби слідчий, окрім діяння, передбаченого ч. 1 ст. 374 КК, вчинив інше, яке не підпадає під ознаки диспозиції цієї статті (наприклад, вдався до незаконних методів слідства).

У контексті конкретних обставин цієї справи слід зазначити, що касаційний суд у своєму рішенні фактично визнав, що діяння, які утворюють склад злочину — порушення права на захист, одночасно можуть бути наслідками зловживання службовим становищем. Такі висновки суду неприпустимі.

Аналіз зазначених норм права в аспекті фактичних обставин справи дає підстави зробити висновок, що коли службова особа, визначення якої дається у ст. 18 КК і в примітці до ст. 364 КК (під яке підпадає слідчий, прокурор чи суддя), зловживає службовим становищем і посягає на правовідносини в сфері правосуддя, які охороняються групою самостійних норм закону про кримінальну відповідальність, то таке зловживання має розцінюватись як один із різновидів посягання на правосуддя і кваліфікуватися за однією з відповідних статей за такі злочини. Зазначене зловживання не потребує окремої кваліфікації за ст. 364 КК. Винятки можуть бути в тому разі, коли зазначений суб'єкт злочину, крім злочину проти правосуддя, вчиняє інше діяння, що охоплюється диспозицією ст. 364 КК і утворює реальну сукупність злочинів.

Висновок касаційного суду у рішенні, наданому для порівняння, відповідає зазначеній правовій позиції і водночас ілюструє неоднаковість у правозастосуванні. Оскільки оспорене рішення щодо Ю. в частині кваліфікації його дій за ч. 3 ст. 364 КК, як установив Верховний Суд України, є незаконним і суперечить сталій практиці застосування цієї норми, воно підлягає скасуванню. Скасування цього рішення і приведення його у відповідність до правової позиції

Верховного Суду України забезпечить однаковість у правозастосуванні.

Верховний Суд України не може погодитися із викладеними у заяві доводами про неправильність кваліфікації дій засудженого за ч. 1 ст. 366 КК. Правозастосовна практика виробила сталу правову позицію, що впливає із нормативного розуміння положень ст. 366 КК про те, що у разі вчинення певних дій, пов'язаних із використанням службових повноважень і поєднаних із службовим підробленням, як правило, утворюють сукупність злочинів. Оскільки засудженому інкриміновано злочин проти правосуддя, який не передбачає відповідальності за службове підроблення, а факт такого підроблення мав місце, то ці дії й отримали окрему кваліфікацію за ч. 1 ст. 366 КК.

Посилання автора заяви на правову позицію Верховного Суду України щодо цього злочину є некоректним, оскільки в їх основі лежить неправильна інтерпретація цих висновків. У рішеннях, щодо яких висловлена правова позиція Верховного Суду України, йшлося не про відсутність службового підроблення взагалі, а про неправильне застосування кваліфікуючої ознаки цього діяння — спричинення тяжких наслідків у сукупності з іншими злочинами, що також передбачали тяжкі наслідки. Верховний Суд України зазначив, що вчинення службового підроблення в сукупності з іншим злочином утворює їх сукупність.

Відповідно до положень норм процесуального закону, якими регламентується порядок перегляду справ Верховним Судом України, за результатами такого перегляду Верховний Суд України фактично законодавчо позбавлений можливості ухвалення нового (остаточного) рішення, для постановлення якого необхідне втручання не тільки в рішення суду касаційної інстанції, перегляд якого дозволений законом, але і втручання в судові рішення судів нижчих інстанцій, перегляд яких законом обмежено, ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 6 червня 2013 р. щодо Ю. підлягає скасуванню з направленням справи на новий розгляд до суду касаційної інстанції.

Під час нового касаційного розгляду справи, який належить провести відповідно до вимог закону, має бути усунуте зазначене неправильне застосування норми закону про кримінальну відповідальність та розглянуті доводи щодо правильності призначення покарання за сукупністю злочинів, позбавлення засудженого спеціального звання.

Ураहुвавши вказане, Судова палата у кримінальних справах Верховного Суду України скасувала ухвалу Вищого спеціалізованого суду Украї-

ни з розгляду цивільних і кримінальних справ від 6 червня 2013 р. щодо Ю., а справу направила на новий касаційний розгляд.

РІШЕННЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ

Непроведення з вини власника або уповноваженого ним органу розрахунку з працівником у строки, передбачені ст. 116 КЗпП України, є підставою для відповідальності, передбаченої ст. 117 зазначеного Кодексу, тобто виплати працівникові його середнього заробітку за весь час затримки по день фактичного розрахунку. Після ухвалення судового рішення про стягнення заборгованості із заробітної плати роботодавець не звільняється від відповідальності, передбаченої ст. 117 КЗпП України, а саме виплати середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні

ПОСТАНОВА

*Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України
від 29 січня 2014 р. у справі № 6-144цс13
(в и т я з)*

У березні 2013 р. М. звернулася до суду з позовом до редакції газети «Тернопіль вечірній» (далі — Редакція), третя особа — Тернопільська міська рада (далі — Міськрада), про стягнення середнього заробітку за час затримки виплати заробітної плати та відшкодування моральної шкоди.

М. послалася на те, що на момент звільнення її з роботи з посади головного бухгалтера Редакції з нею не проведено розрахунок. У зв'язку з цим Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області рішенням від 5 листопада 2012 р. (№ 2/1915/759/2012), залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Тернопільської області від 20 грудня 2012 р., частково задовольнив її позов до Редакції та ухвалив стягнути з останньої на користь М. 20 тис. 853 грн 15 коп. заборгованості із заробітної плати, 11 тис. 131 грн 50 коп. компенсації за невикористану відпустку, 4 тис. 600 грн 86 коп. вихідної допомоги та 10 тис. грн середнього заробітку за час затримки виплати заробітної плати.

Проте відповідач заборгованість із заробітної плати так і не сплатив.

Пославшись на ст. 117 КЗпП та враховуючи збільшення розміру позовних вимог, М. просила стягнути з Редакції на її користь 30 тис. 828 грн середнього заробітку за час затримки виплати заробітної плати за період з листопада 2012 р. до червня 2013 р. та 50 тис. грн на відшкодування моральної шкоди.

Тернопільський міськрайонний суд Тернопільської області рішенням від 31 липня 2013 р.,

залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Тернопільської області від 12 вересня 2013 р., позов М. задовольнив частково: ухвалив стягнути з Редакції на користь М. 500 грн на відшкодування моральної шкоди. У задоволенні позовних вимог М. про стягнення середнього заробітку за час затримки виплати заробітної плати відмовив. Суд також вирішив питання про розподіл судових витрат.

Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10 жовтня 2013 р. у відкритті касаційного провадження у справі за касаційною скаргою М. на зазначені рішення суду першої та ухвалу суду апеляційної інстанції відмовлено.

У заяві М. порушила питання про скасування ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10 жовтня 2013 р. й направлення справи на новий розгляд до суду касаційної інстанції з підстав, передбачених п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК.

На обґрунтування заяви М. послалася на неоднакове застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, а саме ст. 117 КЗпП.

Як приклад наявності зазначених підстав подання заяви про перегляд Верховним Судом України судових рішень М. надала копії ухвал колегії суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з

розгляду цивільних і кримінальних справ: від 16 травня 2012 р. у справі про стягнення середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні (№ 6-47110св11). Цією ухвалою касаційну скаргу задоволено, рішення суду апеляційної інстанції скасовано й залишено в силі заочне рішення суду першої інстанції про задоволення позову; від 18 липня 2012 р. у справі про стягнення середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні та відшкодування моральної шкоди (№ 6-14417св12). Зазначеною ухвалою касаційну скаргу задоволено, рішення суду апеляційної інстанції скасовано й залишено в силі рішення суду першої інстанції, яким позов задоволено частково.

Постановляючи ці ухвали, суд касаційної інстанції погодився з висновками судів першої інстанції та виходив із того, що не виплата роботодавцем належних звільненому працівникові сум у день звільнення (ст. 116 КЗпП) є підставою для стягнення середнього заробітку за весь час затримки по день фактичного розрахунку, що передбачено ст. 117 КЗпП. Після ухвалення судового рішення, видачі судового наказу про стягнення заборгованості із заробітної плати роботодавець не звільняється від відповідальності, передбаченої ст. 117 КЗпП.

Відмовляючи в задоволенні позовних вимог М. про стягнення середнього заробітку за час затримки виплати заробітної плати у справі, яка переглядається, суд першої інстанції, з висновками якого погодилися суди апеляційної та касаційної інстанцій, виходив із того, що питання передбаченої ст. 117 КЗпП відповідальності Редакції перед М. вже вирішено рішенням Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 5 листопада 2012 р. (№ 2/1915/759/2012), яким ухвалено стягнути на користь М. середній заробіток за час затримки виплати заробітної плати, тому підстав для повторного застосування такої відповідальності до відповідача немає. Крім того, ст. 117 КЗпП не передбачена відповідальність у вигляді стягнення середнього заробітку за час затримки виплати заробітної плати після ухвалення рішення суду, яким вже вирішено питання такої відповідальності. За невиконання судового рішення у трудових спорах відповідальність установлена Законом від 21 квітня 1999 р. № 606-XIV «Про виконавче провадження» (далі — Закон № 606-XIV), а не трудовим законодавством.

Отже, виявлено неоднакове застосування судом касаційної інстанції однієї і тієї самої норми матеріального права, а саме ст. 117 КЗпП.

Заслухавши суддю-доповідача, дослідивши доводи заявниці, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України дійшла висновку про те, що заява М. підлягає задоволенню з таких підстав.

Суди першої та апеляційної інстанцій установили, що рішенням Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 5 листопада 2012 р. (№ 2/1915/759/2012), залишеним без змін ухвалою Апеляційного суду Тернопільської області від 20 грудня 2012 р., задоволено частково позов М. до Редакції: ухвалено стягнути з Редакції на користь М. 20 тис. 853 грн 15 коп. заборгованості із заробітної плати, 11 тис. 131 грн 50 коп. компенсації за невикористану відпустку, 4 тис. 600 грн 86 коп. вихідної допомоги та 10 тис. грн середнього заробітку за час затримки виплати заробітної плати.

Постановами державного виконавця Першого відділу державної виконавчої служби Тернопільського міського управління юстиції від 1 лютого 2013 р. відкрито виконавче провадження з виконання виконавчого листа, виданого 16 січня 2013 р. Тернопільським міськрайонним судом Тернопільської області, про стягнення з Редакції на користь М. зазначених коштів. Установлено строк для добровільного виконання Редакцією рішення суду до 7 лютого 2013 р.

У лютому 2013 р. М. звернулася до Редакції щодо виконання рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 5 листопада 2012 р. На це звернення Редакція листом від 13 березня 2013 р. повідомила М. про те, що бюджетом м. Тернопіль на 2013 р. Міськраді як головному розпоряднику коштів передбачено на поточні витрати Редакції кошти в розмірі 600 тис. грн. Заборгованість із заробітної плати колишнім працівникам Редакції може бути погашена за рахунок власних надходжень із господарського рахунку Редакції, у зв'язку з чим кошти виплачуватимуться М. у міру того, як вони надходять на господарський рахунок.

На час розгляду справи судами першої та апеляційної інстанцій заборгованість із заробітної плати відповідач на користь М. не виплатив.

Вирішуючи питання про усунення розбіжностей у застосуванні судом касаційної інстанції норм матеріального права, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України виходила з такого.

Законом № 606-XIV визначено умови і порядок виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), що відповідно до закону підлягають примусовому виконанню у разі не вико-

нання їх у добровільному порядку. Цим Законом врегульовано лише правовідносини, що виникають у процесі виконання судових рішень.

Відповідно до ч. 1 ст. 117 КЗпП в разі невиконання з вини власника або уповноваженого ним органу належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в ст. 116 цього Кодексу, при відсутності спору про їх розмір підприємство, установа, організація повинні виплатити працівникові його середній заробіток за весь час затримки по день фактичного розрахунку.

Згідно із ч. 1 ст. 116 КЗпП при звільненні працівника виплата всіх сум, що належать йому від підприємства, установи, організації, провадиться в день звільнення.

Таким чином, аналіз наведених норм матеріального права дає підстави для висновку, що передбачений ч. 1 ст. 117 КЗпП обов'язок роботодавця щодо виплати середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні настає за умови невиконання з його вини належних звільненому працівникові сум у строки, зазначені в ст. 116 цього Кодексу, при цьому визначальними є такі юридично значущі обставини, як невиконання належних працівникові сум при звільненні та факт проведення з ним остаточного розрахунку.

Отже, невиконання з вини власника або уповноваженого ним органу розрахунку з працівником у зазначені строки є підставою для відповідальності, передбаченої ст. 117 КЗпП, тобто виплати працівникові його середнього заробітку за весь час затримки по день фактичного розрахунку. Після ухвалення судового рішення про стягнення заборгованості із заробітної плати роботодавець не звільняється від відповідальності, передбаченої ст. 117 зазначеного Кодексу, а саме виплати середнього заробітку за час затримки розрахунку при звільненні, тобто

за весь період невиконання власником або уповноваженим ним органом належних працівникові при звільненні сум.

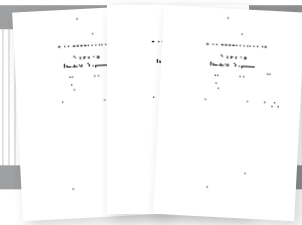
Такого самого по суті висновку дійшов і суд касаційної інстанції в ухвалях від 16 травня 2012 р. (№ 6-47110св11) та від 18 липня 2012 р. (№ 6-14417св12).

Суд касаційної інстанції у справі, яка переглядається, не врахував, що вимоги М. про стягнення середнього заробітку за час затримки виплати заробітної плати у цій справі стосуються періоду з листопада 2012 р. до червня 2013 р., а середній заробіток за час затримки виплати заробітної плати у справі за позовом М. (№ 2/1915/759/2012), який ухвалено стягнути рішенням суду від 5 листопада 2012 р., стосувався періоду до листопада 2012 р.

З огляду на викладене не можна було визнати правильним застосування судами першої, апеляційної та касаційної інстанцій у справі, яка переглядалася, ст. 117 КЗпП.

Таким чином, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України встановила, що ухвала суду касаційної інстанції від 10 жовтня 2013 р. у справі, яка переглядається з підстави, передбаченої п. 1 ч. 1 ст. 355 ЦПК, а саме неоднакового застосування судами касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, є незаконною.

За таких обставин, керуючись п. 1 ч. 1 ст. 355, п. 1 ч. 1 ст. 360³, частинами 1, 2 ст. 360⁴ ЦПК, Судова палата у цивільних справах Верховного Суду України заяву М. задовольнила: ухвалу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10 жовтня 2013 р. скасувала, справу направила на новий розгляд до суду касаційної інстанції.



Аналіз деяких питань застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ

Захист права власності

Превентивний спосіб захисту права власності

Відповідно до ч. 2 ст. 386 ЦК власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню.

Зазначений спосіб захисту права власності спрямований на запобігання можливому порушенню, якого на момент подання позову немає, але при цьому у власника є всі підстави вважати, що дії відповідних осіб неминуче призведуть до порушень його права.

Так, Центральний районний суд м. Миколаєва рішенням від 4 лютого 2011 р. задовольнив позов Особи 1 про заборону відповідачеві здійснювати подальше будівництво прибудови до квартири за Адресою 2 та зобов'язання її ліквідувати фундамент із цокольною спорудою цього будівництва. При ухваленні рішення суд керувався положеннями ч. 2 ст. 386 ЦК.

Ухвалою Апеляційного суду Миколаївської області це рішення суду залишено без змін (справа № 2-579/11).

Судова практика свідчить про те, що така вимога, як правило, заявляється разом з іншими вимогами.

Наприклад, Особа 1 звернулася до суду із позовом, в якому зазначила, що вона є власником ^{55/100} частин будинку за Адресою 1. Пославшись на те, що відповідач на суміжній земельній ділянці, що розташована за Адресою 2, у безпосередній

близькості від частини її будинку та без отримання відповідних дозволів і узгодження проекту, з порушенням будівельних, санітарних та протипожежних норм збудував і використовує без введення в експлуатацію нежитлове приміщення — салон із продажу будівельних матеріалів, у зв'язку з чим порушує її право власника на безпечне користування своїм майном, просила на підставі ст. 16 ЦК, статей 2, 4, 48 Закону від 7 лютого 1991 р. № 697-ХІІ «Про власність» (далі — Закон № 697-ХІІ)² з метою усунення перешкод зобов'язати відповідача знести зведену ним споруду.

Рішенням Київського міського суду м. Харкова від 5 червня 2007 р. позов задоволено. Зобов'язано АТ «Концерн «АВЕК та К^о» знести будівлю — салон із продажу будівельних матеріалів, що розташований за Адресою 2.

Апеляційний суд Харківської області рішенням від 9 жовтня 2007 р. рішення суду першої інстанції скасував і ухвалив нове рішення — про відмову Особі 1 у задоволенні позову.

Скасовуючи рішення апеляційного суду і залишаючи в силі рішення місцевого суду, Верховний Суд України зазначив, що норми статей 15, 16, 386, 391 ЦК гарантують власникові майна можливість вимагати усунення порушень його права незалежно від того, чи вони вже фактично відбулися, чи є підстави передбачати можливість такого порушення його права в майбутньому.

Відповідно до положень норм статей 16, 391, 386 ЦК власник вправі звернутися до суду з вимогою про захист порушеного права будь-яким способом, що є адекватним змісту порушеного права, який ураховує характер порушення та дає можливість захистити порушене право.

¹ Закінчення. Попередні частини матеріалу опубліковано в журналі за 2013 р. № 12. — С. 16—24; за 2014 р.: № 3. — С. 16—31, № 4. — С. 13—27.

² Закон втратив чинність на підставі Закону від 27 квітня 2007 р. № 997-V.

Скасовуючи рішення суду першої інстанції та ухвалюючи нове — про відмову в позові, апеляційний суд дійшов помилкового висновку про недоведеність факту порушення права власності Особи 1 та про безпідставність застосування судом першої інстанції способу захисту, який, на думку апеляційного суду, може бути застосовано лише суб'єктами, зазначеними в ч. 7 ст. 376 ЦК, з підстав, передбачених у цій нормі, у той час як позивач зазначив підставою позову ст. 391 цього Кодексу та ст. 48 Закону № 697-ХІІ (справа № 6-28598св07).

Витребування майна із чужого незаконного володіння, у тому числі від добросовісного набувача (віндикаційний позов)

При розгляді спорів про витребування власником свого майна із чужого незаконного володіння необхідно враховувати, що позивачем за таким позовом може бути власник майна (фізичні, юридичні особи, держава і територіальні громади в особі уповноважених ними органів), який на момент подання позову не володіє цим майном, а також особа, яка хоч і не є власником, але в якій майно перебувало у володінні за законом або договором, зокрема на підставі цивільно-правових договорів (зберігання, майнового найму тощо), в оперативному управлінні, на праві повного господарського відання, а також на інших підставах, встановлених законом.

Відповідачем у справах цієї категорії є особа, яка на момент подання позову фактично володіє майном без підстав, передбачених законом, адміністративним актом чи договором. Позов про витребування майна від особи, у незаконному володінні якої це майно перебувало, але в якій його на момент розгляду справи в суді немає, не підлягає задоволенню, що не виключає можливості стягнення з цієї особи відшкодування завданих збитків, якщо про це заявлено вимогу.

Незаконним володільцем може бути і добросовісний, і недобросовісний набувач.

Добросовісним набувачем є особа, яка не знала і не могла знати про те, що майно придбала не в особи, яка не мала права його відчужувати.

Недобросовісний набувач, навпаки, на момент здійснення угоди про відчуження спірного майна знав або міг знати, що річ відчужується особою, якій вона не належить, і який на її відчуження не має права.

Від недобросовісного набувача майно може бути витребувано в будь-якому випадку. Від добросовісного — лише в передбачених законом

випадках (ст. 388 ЦК), а саме: у разі, якщо майно було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння; було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння; вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом; у всіх випадках добросовісного заволодіння річчю на підставі безвідплатного договору з особою, яка не мала права на її відчуження.

У разі відчуження майна за відплатним договором відповідно до ч. 1 ст. 388 ЦК власник має право витребувати це майно від добросовісного набувача лише у разі, якщо майно вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі (пункти 1—3 зазначеної норми). Наявність у діях власника майна волі на передачу цього майна виключає можливість його витребування від добросовісного набувача.

Під час розгляду вимог про витребування майна у його набувача мають бути враховані всі умови, передбачені ст. 388 ЦК (*постанова Верховного Суду України від 6 грудня 2010 р., справа № 3-13гс10*).

Не може бути витребувано від добросовісного набувача майно, якщо воно було продане в порядку, встановленому для виконання судових рішень, а також гроші та цінні папери на пред'явника (ч. 2 ст. 388, ст. 389 ЦК).

При цьому слід мати на увазі, що у разі, якщо проведені на виконання судового рішення прилюдні торги з реалізації майна суд визнає такими, що проведені з порушенням чинного законодавства щодо порядку виконання судових рішень, то особа, яка придбала це майно, не є добросовісним набувачем, у якого майно не може бути витребувано відповідно до ч. 2 ст. 388 ЦК (*постанова Верховного Суду України від 3 жовтня 2011 р., справа № 3-98гс11*).

Потрібно звернути увагу, що добросовісність набуття — це не предмет позову, а одна з обставин, що має значення для справи, яка підлягає доказуванню. У зв'язку з цим не підлягають розгляду позовні вимоги про визнання набувача майна добросовісним, оскільки відповідно до ст. 338 ЦК питання добросовісності набуття майна є одним із фактів, що має значення для вирішення справи і встановлюється судом відповідно до ст. 214 ЦПК (*про це зазначено в рішенні Верховного Суду України від 19 січня 2011 р. у справі № 6-13839св10*). Такі заяви не підлягають розгляду на підставі ч. 6 ст. 235 ЦПК.

Об'єктом позову про витребування майна із чужого незаконного володіння може бути річ, яка існує в натурі на момент подання позову.

Якщо річ, перебуваючи в чужому володінні, видозмінилась, була перероблена чи знищена, застосовуються зобов'язально-правові способи захисту права власності відповідно до положень гл. 83 ЦК.

Такі ж способи захисту застосовуються і до речей, визначених родовими ознаками, оскільки із чужого незаконного володіння може бути витребувана лише індивідуально визначена річ. Відповідно до положень ч. 1 ст. 184 ЦК річ є визначеною індивідуальними ознаками, якщо вона наділена тільки їй властивими ознаками, що вирізняють її з-поміж інших однорідних речей, індивідуалізуючи її. Речі, визначені індивідуальними ознаками, є незамінними.

Як правило, суди правильно відмовляють у задоволенні позову про витребування із чужого незаконного володіння речей, визначених родовими ознаками.

Актуальним є питання конкуренції віндикаційного і зобов'язального позовів.

Наявність між сторонами зобов'язальних правовідносин виключає можливість пред'явлення позову про витребування майна із чужого незаконного володіння, оскільки передання майна в користування особі, яка зобов'язалась повернути це майно після закінчення строку, на який воно передане, але не виконує цього обов'язку, базується на умовах укладеного між сторонами договору та регулюється відповідно розд. III кн. 5 ЦК. Майно, передане власником іншій особі у володіння або користування за договором між ними, не може вважатися таким, що вибуло з володіння власника не з його волі.

Щодо розв'язання проблеми розмежування випадків застосування двосторонньої реституції як наслідку недійсності правочину та витребування майна від добросовісного набувача як способу захисту прав власника, порушених незаконним відчуженням цього майна, Верховний Суд України надав відповідні роз'яснення спочатку в Узагальненні практики розгляду судами цивільних справ про визнання правочинів недійсними, а потім у постанові Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9.

У п. 10 цієї постанови зазначено, що реституція як спосіб захисту цивільного права (ч. 1 ст. 216 ЦК) застосовується лише в разі наявності між сторонами укладеного договору, який є нікчемним чи який визнано недійсним.

У зв'язку з цим вимога про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, за правилами реституції може бути пред'явлена тільки стороні недійсного правочину.

Норма ч. 1 ст. 216 ЦК не може застосовуватися як підстава позову про повернення майна, переданого на виконання недійсного правочину, яке було відчужене третій особі. Не підлягають задоволенню позови власників майна про визнання недійсними наступних правочинів щодо відчуження цього майна, які були вчинені після недійсного правочину.

У цьому разі майно може бути витребувано від особи, яка не є стороною недійсного правочину, шляхом подання віндикаційного позову, зокрема від добросовісного набувача — з підстав, передбачених ч. 1 ст. 388 ЦК.

Зазначена правова позиція викладена також у постанові Верховного Суду України у справі № 3-103зс11.

У випадках, коли в позовах поєднуються або помилково заявляються вимоги про віндикацію та реституцію, суд повинен самостійно визначити, яку вимогу по суті (а не за формою) пред'являє позивач, і відповідно застосовувати належні норми законодавства, керуючись при цьому нормами ст. 4, пунктами 3, 4 ч. 1 ст. 214 ЦПК.

Усунення перешкод у здійсненні власником права користування та розпоряджання майном (ст. 391 ЦК)

Власник майна вправі звернутися до суду з позовом про усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном (негаторний позов).

Із зазначеним позовом може звернутися також особа, яка відповідно до закону або договору має право володіння та користування майном, у тому числі у випадку, коли зазначені перешкоди чиняться власником такого майна.

Слід звернути увагу на неможливість одночасного пред'явлення позову про витребування майна із чужого незаконного володіння (оскільки віндикація — це позов неволодіючого власника про витребування майна від володіючого невластника) і про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпоряджання своїм майном (оскільки негаторний позов — це позов про захист права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння).

Наприклад, Алчевський міський суд Луганської області рішенням від 16 серпня 2012 р. у справі № 2-1937/2012 задовольнив позов Особи 1,

Особи 2 до ТОВ «61 КВАРТАЛ» про усунення перешкод у здійсненні права власності та витребування майна із чужого незаконного володіння.

Із рішення вбачається, що між Особою 1, Особою 2 та ТОВ «61 КВАРТАЛ» 15 грудня 2010 р. було укладено попередній договір купівлі-продажу нерухомого майна, згідно з яким відповідач повинен був до 5 листопада 2011 р. повністю закінчити будівництво об'єкта узгодженої в цьому договорі площі, ввести будинок за Адресою 1 в експлуатацію, у термін до 5 грудня 2011 р. укласти і нотаріально посвідчити договір купівлі-продажу цього будинку між ним як продавцем і позивачами як покупцями та здійснити його фактичну передачу в їх володіння й користування. Позивачі, в свою чергу, зобов'язалися сплатити відповідачу повну ціну будинку згідно з графіком платежів і після закінчення будівництва прийняти будинок від відповідача.

На підставі Декларації про готовність об'єкта до експлуатації відповідач здав зазначений будинок в експлуатацію. Відповідно до витягу КП «Алчевське БТІ» та свідоцтва про право власності на нерухоме майно від 8 лютого 2012 р. індивідуальний житловий будинок за Адресою 1 належить на праві власності відповідачу.

Особа 1 і Особа 2 повністю сплатили вартість будинку, але на їх неодноразові вимоги відповідач ухиляється від нотаріального оформлення договору купівлі-продажу будинку належним чином.

Рішення задоволено на підставі статей 202, 203, 207, ч. 1 ст. 209, статей 220, 328, 387, 391, 392, 655, 657 ЦК.

Суд не врахував, що віндикаційний і негативний позови є взаємовиключними. До того ж одна з умов застосування як віндикаційного, так і негативного позову — відсутність між позивачем і відповідачем договірних відносин, оскільки в такому разі здійснюється захист порушеного права власності за допомогою зобов'язально-правових способів.

Позивач за негативним позовом вправі вимагати усунути перешкоди чи зобов'язати відповідача утриматися від вчинення дій, що можуть призвести до виникнення таких перешкод (наприклад, шляхом знесення неправомірно збудованих споруд, про припинення ремонтних робіт у сусідній квартирі, виселення громадян із належних йому на праві власності приміщень тощо).

Часто із зазначеними позовами звертаються власники суміжних земельних ділянок, співвласники, які або не знайшли порозуміння щодо користування спільним майном, або коли один

із співвласників заважає користуватися майном іншому співвласнику.

Суди не завжди вирішують такі справи із дотриманням норм матеріального права і з дослідженням необхідних доказів.

Так, у справі за позовом Особи 1 до Особи 2 про усунення перешкод у користуванні земельною ділянкою Рожищенський районний суд Волинської області рішенням від 8 листопада 2011 р. позов задовольнив і постановив зобов'язати Особу 2 не чинити перешкод Особі 1 в користуванні земельною ділянкою шляхом викорчовування шістнадцяти дерев (кущів) туї.

Суд установив, що ці дерева висаджені відповідачкою на її земельній ділянці, що межує із земельною ділянкою позивача, на відстані 0,30 м від межі сусідньої ділянки, у зв'язку з чим порушено вимоги ДБН 79-92, за якими кущі повинні висаджуватись не ближче одного метра від межі суміжної ділянки. Одного цього факту суд першої інстанції вважав достатнім для задоволення вказаних вимог позивачки.

Апеляційний суд Волинської області, скасовуючи це рішення і відмовляючи в задоволенні позову, в рішенні від 4 січня 2012 р. зазначив, що позивач не довів, що відповідачка, посадивши кущі туї з порушенням згаданих державних будівельних норм, порушила його права власника та що йому створено перешкоди для користування й розпорядження своїм майном.

Крім того, апеляційний суд зауважив, що позивач не надав суду правостановлюючих документів на земельну ділянку, право на яку він захищає, тобто не довів наявність у нього права власності чи права користування земельною ділянкою, без чого в нього не може виникнути право на негативний позов щодо захисту неіснуючого в нього права (справа № 2-479/11/0314).

Досить чисельними є справи про усунення перешкод у здійсненні права власності шляхом припинення права користування житловим приміщенням та скасування реєстрації місця проживання. Стосується це переважно колишніх членів сім'ї власника, колишнього власника або членів сім'ї колишнього власника житла.

При розгляді справ про визнання особи такою, що втратила право користування житловим приміщенням, судам необхідно чітко розмежовувати правовідносини, які виникають між власником і колишнім власником житла, з правовідносинами, які виникають між власником житла та членами його сім'ї, колишніми членами його сім'ї, а також членами сім'ї колишнього власника житла.

У першому випадку втрата права користування житловим приміщенням колишнього власника є наслідком припинення його права власності на це приміщення (ст. 346 ЦК), хоча деякі суди до зазначених правовідносин безпідставно застосовують положення ст. 72 ЖК.

У разі виникнення спору між власником і членами його сім'ї суд повинен врахувати, що право члена сім'ї власника на користування житлом є сервітутним правом, у зв'язку з чим припинення цього права повинно відбуватися відповідно до вимог статей 405, 406 ЦК. Зокрема, сервітут може бути припинений за рішенням суду на вимогу власника майна за наявності обставин, які мають істотне значення або через відсутність без поважних причин члена сім'ї понад один рік у спірному житловому приміщенні, якщо інше не встановлено домовленістю між ним і власником житла або законом.

Щодо виселення колишніх членів сім'ї власника, то відповідно до статей 9, 156, 157 ЖК сам факт припинення сімейних відносин із власником (власниками) квартири не позбавляє колишніх членів його (їх) сім'ї права користуватися займаним приміщенням і не є підставою для їх виселення з цього жилого приміщення. Право вимагати в судовому порядку виселення колишніх членів сім'ї власник жилого будинку (квартири) має відповідно до ст. 157 ЖК, але за наявності обставин, передбачених ч. 1 ст. 116 цього Кодексу. Передбачені статтями 9, 156, 157 ЖК обмеження щодо виселення колишніх членів сім'ї власника не є порушенням права власності. Відповідно до ч. 4 ст. 41 Конституції, ст. 319, частин 1, 2 ст. 321 ЦК власник не може бути протиправно позбавлений права власності або обмежений у цьому праві, однак у передбачених законом випадках обмеження права власності можуть мати місце. У цьому випадку обмеження прав власника передбачені статтями 156, 157 ЖК. Такий висновок Верховний Суд України зробив у справі № 6-24089св06 (ухвала від 31 січня 2007 р.).

Стосовно збереження права користування житлом членами сім'ї колишнього власника слід зазначити про усталену практику Верховного Суду України з цього питання.

Так, відповідно до висновків, що містяться в ухвалях у справах № 6-10723св08, 6-2778св08, 6-55662св10, право члена сім'ї власника будинку (квартири) користуватися цим житлом існує лише за наявності у власника права приватної власності на це майно. Виникнення права членів сім'ї власника будинку на користування будин-

ком та обсяг цих прав залежить від виникнення у власника будинку права власності на цей будинок, а, отже, припинення права власності на будинок припиняє право членів його сім'ї на користування цим будинком. Чинним законодавством України не передбачено перехід прав та обов'язків попереднього власника до нового власника в частині збереження права користування житлом членів сім'ї колишнього власника у випадку зміни власника.

Відповідно до ст. 7 Закону від 11 грудня 2003 р. № 1382-IV «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» (далі — Закон № 1382-IV)³ зняття з реєстрації місця проживання здійснюється протягом семи днів на підставі заяви особи, запиту органу реєстрації за новим місцем проживання особи, остаточного рішення суду (про позбавлення права власності на житлове приміщення або права користування житловим приміщенням, визнання особи безвісно відсутньою або померлою), свідцтва про смерть.

Таким чином, як впливає із зазначеної норми, зняття з реєстрації місця проживання може бути здійснено на підставі рішення суду виключно про: 1) позбавлення права власності на житлове приміщення; 2) позбавлення права користування житловим приміщенням; 3) визнання особи безвісно відсутньою; 4) оголошення фізичної особи померлою.

Виходячи з того, що Закон № 1382-IV є спеціальним нормативно-правовим актом, який регулює правовідносини, пов'язані із зняттям з реєстрації місця проживання, вбачається, що положення ст. 7 цього Закону підлягають застосуванню до всіх правовідносин, виникнення, зміна чи припинення яких пов'язані з юридичним фактом зняття з реєстрації місця проживання.

Отже, в разі будь-яких обмежень у здійсненні права користування та розпорядження своїм майном власник має право вимагати усунення відповідних перешкод, зокрема шляхом зняття особи з реєстрації місця проживання, пред'явивши разом з тим одну із таких вимог: 1) про позбавлення права власності на житлове приміщення; 2) про позбавлення права користування житловим приміщенням; 3) про визнання особи безвісно відсутньою; 4) про оголошення фізичної особи померлою.

Таким чином, вирішення питання про зняття особи з реєстраційного обліку залежить, зокрема, від вирішення питання про право користування

³У редакції, чинній на момент виникнення спірних правовідносин.

такої особи жилим приміщенням відповідно до норм житлового та цивільного законодавства (статті 71, 72, 116, 156 ЖК; ст. 405 ЦК). Зазначена правова позиція викладена в постанові Верховного Суду України від 16 січня 2012 р. (справа № 6-57цс11).

Позовна давність до вимог про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження своїм майном не застосовується, оскільки порушення прав триває у часі. Якщо ж на момент подання негативного позову воно припинилося, то підстав для його задоволення немає.

Визнання права власності в порядку ст. 392 ЦК

Відповідно до ст. 392 ЦК особа має право звернутися до суду з позовом про визнання права власності:

1) якщо це право оспорується або не визнається іншими особами (за умови, що позивач не перебуває з цими особами у зобов'язальних відносинах, оскільки права осіб, які перебувають у зобов'язальних відносинах, повинні захищатися за допомогою відповідних норм інституту зобов'язального права);

2) у разі втрати ним документа, який засвідчує його право власності.

Передумовою для застосування ст. 392 ЦК є відсутність іншого, окрім судового, шляху для відновлення порушеного права. Наприклад, позов про визнання права власності у разі втрати документа, що засвідчує право власності особи на річ, подається за відсутності можливості одержати у відповідних органах дублікат правочинного документа.

Позивач у позові про визнання права власності — особа, яка вже є власником.

Часто позови про визнання права власності в порядку ст. 392 ЦК подаються, коли особа не є власником, але бажає ним стати, наприклад, на безхазяйну річ, на об'єкт самочинного будівництва, за набувальною давністю, в порядку спадкування.

Також має місце пред'явлення позовів про визнання права власності на новостворене чи реконструйоване нерухоме майно, щоб спростити чи уникнути встановленої законодавством досить тривалої в часі та фінансово затратної процедури оформлення прав на це майно.

Оскільки набуття права власності регулюється окремими нормами і зазначені вище позови заявляються формально не для визнання, а для набуття права власності, задоволені вони бути не можуть.

Неможливим є і визнання права власності за померлою особою на підставі позову спадкоємців, оскільки ніхто, крім власника, не може звертатися до суду з таким позовом.

Відмова органу державної реєстрації прав в оформленні права власності на об'єкт нерухомого майна та видачі свідоцтва у зв'язку з ненаданням необхідних документів для оформлення такого права не є оспорюванням права власності на об'єкт нерухомого майна (постанова Верховного Суду України від 20 червня 2011 р. у справі № 3-55сс11).

Слід мати на увазі, що дії особи, спрямовані на створення штучних перешкод для виконання судових рішень, якими вже визнано право власності на спірне майно, а також зобов'язано цю особу передати майно законному власнику, не є підставою для звернення до суду з позовом згідно зі ст. 392 ЦК. Захист порушених прав у цьому разі здійснюється в порядку, встановленому Законом № 606-ХІV. Про це наголошено в постанові Верховного Суду України від 4 квітня 2011 р. у справі № 3-18сс11.

Відповідачем у позові про визнання права власності є будь-яка особа, яка сумнівається в належності майна позивачеві або не визнає за ним права здійснювати правомочності власника, або така особа, що має до майна власний інтерес.

У разі втрати правочинного документа позивач звертається до суду, як правило, у зв'язку з неможливістю реалізації ним свого права власності. У таких випадках суб'єктивне право власності іншими особами не порушується, у зв'язку з чим у судів виникає питання, хто при цьому має виступати як відповідач, а також щодо можливості розгляду справи без відповідача або в окремому провадженні.

З цього приводу суди мають враховувати, що:

– відповідно до ЦПК сторонами в цивільному процесі з розгляду справ позовного провадження є позивач і відповідач, і можливість звернення до суду з позовом, в якому відсутній конкретний відповідач, чинним законодавством не передбачено;

– закон прямо вказує на те, що вимоги про визнання права власності розглядаються в позовному провадженні;

– відповідачами у таких справах є особи, які не визнають належності на праві власності майна позивачу у зв'язку з відсутністю в нього відповідного документа.

Згідно з ч. 2 ст. 118 ЦПК вимога про визнання права власності може бути поєднана

з іншими вимогами (про витребування майна з чужого незаконного володіння, про виключення майна з акта опису та ін.).

Речові права на чуже майно

Права на чуже майно регулюються розд. II кн. 3 ЦК.

До речових прав на чуже майно за ст. 395 ЦК віднесено: право володіння; право користування (сервітут); право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); право забудови земельної ділянки (суперфіцій); інші речові права, встановлені законом, наприклад, право господарського відання, оперативного управління; довірче управління майном, право користування (найму, оренди) будівлею або іншими капітальними спорудами, їх окремими частинами тощо.

Причому об'єктом володіння може бути будь-яка річ, а об'єктом права користування чужим майном чинним цивільним законодавством визначено лише нерухомі речі: земельну ділянку, інші природні ресурси, інше нерухоме майно.

Речове право на чуже майно може виникати на підставі договору (право володіння, сервітут, емфітевзис, суперфіцій), закону (сервітут), а також з інших підстав, встановлених законом (наприклад, суперфіцій і сервітут — на підставі заповіту; сервітут — також на підставі закону або за рішенням суду; право володіти бездоглядною домашньою твариною — згідно з ч. 2 ст. 340 ЦК).

Відповідно до ст. 396 ЦК особа, яка має речове право на чуже майно, має право на захист цього права, у тому числі й від власника майна.

Судовий захист речових прав на чуже майно в порядку цивільного судочинства може здійснюватися за вимогами, аналогічними до тих, що пред'являються для захисту права власності, якщо вони не суперечать змісту та відповідають природі відповідного речового права.

Правомочність володіння визначається як юридично забезпечена можливість здійснювати панування над річчю. Володіння є однією із складових правомочностей власника. Це також необхідний елемент для набуття права власності (набувальна давність, знахідка, переоб'єкт та ін.).

Статті 397—400 ЦК регулюють правовідносини з приводу володіння чужим майном (як окремого речового права), яке є незалежним від

права на річ, тобто фактичного панування над річчю. У ч. 3 ст. 397 ЦК встановлено презумпцію правомірності фактичного володіння майном, тобто, якщо не доведено інше, фактичне володіння має визнаватись правомірним. Правомірне фактичне володіння є достатньою підставою для захисту володільцем свого речового права на володіння чужим майном.

Зі ст. 400 ЦК вбачається, що володіння може бути добросовісне та недобросовісне.

Законом встановлено обов'язок недобросовісного володільця негайно повернути майно особі, яка має на нього право власності або інше право відповідно до договору або закону, або яка є добросовісним володільцем цього майна. У разі невиконання недобросовісним володільцем цього обов'язку заінтересована особа має право пред'явити позов про витребування цього майна. Позивачеві в таких справах належить довести наявність недобросовісності з боку володільця і наявність власного володіння майном до його порушення.

Сервітутні відносини регулюються нормами статей 401—406 ЦК і статей 98—102 ЗК. Найбільшу кількість справ з питань встановлення сервітуту та припинення його дії становлять справи щодо земельного сервітуту і права користування житлом членами сім'ї власника житла. Оскільки особливості застосування ст. 405 ЦК висвітлено у розділі «Захист права власності», варто проаналізувати норми, що регулюють право земельного сервітуту та їх застосування в судовій практиці.

Із зазначених норм вбачається, що сервітут — це обмежене платне або безоплатне користування чужим нерухомим майном з метою задоволення потреб, які не можуть бути задоволені іншим способом. Сервітут може бути встановлений договором, законом, заповітом або рішенням суду.

Відповідно до ч. 3 ст. 402 ЦК спір про встановлення сервітуту вирішується судом у разі недосягнення домовленості про його встановлення. Якщо особа, яка вимагає встановлення сервітуту, не зверталась до власника нерухомого майна з пропозицією про укладення договору про встановлення сервітуту, у неї немає підстави для звернення до суду.

Однак іноді зазначена вимога закону залишається поза увагою.

Наприклад, Верховний Суд України ухвалою від 4 лютого 2009 р. (справа № 6-5967св08) скасував рішення Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 23 жовтня 2007 р. та

ухвалу Апеляційного суду Закарпатської області від 17 січня 2008 р., справу направив на новий розгляд до суду першої інстанції.

Встановлюючи земельний сервітут щодо використання частини земельної ділянки Особи 3, суди не звернули уваги на те, що з вимогою про встановлення земельного сервітуту позивачі безпосередньо до відповідачки не зверталися та в добровільному порядку його не вирішували, також не зазначили і в позові, на яких саме умовах (платній чи безоплатній, строковий чи безстроковий) вони бажають його встановити, де саме його слід встановити, у яких розмірах земельної ділянки, чи не будуть за варіантом, запропонованим позивачами, порушуватися права власника земельної ділянки, де встановлюється сервітут, чи обґрунтовані заперечення відповідачки проти встановлення земельного сервітуту або проти умов, запропонованих позивачами тощо. Встановлений судом земельний сервітут неможливо й виконати.

Встановлюючи земельний сервітут на певний строк чи без зазначення строку (постійний), суд має враховувати, що метою сервітуту є задоволення потреб власника або землекористувача земельної ділянки для ефективного її використання; умовою встановлення є неможливість задовольнити такі потреби в інший спосіб, і в рішенні суд має чітко визначити обсяг прав особи, що звертається відносно обмеженого користування чужим майном (п. 22² постанови Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 7).

За змістом статей 98, 99 ЗК, статей 401—402 ЦК земельний сервітут може бути встановлений між особою, яка є власником або користувачем сусідньої земельної ділянки, у яких є потреба у використанні суміжної земельної ділянки, та власником (володільцем) земельної ділянки, щодо якої встановлюється сервітут. Володільцем є особа, якій земельна ділянка належить на іншому праві — постійного користування, оренди тощо. Сервітут може належати також конкретно визначеній особі (особистий сервітут).

Слід зазначити, що суди не завжди правильно визначають суб'єктний склад.

Так, позов приватного підприємства «ТФ «Будівельник» про встановлення земельного сервітуту для прокладення та експлуатації лінійних комунікацій (побутової та дощової каналізації) пред'являвся до Особи 1, яка є орендарем земельної ділянки. Скасовуючи рішення Тернопільського міськрайонного суду від

22 квітня 2009 р., яким позов було задоволено, і ухвалу Апеляційного суду Тернопільської області від 30 червня 2009 р., яким рішення суду першої інстанції залишено без змін, Верховний Суд України в ухвалі від 23 червня 2010 р. зазначив, що поза увагою судів залишилося те, що власником спірної земельної ділянки є Тернопільська міська рада, а користувачем — Особа 2, і суд на порушення вимог ст. 33 ЦПК не вирішив питання про залучення зазначених осіб до участі в справі (справа № 6-22337св09).

При визначенні умов сервітуту необхідно враховувати витрати власника (володільця) земельної ділянки щодо сплати орендної плати земельного податку, утримання прибудинкової території і т. ін. в частині тієї площі, на якій встановлено земельний сервітут. У рішенні суду про встановлення сервітуту має бути чітко зазначено, для якого виду використання встановлюється земельний сервітут.

Складовою договору про встановлення земельного сервітуту має бути план земельної ділянки.

Користування сервітуарієм чужою земельною ділянкою без відповідної технічної документації та без визначення на місцевості меж дії земельного сервітуту може бути підставою для визнання договору про встановлення земельного сервітуту недійсним у судовому порядку.

Чинним законодавством передбачена можливість припинення сервітуту за рішенням суду на вимогу власника майна:

– згідно із ч. 2 ст. 102 ЗК у випадках припинення підстав його встановлення і коли встановлення земельного сервітуту унеможливує використання земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, за її цільовим призначенням;

– згідно із частинами 2, 3 ст. 406 ЦК за наявності обставин, які мають істотне значення, і якщо сервітут перешкоджає використанню цієї земельної ділянки за її цільовим призначенням.

Обставинами, що мають істотне значення, є, наприклад, завдання шкоди в результаті користування чужим майном, вихід за встановлені межі користування і т. д.

Звернення до суду з позовом про припинення сервітуту користувачем зазначеними нормами не передбачено, хоча можливість його не виключається. Наприклад, коли за заповітом було встановлено особисте право довічного платного користування майном, а власником майна ство-

рюються перешкоди для реалізації такого права, то такі перешкоди можуть розцінюватись не тільки як правопорушення, а й як завдання шкоди.

Емфітевзис і суперфіцій

Різновидом речових прав на чуже майно є емфітевзис (право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб) і суперфіцій (право користування чужою земельною ділянкою для забудови).

Чинним законодавством (ч. 1 ст. 102¹ ЗК, ч. 1 ст. 407, ч. 1 ст. 413 ЦК) передбачено договірний порядок встановлення емфітевзису та суперфіцій. Суперфіцій також може виникати на підставі заповіту (ч. 2 ст. 102¹ ЗК, ч. 1 ст. 413 ЦК). Судового порядку встановлення емфітевзису та суперфіцій не передбачено.

Договір про емфітевзис і суперфіцій укладається лише з власником земельної ділянки на відміну від сервітуту, де договір може укладатись як із власником, так і з володільцем земельної ділянки.

Згідно з ч. 5 ст. 102¹ ЗК укладення договорів про надання права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб або для забудови здійснюється відповідно до ЦК з урахуванням вимог ЗК.

Виходячи із зазначеної норми, а також глав 33, 34 розд. II кн. 3 ЦК істотними умовами договорів емфітевзису та суперфіцій є: опис відповідної земельної ділянки, її цільове призначення; строк, на який укладається договір; плата із зазначенням розміру, порядку та строків її виплати.

У договорі суперфіцій доцільно також визначати долю будівель та споруд у разі закінчення договору.

Відповідно до норм ст. 182 ЦК, законів № 1952-IV, від 7 липня 2011 р. № 3613-VI «Про Державний земельний кадастр» емфітевзис і суперфіцій підлягають державній реєстрації.

Деякі суди не враховують, що правовідносини, які випливають із договору про передачу земельної ділянки в користування на умовах суперфіцій, та правовідносини, засновані на договорі оренди, не є тотожними і регулюються різними нормами права. Одночасне застосування ст. 416 і ст. 783 ЦК є помилковим.

Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб та для забудови, крім права користування земельною ділянкою державної або комунальної власності для сільськогосподарських потреб та для забудови, внесення їх до статутного фонду або передачі в заставу, є відчужуваним. Воно може передаватися також у порядку спадкування.

У разі відчуження права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб власнику надається переважне перед іншими особами право на його придбання за оголошеною ціною та на інших рівних умовах. Про намір продати право користування чужою земельною ділянкою землекористувач зобов'язаний письмово повідомити про це її власнику. У разі порушення права переважної купівлі настають наслідки, передбачені ст. 362 ЦК. Також власник земельної ділянки має право на одержання відсотків від вартості емфітевзису при його продажу.

Слід зауважити, що сервітут, на відміну від емфітевзису та суперфіцій, відчуженню не підлягає, він не може бути об'єктом купівлі-продажу, міни тощо.

Статтю 102¹ ЗК та статтями 412, 416 ЦК встановлено підстави припинення права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб та для забудови, у тому числі й за рішенням суду у випадках, встановлених законом. Наприклад, викуп земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю — ст. 350 ЦК. Крім зазначеного, інших випадків законом на теперішній час не передбачено.



Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2013 р. (за даними судової статистики)*

Розгляд цивільних справ

У 2013 р. по першій інстанції до місцевих загальних судів надійшло 1 млн 668,3 тис. заяв від громадян і юридичних осіб про захист їхніх прав і свобод, що на 4,9 % більше, ніж у 2012 р. Суди закінчили провадження в 1 млн 664,8 тис. цивільних справ та матеріалів, що на 0,9 % більше, їх питома вага від кількості тих, що перебували на розгляді, залишилася майже на рівні 2012 р. — 87,3 % [87,1 %]. У тому числі з ухваленням рішення розглянуто 723,9 тис. справ позовного та окремого провадження, що всього на 0,1 % більше.

На розгляд до місцевих загальних судів у 2013 р. надійшло 382,1 тис. заяв про видачу судового наказу, що всього на 2,2 % менше порівняно з 2012 р. Суди, за винятком скасованих, видали 292,2 тис. судових наказів, що на 3,7 % менше. Зокрема, їх кількість зменшилась у судах областей: Луганської — на 32,4 %, Дніпропетровської — на 28,1 %, Тернопільської — на 27,9 %, Запорізької — на 26,6 %, Закарпатської — на 25,3 %. Найбільше видано судових наказів про стягнення заборгованості за оплату житлово-комунальних послуг, телекомунікаційних послуг, телебачення та радіомовлення з урахуванням індексу інфляції та трьох відсотків річних, нарахованих заявником на суму заборгованості, — 263,8 тис., або 90,3 % [86,7 %] від кількості виданих. На вимогу про стягнення нарахованої, але несплаченої працівникам суми заробітної плати, було видано 26,9 тис. судових наказів, що на 30,6 % менше, їх частка від кількості виданих також дещо зменшилась і становила 9,2 % [12,8 %]. Задоволено вимоги про стягнення нарахованої заробітної плати в сумі 223 млн 918 тис. грн.

У 2013 р. суди відкрили провадження за 845,6 тис. заяв позовного та окремого провадження, що на 4,3 % більше, ніж у 2012 р., їх частка від кількості розглянутих заяв становить 84,2 % [83,1 %]; відмовили у відкритті за 16 тис. заяв, або 1,6 % [2 %]; з різних підстав повернули позивачам 127,9 тис. заяв, або 12,7 % [13,2 %]; залишили без розгляду 8,2 тис. заяв, або 0,8 % [0,8 %].

Суди закінчили провадження у 871,8 тис. цивільних справ позовного та окремого провадження, що всього на 1,5 % менше порівняно з 2012 р., або 84 % [84 %] від тих, що перебували на розгляді. Із ухваленням рішення суди розглянули 723,9 тис. справ, заявлені вимоги задоволено у 655,1 тис. справ, або 90,5 % [89,6 %] від загальної кількості тих, що розглянуті з ухваленням рішення. У тому числі суди розглянули 71,3 тис. справ окремого провадження, що всього на 0,4 % менше, а їх частка від кількості розглянутих справ становила 8,2 % [8,1 %]; ухвалено рішення у 63,5 тис. справ окремого провадження.

Заочне рішення суди ухвалили у 211 тис. справ, що на 17,9 % більше, ніж у 2012 р., їх питома вага від кількості справ позовного провадження, розглянутих з ухваленням рішення, становила 31,9 % [27,1 %], з яких ці ж суди скасували 11,1 тис. заочних рішень, або 5,3 % [6,6 %] від ухвалених.

Статистичні дані свідчать про поліпшення стану справ з оперативністю розгляду цивільних справ. Так, у 2013 р. з порушенням строків розгляду, визначених положеннями ст. 157 ЦПК, місцеві загальні суди розглянули 51,6 тис. цивільних справ позовного та окремого провадження, що на 39,6 % менше, ніж у 2012 р.; їх питома вага від кількості усіх розглянутих дещо зменшилась і становила 5,9 % [9,7 %]. Найчастіше порушували процесуальні строки розгляду цивільних справ суди областей: Кіровоградської —

* Закінчення. Початок матеріалу опубліковано в журналі за 2014 р. № 5. — С. 31—40.

14,5 % [22,8 %], Сумської — 14 % [14,9 %], Харківської — 9,5 % [13,7 %], Донецької — 9 % [11,5 %].

Із порушенням вимог ч. 1 ст. 102 ЦПК у 2013 р. видано 2,9 тис. судових наказів, що на 28 % менше, ніж у 2012 р.; питома вага судових наказів, виданих із порушенням триденного строку, також дещо зменшилась і становить 0,9 % [1,2 %] від їх загальної кількості. Найбільший відсоток порушень процесуальних строків зафіксовано в судах областей: Сумської — 6,4 % [0,4 %], Кіровоградської — 5,4 % [5,2 %], Дніпропетровської — 3,3 % [2,1 %]. Із порушенням десятиденного строку з дня постановлення ухвали про прийняття до розгляду заяви про скасування судового наказу (ч. 6 ст. 105¹ ЦПК) розглянуто 521 заяву, або 1,4 % [1,9 %] від кількості розглянутих.

До порушення строків розгляду цивільних справ найчастіше призводила неявка до суду учасників розгляду справи. Так, у 2013 р., як і в попередньому році, неявка до суду однієї зі сторін або будь-кого з інших учасників процесу, що беруть участь у справі, призвела до відкладення 41,2 тис. справ, або 57,5 % [71,6 %] від кількості тих, провадження в яких відкладено. У тому числі відкладено через неявку осіб, про яких немає відомостей, що їм вручено судові повістки (відсутність зворотних повідомлень про вручення судової повістки, ухилення осіб від одержання повісток), — 13,1 тис. справ, або 31,8 % [29,4 %]. У тому числі через неодноразове відкладення розгляду залишилися невирішеними понад один рік 3,7 тис. цивільних справ позовного провадження, що у 2,2 раза менше, ніж у 2012 р., їх частка від кількості справ, що перебували у провадженні, порівняно з аналогічним періодом минулого року також вдвічі зменшилась — 5,1 % [10,4 %].

Суди не розглянули (без урахування справ, провадження в яких зупинено) 149,6 тис. цивільних справ, що всього на 1,4 % менше, ніж у 2012 р.; їх частка від кількості тих, що перебували на розгляді судів, залишилась на рівні попереднього року і становила 14,4 % [14,4 %]. Більше ніж удвічі зменшилась кількість невирішених понад один рік через неодноразове відкладення розгляду цивільних справ позовного провадження — 3,7 тис., або 0,4 % [0,8 %] від кількості тих, що перебували у провадженні. Найбільший відсоток таких справ у судах областей: Одеської — 1,8 % [1,6 %], Львівської — 1,6 % [2,1 %], Харківської — 1 % [2,3 %].

Виявивши порушення закону під час розгляду справи, суди для вжиття заходів з усунення встановлених причин та умов, що сприяли вчиненню порушення, постановили і надіслали відповідним особам 457 окремих ухвал, що на 38 % менше порівняно з 2012 р., їх питома вага

від кількості справ, розглянутих з ухваленням рішення, становила 0,06 % [0,1 %].

Зменшилась у 2,8 раза порівняно з 2012 р. кількість заяв про перегляд судових рішень, ухвал чи судових наказів у зв'язку з нововиявленими обставинами, що перебували на розгляді місцевих загальних судів, і становила 5,5 тис. Суди розглянули 3,4 тис. таких заяв, що також на 44,7 % менше, із них задоволено 921 заяву, або 27 % [19,8 %] від розглянутих. Зокрема скасовано: 809 рішень, що на 22,6 % менше, їх частка від кількості справ позовного та окремого провадження, розглянутих з ухваленням рішення, залишилась мізерною і становила 0,1 % [0,1 %]; 24 судових наказів, що у 4,2 раза менше, або 0,01 % [0,03 %] від кількості виданих; 66 ухвал, що також на 9,6 % менше.

У 2013 р. до апеляційних загальних судів надійшло майже 150 тис. апеляційних скарг на судові рішення місцевих загальних судів, що усього на 1,5 % менше порівняно з 2012 р. За апеляційними скаргами на рішення та ухвали загальних місцевих судів розглянуто 126,7 тис. справ, що на 0,8 % більше, або 75,4 % [73,6 %] від кількості тих, що перебували у провадженні.

У тому числі до апеляційних загальних судів надійшло 104,7 тис. справ за апеляційними скаргами тільки на рішення місцевих загальних судів, що на 0,8 % менше порівняно з 2012 р.; їх питома вага від кількості справ, розглянутих з ухваленням рішення, становить 14,5 % [14,6 %]. В апеляційному порядку розглянуто 91,5 тис. цивільних справ, що на 2 % більше, їх частка від тих, що перебували у провадженні, також збільшилась і становила 77,1 % [74,9 %], з яких апеляційні скарги на рішення задоволено у 35,7 тис. справ, або 39 % [39,3 %] від кількості розглянутих.

Із порушенням строків, встановлених положеннями ч. 2 ст. 302 ЦПК (сім днів після закінчення дій з підготовки справи до розгляду), за апеляційними скаргами на судові рішення призначено до розгляду 16,2 тис. справ, що на 40,6 % менше, ніж у 2012 р., їх питома вага від кількості тих, у яких апеляційні скарги прийнято до розгляду, також зменшилась — 12,8 % [20,8 %]. Кількість нерозглянутих справ та матеріалів за апеляційними скаргами зменшилась порівняно з 2012 р. на 7,2 % і становила 16,8 тис., також дещо зменшилась і їх частка від тих, що перебували у провадженні апеляційних судів, — 10 % [10,6 %].

За апеляційними скаргами скасовано і змінено 53,9 тис. судових рішень (рішень, ухвал) у цивільних справах, що усього на 1,2 % менше порівняно з 2012 р., із них скасовано і змінено 35,7 тис. рішень у цивільних справах, що на 1,4 % більше, проте їх частка від кількості ухвалених

місцевими загальними судами рішень залишилася на рівні попереднього року і становила 4,9 % [4,9 %]. Найбільший відсоток скасованих і змінених рішень, ухвалених судами м. Севастополя — 10,5 % [9,6 %], м. Києва — 8,3 % [8 %], АР Крим, — 6,4 % [6,9 %], а також областей: Закарпатської — 6,1 % [5,8 %], Львівської — 6,1 % [5,2 %].

У тому числі скасовано 27,8 тис. рішень місцевих загальних судів у цивільних справах, що усього на 1,3 % менше, ніж у 2012 р. За результатами розгляду апеляційних скарг апеляційні суди з розгляду цивільних та кримінальних справ ухвалили майже 26 тис. нових рішень, що на 4,4 % більше; їх питома вага від усіх скасованих становила 93,3 % [90,9 %]. Із закриттям провадження у справі скасовано 1,2 тис. рішень, що на 32,6 % менше, або 4,4 % [6,6 %].

В апеляційному порядку також скасовано і змінено 18,2 тис. ухвал місцевих загальних судів у цивільних справах, або 3,8 % [4,1 %] від числа постановлених, із них: скасовано 17,8 тис., у тому числі з прийняттям нової ухвали (вирішенням питання по суті) — 3,5 тис., або 19,8 % [17,1 %] від скасованих; змінено 388, або 0,08 % [0,09 %] від постановлених.

Апеляційні загальні суди постановили 454 окремі ухвали, що на 8,8 % менше порівняно з 2012 р. У тому числі щодо порушення норм права та помилок, допущених судом першої інстанції, — 281, що також на 9,1 % менше; із них найбільше — щодо порушень, допущених місцевими загальними судами областей: Донецької — 61 [57], Луганської — 31 [31], Запорізької — 22 [21].

На розгляд до судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у 2013 р. надійшло 56,3 тис. касаційних скарг, що усього на 2,7 % більше, ніж у 2012 р. Відмовлено у відкритті провадження за 32,6 тис. скарг; за 18,1 тис. скарг — касаційне провадження відкрито, їх питома вага від кількості розглянутих касаційних скарг становила 35,8 % [37,5 %]; витребувано справи за майже 17 тис. касаційних скарг. Перебувало на розгляді із урахуванням нерозглянутих у 2012 р. — 18,5 тис. цивільних справ, витребуваних для перевірки в касаційному порядку. Попередній розгляд проведено у 17,6 тис. цивільних справ. За результатами попереднього розгляду у 8,2 тис. справ касаційну скаргу відхилено, судові рішення залишено без змін, або 46,8 % [43,9 %] від кількості тих, у яких проведено попередній розгляд справи; призначено до судового розгляду 9,3 тис. справ, або 53 %

[56 %]. Колегіями у складі п'яти суддів зазначеного суду розглянуто 9,2 тис. цивільних справ, із них у 7,5 тис. касаційні скарги задоволено.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у касаційному порядку скасував і змінив 6,4 тис. рішень у цивільних справах, або 0,9 % [0,8 %] від кількості ухвалених місцевими загальними судами, з яких змінено всього 1 рішення. Найбільший відсоток скасовано і змінено у касаційному порядку рішень, ухвалених судами м. Севастополя — 2,4 % [1,1 %], м. Києва — 1,8 % [3,4 %], областей: Закарпатської — 1,3 % [0,9 %], Київської — 1,3 % [1 %]. Найменше скасовано і змінено рішень, ухвалених судами областей: Донецької — 0,5 % [0,4 %], Сумської — 0,5 % [0,4 %], Тернопільської — 0,5 % [0,5 %]. Питома вага скасованих і змінених у касаційному порядку рішень від кількості тих, що розглядалися в апеляційному порядку в 2013 р., становить 7 % [6,2 %]. У тому числі із передачею цивільних справ на новий розгляд до суду першої інстанції скасовано повністю або частково 3,1 тис. рішень; із передачею на новий апеляційний розгляд — 1,9 тис. рішень; із залишенням у силі рішення суду першої інстанції, що було помилково скасоване апеляційним судом, — 1,1 тис. рішень; ухвалено 263 нових рішень. У касаційному порядку також скасовано 1,1 тис. [2,4 тис.] ухвал у цивільних справах. У тому числі скасовано 1 тис. ухвал, що перешкождали подальшому провадженню у справі, їх питома вага від загальної кількості скасованих у касаційному порядку ухвал становить 93,5 % [90,3 %], з яких для продовження розгляду до апеляційних судів направлено 593 справи, або 58,1 % [49,5 %]. Із залишенням у силі ухвали суду, що була помилково скасована апеляційним судом, — 41 ухвалу, або 3,8 % [3,4 %] від загальної кількості скасованих у касаційному порядку ухвал.

До Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ надійшло на розгляд 3,8 тис. заяв про перегляд судового рішення у цивільних справах Верховним Судом України, що на 23,2 % більше, ніж у 2012 р. Відмовлено у прийнятті, повернуто із різних підстав 856 заяв; залишено без розгляду 230 заяв. Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ відповідно до положень ст. 360 ЦПК постановив 166 ухвал про допуск цивільних справ до провадження у Верховному Суді України, що на 8,8 % менше, ніж у 2012 р., їх питома вага від кількості заяв, за якими вирішувалося питання про допуск до провадження, також зменшилася і становила 6,1 % [9,2 %]; за 2,5 тис. заяв — у допуску до провадження відмовлено. Вищий спеціалізований суд України

з розгляду цивільних і кримінальних справ постановив 1 ухвалу про відкриття провадження у справі, оскільки було встановлено, що порушення Україною міжнародних зобов'язань є наслідком недотримання норм процесуального права. За результатами розгляду справи заяву відхилено і залишено ухвалу без змін.

У провадженні Верховного Суду України на виконання положень статей 353—360⁷ ЦПК у 2013 р. перебувало 172 заяви про перегляд судового рішення у цивільних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах чи встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом. Із різних підстав було повернуто 4 заяви. Відкрито провадження у справі за 168 заявами. На розгляді Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України перебувало 168 витребуваних справ, що менше на 10,2 % порівняно з 2012 р. Розглянуто 160 справ, їх питома вага від кількості тих, що перебували у провадженні, становила 95,2 % [94,7 %]. Відмовлено у задоволенні 52 заяв; одну заяву залишено без розгляду; за однією заявою провадження у справі закрито. Судове рішення скасовано повністю або частково у 106 справах, або 66,2 % [53,7 %] від кількості розглянутих за заявами справ. У тому числі з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах, скасовано 104 судові рішення; у зв'язку із встановленням міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом — у 2 справах. За категоріями цивільних справ найбільше було скасовано повністю або частково судових рішень у спорах, що виникають: із договорів — 41, або 38,7 % від кількості всіх скасованих; із земельних правовідносин — 15, або 14,1 %; із житлових правовідносин — 9, або 8,5 %.

Розгляд адміністративних справ

У 2013 р. на розгляді в окружних адміністративних та місцевих загальних судах (далі — судах) перебувало 440,3 тис. позовних заяв, адміністративних справ, клопотань, заяв про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами, що порівняно з 2012 р. менше удвічі. Кількість роз-

глянутих судами адміністративних справ та матеріалів також зменшилась у 2,1 раза — 390,8 тис., або 88,7 % [92,5 %] від кількості тих, що перебували на розгляді. Зменшення кількості справ та матеріалів адміністративної юрисдикції в основному відбулося у зв'язку зі зміною законодавства щодо розгляду судами спорів, пов'язаних із соціальними виплатами.

Суди закінчили провадження у 285,2 тис. адміністративних справ, що на 42,6 % менше, а їх питома вага від кількості справ, що перебували на розгляді, становила 89,4 % [91,8 %]. У тому числі місцеві загальні суди закінчили провадження у 90,2 тис. адміністративних справ, що у 3,2 раза менше, ніж у 2012 р., а окружні суди — майже 195 тис. справ, що на 6,5 % менше.

Найбільшу частку у структурі адміністративних справ, провадження в яких закінчено, незважаючи на зменшення їх кількості у 3 рази порівняно з 2012 р., становили справи зі спорів щодо реалізації публічної політики у сферах зайнятості населення та соціального захисту громадян — 34,3 % [59,3 %] від усіх розглянутих адміністративних справ, або 97,8 тис. Зокрема, зменшилась як кількість, так і питома вага справ зі спорів з приводу реалізації публічної політики у сферах соціального захисту; соціального захисту та зайнятості інвалідів; соціальних послуг — 25,4 тис., або 8,9 % [38,3 %], у тому числі: зі спорів щодо соціального захисту громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, — 11,2 тис., або 3,9 % [17,9 %] від усіх розглянутих адміністративних справ та зі спорів щодо соціального захисту дітей війни — 5,9 тис., або 2,1 % [17,9 %]. Справи зі спорів з приводу реалізації податкової політики та за зверненнями податкових органів з деякими видами вимог становили 32,1 % [19,7 %] від усіх розглянутих адміністративних справ, або 91,4 тис.

Із прийняттям постанови суди розглянули 246,2 тис. адміністративних справ, що на 43,8 % менше, ніж у 2012 р.; позови задоволено у 198,1 тис. справ, або 80,5 % [83,2 %] від розглянутих із прийняттям постанови.

Поліпшилась ситуація з оперативністю розгляду судами адміністративних справ. Так, у 2013 р. із порушенням строків, передбачених положеннями КАС, суди розглянули 32,5 тис. адміністративних справ, що у 2,1 раза менше порівняно з 2012 р., їх питома вага від кількості тих, провадження в яких закінчено, становила 11,4 % [14 %]. Із них місцеві загальні суди порушили терміни розгляду в 3,1 тис. справ, або 3,5 % [7,9 %]; окружні адміністративні суди — у 29,4 тис. справ, або 15,1 % [22,4 %]. Найбіль-

ша частка розглянутих із порушенням строків справ у місцевих загальних судах областей: Сумської — 18,6 % [16,8 %], Донецької — 8,8 % [7,2 %], м. Севастополя — 7,8 % [13,6 %], а також в АР Крим — 6,9 % [11,5 %]; окружних адміністративних судах областей: Кіровоградської — 37,6 % [32 %], Житомирської — 35,7 % [36,1 %], Миколаївської — 34,8 % [17 %], Сумської — 27,1 % [37,1 %], Одеської — 26,2 % [66,8 %], Харківської — 25,4 % [30 %], Львівської — 24,5 % [25,3 %].

Суди не розглянули (без урахування справ, провадження в яких зупинено) 24,7 тис. адміністративних справ, що на 26,6 % менше порівняно з 2012 р., проте їх частка від кількості тих, що перебували у провадженні, дещо збільшилася і становила 7,7 % [6,2 %].

Кількість адміністративних справ, розгляд яких відкладено з різних причин, зменшилася порівняно з 2012 р. на 32,7 % і становила 7,6 тис. У зв'язку з неявкою одного із учасників процесу, які беруть участь у справі, відкладено 4,6 тис. адміністративних справ, або 61,2 % [75,1 %] від загальної кількості справ, розгляд у яких відкладено, із них через неприбуття в судові засідання сторони або будь-кого з інших учасників процесу, про яких немає відомостей, що їм вручено повістки, — 1 тис., або 21,9 % [21,6 %]. Через неодноразове відкладення розгляду залишилися нерозглянутими понад один рік 314 справ, або 0,1 % [0,2 %] від числа тих, що перебували у провадженні, із них: у місцевих загальних судах — 306, або 0,3 % [0,4 %], в окружних судах — 8, або 0,04 % [0,05 %].

На виявлені під час розгляду адміністративних справ порушення закону суди постановили 503 окремі ухвали, що на 13,8 % більше, ніж у 2012 р.; проте їх питома вага від кількості справ, розглянутих із прийняттям постанов, є незначною — 0,2 % [0,1 %]. Про вжиті заходи щодо усунення причин та умов, що зумовили порушення закону, надійшли повідомлення за 311 окремими ухвалами, що становить 61,8 % [59,7 %] від усіх постановлених.

За нововиявленими обставинами суди розглянули 4,2 тис. заяв щодо перегляду судових рішень, їх питома вага від тих, що перебували у провадженні, становила 72,7 % [49,5 %]. Задоволено 456 заяв, або 10,8 % [4,3 %] від розглянутих, у тому числі за результатами перегляду скасовано 424 постанови та 32 ухвали; залишено без задоволення 3,5 тис. заяв.

На розгляд до апеляційних адміністративних та загальних судів у 2013 р. за апеляційними скаргами надійшло 784,8 тис. справ, що на 36,7 % менше порівняно з 2012 р. Перебувало

на розгляді 1 млн 268,9 тис. справ за апеляційними скаргами на судові рішення місцевих судів, що також менше на 23,4 %. Із різних підстав повернуто 5,4 тис. справ, або 0,4 % [0,6 %]. Відкрито апеляційне провадження за 659,2 тис. скарг, або 51,9 % [72,8 %] від числа справ, що перебували на розгляді; відмовлено у відкритті провадження за 19,4 тис. скарг, або 1,5 % [1,4 %]. Провадження закінчено у 1 млн 42,7 тис. справ, або 82,2 % [68,7 %] від кількості тих, що перебували на розгляді. Апеляційні скарги задоволено у 222,2 тис. справ, або 21,3 % [24,6 %] від розглянутих, у тому числі на постанови — 211,8 тис. справ, або 20,9 % [24,3 %]. Залишилися невіршеними 201,3 тис. справ, або 15,9 % [29,3 %] від тих, що перебували на розгляді.

За апеляційними скаргами скасовано 139,5 тис. постанов, змінено — 72,3 тис.; із них скасовано 129,3 тис. постанов місцевих загальних судів, змінено 71,7 тис.; скасовано також 10,1 тис. постанов окружних адміністративних судів, або 5,9 % [5,9 %] від кількості прийнятих ними, змінено 663, або 0,4 % [0,3 %].

В апеляційному порядку за результатами розгляду суди прийняли 94,4 тис. нових постанов, їх частка в числі скасованих апеляційними судами постанов дещо зменшилась і становить 67,7 % [73,2 %].

Апеляційні суди у зв'язку з нововиявленими обставинами розглянули 522 заяви, що на 24 % менше порівняно з 2012 р., або 48,3 % [18,2 %] від тих, що перебували у провадженні, у тому числі задоволено 75 заяв; за результатами перегляду скасовано 50 постанов та 25 ухвал.

У 2013 р. на розгляд Вищого адміністративного суду України по першій інстанції перебувало 986 позовних заяв, що на 21,8 % менше, ніж у 2012 р. Розглянуто 948 позовних заяв, що на 23,8 % менше, із яких 259 заяв, або 27,3 % [28,1 %] від кількості розглянутих — повернуто з різних підстав, із яких 48 заяв, або 18,5 % [15,5 %] — через непідсудність цьому суду; залишено без розгляду 67 заяв, або 7,1 % [5,5 %] від кількості розглянутих; відмовлено у відкритті провадження за 393 заявами, або 41,5 % [6,2 %]. Порівняно з 2012 р. кількість заяв, за якими відкрито провадження у справі, зменшилася у 3,3 раза і становила 229, зменшилась і їх питома вага від кількості розглянутих — 24,2 % [60,2 %]. Із порушенням строків, передбачених положеннями КАС, розглянуто 34 заяви, або 3,6 % [3,0 %] від кількості розглянутих. Також по першій інстанції закінчено провадження у 234 справах, або 92,1 % [97 %] від кількості тих, що перебували на розгляді. Із прийняттям постанов розглянуто 207 справ; позов

задоволено у 10 справах, або 4,8 % [1,5 %] від числа розглянутих із прийняттям постанов, зокрема: щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів народних депутатів — у 1 справі; оскарження актів, дій чи бездіяльності: Верховної Ради України — у 1 справі, Вищої ради юстиції — у 1 справі, про дострокове припинення повноважень народного депутата України — у 2 справах, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України — у 4 справах.

За нововиявленими обставинами у провадженні Вищого адміністративного суду України перебувало 20 заяв щодо перегляду судових рішень, із яких розглянуто 18, у тому числі повернуто 11 заяв. Закінчено провадження у 3 справах із залишенням заяв без задоволення.

В апеляційному порядку зазначений суд розглянув 39 апеляційних скарг на судові рішення Київського апеляційного адміністративного суду, з яких відмовив у відкритті провадження за 7 скаргами, або 17,9 % [2,4 %] від кількості розглянутих; відкрив апеляційне провадження за 18 скаргами, або 46,2 % [79,9 %]; залишив без розгляду та повернув 14 скарг, або 35,9 % [17,7 %]. За апеляційними скаргами розглянуто 16 справ, у яких 14 судових рішень залишено без змін, або 87,5 % [80,8 %] від кількості розглянутих; скасовано 2 судових рішення, або 12,5 % [16,8 %], у тому числі ухвалено одне нове рішення, або 50 % [61,9 %] від кількості скасованих.

На розгляд до Вищого адміністративного суду України надійшло 66,8 тис. касаційних скарг, що на 17,6 % менше, ніж у 2012 р. Розглянуто 67,4 тис. касаційних скарг, з різних підстав повернуто 2,9 тис., їх питома вага від кількості розглянутих становила 4,4 % [7,3 %]. Касаційне провадження відкрито за 27,2 тис. касаційних скарг, або 40,3 % [45,1 %] від кількості розглянутих; відмовлено у відкритті провадження за 37,3 тис. касаційних скарг, або 55,4 % [47,5 %]. Залишилися нерозглянутими 2,7 тис., або 3,8 % [4,5 %] від кількості касаційних скарг, що перебували на розгляді.

Упродовж минулого року Вищий адміністративний суд України у касаційному порядку розглянув 43,6 тис. справ, що майже на 12 % менше, ніж у 2012 р., із них касаційне провадження закрито у 790 справах. За результатами розгляду касаційні скарги залишено без задоволення, а судові рішення без змін — у 32,7 тис. справ, або 76,8 % [79,7 %] від кількості тих, що переглядалися; скасовано та змінено 9,8 тис. судових рішень, або 22,9 % [20 %]; із них скасовано майже 9 тис., або 21,1 % [17,5 %], їх питома вага від ухвалених місцевими загальними та окружними адмі-

ністративними судами становить 3,1 % [1,7 %]. За результатами скасування у касаційному порядку ухвалено 2,3 тис. нових судових рішень, або 26,2 % [35,2 %] від скасованих у касаційному порядку. У тому числі в касаційному порядку скасовано 4 тис. судових рішень апеляційних судів; із них 3,1 тис. — постанови, з яких 1,7 тис. — із залишенням у силі постанов місцевих судів. Залишилися нерозглянутими 46,6 тис. касаційних проваджень, або 51,7 % [57,6 %] від кількості тих, що перебували на розгляді.

На розгляді Вищого адміністративного суду України також перебувало 5,3 тис. заяв про перегляд судового рішення Верховним Судом України, що на 11,9 % більше, ніж у 2012 р. Відповідно до положень ст. 240 КАС Вищий адміністративний суд України постановив 480 ухвал про допуск адміністративних справ до провадження у Верховному Суді України, або 11,1 % [11 %] від кількості тих, щодо яких вирішувалось це питання; за 3,8 тис. заяв — у допуску до провадження відмовлено.

На розгляді Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України у 2013 р. на виконання положень статей 235—244² КАС перебувало 499 заяв про перегляд судового рішення в адміністративних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права чи встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом, що на 12,1 % більше, ніж у 2012 р. До Вищого адміністративного суду України з різних підстав повернуто 23 заяви, або 4,6 % [5,2 %] від кількості тих, що знаходилися на розгляді. Відкрито провадження у справі за 470 заявами. У провадженні перебувало 488 витребуваних справ, що всього на 4,3 % менше, ніж 2012 р., з яких розглянуто 458 справ, що також менше на 6,9 %, або 93,9 % [96,5 %] від кількості тих, що перебували у провадженні. За результатами розгляду відмовлено у задоволенні 304 заяв. Судове рішення скасовано повністю або частково у 148 справах, що на 9,6 % більше, ніж 2012 р., або 32,3 % [27,4 %] від кількості розглянутих за заявами справ, усі — з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, що потягло ухвалення різних за змістом судових рішень у подібних правовідносинах. За категоріями адміністративних справ найбільше було скасовано повністю або частково судових рішень: у спорах фізичних та юридичних осіб із суб'єктами владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії) — 84, або 56,8 %

від кількості всіх скасованих, зокрема, виданих Державною податковою службою України або її територіальними органами (Міністерством доходів і зборів України) — 42, або 28,4 %; у соціальних спорах — 22, або 14,9 %; у спорах фізичних та юридичних осіб із суб'єктами владних повноважень щодо оскарження його дій чи бездіяльності (крім пов'язаних з виборами) — 14, або 9,5 %. Залишилися нерозглянутими 30 витребуваних і призначених до розгляду справ, або 6,1 % [3,5 %] від кількості тих, що перебували на розгляді.

Розгляд справ про адміністративні правопорушення

Упродовж 2013 р. на розгляд до судів надійшло 988,4 тис. справ про адміністративні правопорушення, що на 5,2 % менше, ніж у 2012 р. Із винесенням постанов суди розглянули 911,8 тис. справ, або 90,7 % [91,4 %] від кількості тих, що перебували на розгляді, стосовно 913,1 тис. осіб, що на 6,2 % менше. У тому числі на розгляді судів перебувало 369,5 тис. справ про порушення Правил дорожнього руху (далі — Правила), що на 1,2 % менше. За вчинення адміністративних правопорушень суди застосували різні види стягнень до 765,3 тис. осіб; їх питома вага від кількості осіб, щодо яких розглянуто справи з винесенням постанов, становить 83,8 % [83,9 %].

Найпоширенішим видом серед адміністративних стягнень, застосованих судами за вчинення всіх видів адміністративних правопорушень, є штраф. Так, суди оштрафували 581,9 тис. осіб, що на 5,8 % менше порівняно з 2012 р.; водночас їх питома вага від кількості тих, на кого накладено адміністративне стягнення, дещо збільшилась і становила 76 % [75,6 %]. Загальна сума накладеного судами штрафу становила 463 млн 865 тис. грн, з яких добровільно сплачено 143 млн 718,4 тис. грн, або 31 % [30 %].

Громадські роботи (ст. 30¹ Кодексу України про адміністративні правопорушення; далі — КпАП) суди призначили 87,9 тис. осіб, що всього на 0,4 % більше, ніж у 2012 р.; водночас їх питома вага від тих, на кого накладено адміністративне стягнення, дещо збільшилась і становила 11,5 % [10,7 %]. Виправні роботи суди застосували до 206 осіб, що на 4 % більше, або 0,03 % [0,02 %]. Суди позбавили спеціального права 39,3 тис. осіб, що на 4,5 % більше, або 5,1 % [4,6 %]. Адміністративний арешт призначено 20,2 тис. осіб, що на 12,3 % менше, або 2,6 % [2,8 %]. Попередження суди застосували до 28,4 тис. осіб, що на 21 % менше, або 3,7 % [4,4 %].

Суди застосували платне вилучення предмета, що був знаряддям вчинення чи безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, як основний, так і додатковий вид адміністративних стягнень до майже 2 тис. осіб, що порівняно з 2012 р. менше на 7,2 %; їх питома вага від кількості всіх осіб, на яких накладено адміністративне стягнення, — 0,3 % [0,3 %]. Зокрема, за керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (частини 2, 3 ст. 130 КпАП), цей вид адміністративних стягнень застосовано до 1,8 тис. осіб, що на 12,1 % менше. Конфіскацію предметів, що були знаряддями вчинення або безпосередніми об'єктами адміністративного правопорушення, суди застосували до 49 тис. осіб, що всього на 1,8 % менше.

Заходи впливу, передбачені ст. 24¹ КпАП, суди застосували до 23,1 тис. неповнолітніх осіб, що на 2,7 % більше, ніж у 2012 р. За вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми (ст. 173² КпАП) адміністративне стягнення накладено на 92,9 тис. осіб, що на 4 % більше. За невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей (ст. 184 КпАП) адміністративне стягнення накладено на 34,2 тис. осіб, що на 1,8 % більше.

Вилучено 176 одиниць вогнепальної зброї. Конфісковано товари та цінності на суму 23 млн 774,5 тис. грн; валюту — на суму 26 млн 683 тис. грн.

Кількість осіб, стосовно яких суди із різних підстав закрили провадження у справах, зменшилась на 7,1 % і становила 124,6 тис. осіб: питома вага зазначених осіб від загальної кількості тих, щодо яких винесено постанови, становить 13,7 % [13,8 %]. У тому числі за малозначністю вчиненого правопорушення з унімом зауваженням на адресу правопорушника щодо недопустимості протиправних діянь суди звільнили від адміністративної відповідальності 37,4 тис. осіб, що на 17,6 % менше, або 4,1 % [4,7 %] від тих, щодо яких справи розглянуто з винесенням постанов. Найчастіше з цієї підстави звільняли осіб суди областей: Житомирської — 10,5 %, або 3,1 тис. [12,2 %], Тернопільської — 8,7 %, або 1,4 тис. [6,4 %], Хмельницької — 7,8 %, або 1,9 тис. [8,7 %], а також м. Севастополя — 8,2 %, або 628 осіб [9,3 %].

Суди закрили провадження у справах щодо 50,7 тис. осіб у зв'язку із закінченням строків для накладення адміністративного стягнення, передбачених ст. 38 КпАП та ст. 467 Митного

кодексу України (далі — МК), що на 8,1 % менше, або 5,6 % [5,7 %] від кількості тих, стосовно яких справи розглянуто з винесенням постанов. Найбільша питома вага осіб, щодо яких закрито провадження у справі з цієї підстави, в судах м. Севастополя — 6,9 %, або 529 [8 %] та областей: Чернігівської — 7 %, або 1,9 тис. [8,2 %], Дніпропетровської — 6,8 %, або 4,3 тис. [7,5 %], Київської — 6,7 %, або 2,9 тис. [5,4 %], Харківської — 6,7 %, або 3,2 тис. [8,1 %], Львівської — 6,5 %, або 2,4 тис. [6,5%], Полтавської — 6,5 %, або майже 2 тис. [6,4 %].

Водночас за відсутністю події та складу адміністративного правопорушення суди закрили справи стосовно 33,2 тис. осіб, що на 9,1 % більше, їх частка від тих, щодо яких справи розглянуто з винесенням постанов, теж дещо збільшилась — 3,6 % [3,1 %]. Найбільша частка осіб, щодо яких закрито провадження у справі із цієї підстави, в судах м. Севастополя — 7,4 %, або 560 осіб [4 %], областей: Миколаївської — 8,1 %, або 2 тис. [5,4 %], Кіровоградської — 5,2 %, або 1,3 тис. [4,7 %], Черкаської — 5 %, або 957 [4 %], а також АР Крим — 5,1 %, або 2,1 тис. [4,7 %].

Упродовж 2013 р. на виконання вимог Закону від 7 квітня 2011 р. № 3206-VI «Про засади запобігання і протидії корупції» (далі — Закон № 3206-VI) та Закону від 18 квітня 2013 р. № 221-VII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією», згідно з положеннями якого виключено статті 172² та 172³ КпАП, на розгляд до судів надійшло 2,4 тис. справ про вчинення корупційних правопорушень, відповідальність за які передбачена гл. 13-А КпАП «Адміністративні корупційні правопорушення», що на 13,9 % менше, ніж у 2012 р. Суди з винесенням постанов розглянули 2,2 тис. справ про корупційні правопорушення, або 90,5 % [87,2 %] від кількості тих, що перебували на розгляді, стосовно 2,2 тис. осіб, а їх питома вага від загальної кількості розглянутих справ про адміністративні правопорушення становить 0,2 % [0,3 %]. Суди застосували штраф до 1,7 тис. осіб, або 79,9 % [76,8 %] від кількості тих, щодо яких винесено постанови. У тому числі за порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172⁴ КпАП) накладено штраф на 214 осіб, або 12,3 % [10,4 %] від кількості всіх осіб, на яких накладено цей вид стягнення за корупційні правопорушення, конфіскацію незаконно одержаної неправомірної вигоди матеріального характеру (далі — конфіскацію) застосовано до 158 осіб, або 73,8 % [63 %] від

кількості тих, на яких накладено адміністративне стягнення за цей вид правопорушення; за порушення встановлених законом обмежень щодо одержання дарунка (пожертви; ст. 172⁵ КпАП) оштрафовано 22 особи, або 1,3 % [1,3 %], конфіскацію застосовано до 17 осіб, або 77,3 % [76 %]; за порушення вимог фінансового контролю (ст. 172⁶ КпАП) оштрафовано 763 особи, що у 2,2 раза більше, ніж у 2012 р., або 43,8 % [18,1 %]; за порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів (ст. 172⁷ КпАП) оштрафовано 197 осіб, що у 2,1 раза більше, або 11,3 % [4,8 %]; за незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень (ст. 172⁸ КпАП), оштрафовано 11 осіб, або 0,6 % [0,7 %]; за невжиття заходів щодо протидії корупції (ст. 172⁹ КпАП) оштрафовано 20 осіб, що у 1,8 раза більше, або 1,1 % [0,6 %]; за порушення обмежень щодо використання службового становища (ст. 172² КпАП) — на 496 осіб, або 28,5 % [59,2 %], конфіскацію застосовано до 279 осіб, або 56,2 % [51,6 %]; за пропозицію або надання неправомірної вигоди (ст. 172³ КпАП) — на 20 осіб, або 1,1 % [4,8 %].

Суди закрили справи про корупційні правопорушення стосовно 439 осіб, або 20,1 % [23,2 %] від числа тих, щодо яких розглянуто справи з винесенням постанов, тобто щодо кожної п'ятої особи. Зокрема, з передачею матеріалів прокуратури, органу досудового слідства чи дізнання для вирішення питання про порушення кримінальної справи закрито справи стосовно 5 осіб. У зв'язку з відсутністю події та складу адміністративного правопорушення закрито справи стосовно 230 осіб, або 10,5 % [15,2 %] від тих, щодо яких справи розглянуто з винесенням постанов. За малозначністю вчиненого корупційного правопорушення звільнено від адміністративної відповідальності 65 осіб, або 3 % [2,4 %]. У зв'язку із закінченням строків для накладення адміністративного стягнення, передбачених ст. 38 КпАП, суди закрили провадження у справах стосовно 58 осіб, або 2,7 % [4,5 %] від кількості тих, щодо яких справи розглянуто з винесенням постанов.

Про порушення Правил із винесенням постанов суди розглянули 345,7 тис. справ, що на 1,3 % менше порівняно з 2012 р.; водночас їх питома вага від числа всіх справ про адміністративні правопорушення, розглянутих із винесенням постанов, дещо збільшилась — 37,9 % [36 %]. Різні види стягнень за порушення Правил суди застосували до 314,1 тис. осіб. У тому числі за керування транспортними засобами або суднами особами, які перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських

препаратів, що знижують їх увагу та швидкість реакції (ст. 130 КпАП), накладено адміністративне стягнення на 169,3 тис. осіб, що всього на 0,4 % менше, їх питома вага від кількості всіх осіб, на яких накладено адміністративне стягнення, — 22,1 % [20,8 %]; позбавлено права керування транспортним засобом 34,4 тис. осіб, або 20,3 % [19,4 %] від кількості тих, на яких накладено адміністративне стягнення за цей вид правопорушення. За порушення Правил, що спричинило пошкодження транспортних засобів, вантажу, автомобільних доріг, вулиць, залізничних переїздів, дорожніх споруд чи іншого майна (ст. 124 КпАП), накладено адміністративне стягнення на 130,3 тис. осіб, що на 4,4 % менше, або 17 % [16,7 %]; позбавлено права керування транспортним засобом 4 тис. осіб, або 3,1 % [2,9 %] від кількості тих, на яких накладено адміністративне стягнення за цей вид правопорушення. За перевищення водіями транспортних засобів встановлених обмежень швидкості руху, проїзд на заборонний сигнал регулювання дорожнього руху та порушення інших правил дорожнього руху (ст. 122 КпАП) накладено адміністративне стягнення на 4,5 тис. осіб, що на 11,4 % більше, а їх питома вага від кількості всіх осіб, на яких накладено адміністративне стягнення, становить 0,6 % [0,5 %]; 206 водіїв — позбавлено права керування транспортним засобом.

Адміністративне стягнення за порушення встановлених термінів виплати пенсій, стипендій, заробітної плати, виплати їх не в повному обсязі, а також інші порушення вимог законодавства про працю (ч. 1 ст. 41 КпАП) накладено на 14,4 тис. осіб, що всього на 1,2 % менше, ніж у 2012 р., або 70 % [71,7 %] від кількості тих, щодо яких винесено постанови.

Про дрібне викрадення чужого майна (ст. 51 КпАП) на розгляд судів надійшло 8,8 тис. справ, що на 26,4 % менше, ніж у 2012 р.; адміністративне стягнення накладено на 6,1 тис. осіб, або 79,6 % [78,1 %] від тих, щодо яких винесено постанови.

За неподання або несвоєчасне подання платіжних доручень на перерахування належних до сплати податків та зборів (обов'язкових платежів, ст. 163² КпАП) на розгляд судів надійшло 33,4 тис. справ, що на 35,2 % менше порівняно з 2012 р.; адміністративне стягнення накладено на 24,7 тис. осіб, або 77 % [78,6 %] від кількості тих, щодо яких винесено постанови.

Про порушення порядку ведення податкового обліку, надання аудиторських висновків (ст. 163¹ КпАП) на розгляд судів надійшло 41,8 тис. справ, що на 18,7 % менше, ніж у 2012 р.; адміністративне стягнення накладено на

20,9 тис. осіб, або 58,8 % [63,4 %] від кількості тих, щодо яких винесено постанови.

За порушення митних правил адміністративне стягнення накладено на 14 тис. осіб, що на 22,8 % менше, ніж у 2012 р. У тому числі за недекларування товарів, транспортних засобів комерційного призначення (ст. 472 МК) — на 6,3 тис. осіб, або 44,9 % від кількості тих, на яких накладено стягнення за порушення митних правил; конфіскація зазначених товарів, транспортних засобів застосована до 6,2 тис. осіб, або 98,7 % [95,7 %] від кількості тих, щодо яких ухвалено постанови про накладення адміністративного стягнення за цей вид правопорушення. За переміщення або дії, спрямовані на переміщення товарів, транспортних засобів комерційного призначення через митний кордон України, поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю контрабанди товарів (статті 482, 483 МК), накладено стягнення на 2,7 тис. осіб, або 19 %; конфіскація цих товарів, транспортних засобів і транспортних засобів, що використовувалися для переміщення товарів, транспортних засобів із спеціально виготовленими сховищами (тайниками), що використовувалися для переміщення товарів — безпосередніх предметів порушення митних правил, застосована до 2,5 тис. осіб, або 93,6 % [86,5 %] від кількості тих, щодо яких ухвалено постанови про накладення адміністративного стягнення за цей вид правопорушення. За зберігання, перевезення чи придбання товарів, транспортних засобів комерційного призначення, ввезених на митну територію України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю (ст. 484 МК), накладено стягнення на 605 осіб, або 4,3 % від кількості тих, на яких накладено стягнення за порушення митних правил; конфіскація зазначених товарів, транспортних засобів застосована до 594 осіб, або 98,2 % [95,2 %] від кількості тих, щодо яких ухвалено постанови про накладення адміністративного стягнення за цей вид правопорушення. За порушення порядку проходження митного контролю в зонах (коридорах) спрощеного митного контролю (ст. 471 МК) накладено стягнення на 3,9 тис. осіб, або 28 % від кількості тих, на яких накладено стягнення за порушення митних правил; конфіскація цих товарів застосована до 2,5 тис. осіб, або 63,6 % [71 %] від кількості тих, щодо яких ухвалено постанови про накладення адміністративного стягнення за цей вид правопорушення.

На розгляд до апеляційних загальних судів у 2013 р. надійшло 15,1 тис. апеляційних скарг на постанови загальних місцевих судів у справах про адміністративні правопорушення, що

на 5,9 % менше порівняно з 2012 р. Із різних підстав повернуто 2,7 тис. апеляційних скарг, або 17,3 % [19,5 %] від кількості тих, що перебували на розгляді. Суди за апеляційними скаргами розглянули 12,4 тис. справ, або 79,2 % [77,4 %]. За результатами перегляду скасовано та змінено 6,9 тис. постанов, що на 7,4 % менше, проте їх питома вага в загальній кількості винесених постанов залишилась на рівні попереднього року і становила 0,8 % [0,8 %]. У тому числі скасовано та змінено 4,1 тис. постанов за порушення Правил, або 1,2 % [1,1 %]; за корупційні правопорушення (статті 172²—172⁹ КпАП) скасовано та змінено 297 постанов, або 13,6 % [15,7 %]; за порушення вимог МК — 521 постанову, що на 47,7 менше, або 3,4 % [5,1 %] від постановлених.

Розгляд господарських справ

У 2013 р. на розгляд до місцевих господарських судів надійшло 143,4 тис. позовних заяв, що на 24,3 % менше порівняно з 2012 р., та 140,1 тис. заяв (скарги, клопотань) у справах позовного провадження та про банкрутство. Суди постановили 224,5 тис. процесуальних документів, що на 16 % більше, у тому числі закінчили провадження у 113,8 тис. справ, що також на 30,5 % більше, або 77 % [74,1 %] від кількості справ, що перебували на розгляді. Значно збільшилась кількість таких справ у місцевих господарських судах областей: Одеської — на 91,6 %, Сумської — на 83,5 %, Хмельницької — на 68,3 %, Черкаської — на 67,8 %. Водночас зменшення їх кількості відмічено в судах областей: Херсонської — на 19,2 %, Тернопільської — на 12,1 %, Запорізької — на 1,6 %.

Із прийняттям рішення суди розглянули 67 тис. господарських справ, що всього на 1,4 % більше порівняно з 2012 р.; повністю або частково позови задоволено у 54,1 тис. справ, їх питома вага від розглянутих з ухваленням рішення також дещо збільшилась — 80,8 % [78,9 %]. Припинено провадження в 16,4 тис. справ, що на 2,8 % менше, їх частка від кількості справ, у яких провадження закінчено, також зменшилась і становила 14,5 % [19,4 %].

Поліпшився стан справ з оперативністю розгляду господарських справ. Так, у 2013 р. місцеві господарські суди понад строк, передбачений положеннями ст. 69 ГПК, вирішили 9 спорів, або 0,01 % [0,03 %] від кількості справ, у яких провадження закінчено. З порушенням процесуальних строків розглянуто справ господарськими судами: Закарпатської області — 4 справи, або 0,24 % від кількості справ, у яких провадження закінчено

[2, або 0,15 %], Миколаївської області — 2, або 0,09 % [8, або 0,385], Вінницької області — 1, або 0,06 % [0], Івано-Франківської області — 1, або 0,05 % [1, або 0,07 %], Херсонської області — 1, або 0,06 % [4, або 0,2 %]. Кількість рішень та ухвал господарських судів, розісланих учасникам судового процесу із порушенням процесуального строку, встановленого ст. 87 ГПК, залишилась на рівні попереднього року і становила 10, усі — Господарським судом Івано-Франківської області. Суди не розглянули 34 тис. господарських справ, що на 11,6 % більше, ніж у 2012 р., водночас їх частка від кількості тих, що перебували у провадженні, дещо зменшилась — 23 % [25,9 %]; із них провадження зупинено у 6,1 тис. справ, або 17,9 % [25,1 %] від нерозглянутих.

Майнові спори, що виникають при виконанні господарських договорів та з інших підстав, становлять переважну більшість у структурі вирішених господарських справ. У 2013 р. було розглянуто 61,5 тис. таких справ, що всього на 2,3 % більше, ніж у 2012 р. Водночас їх питома вага від кількості справ, провадження в яких закінчено, зменшилась — 54,1 % [69 %]. Розглянуто 27,4 тис. справ, що виникають зі спорів про банкрутство (відповідно до викладеної Законом від 6 грудня 2012 р. № 5518-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо подальшого удосконалення адміністрування податків і зборів» нової редакції, ч. 4 ст. 10 Закону «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» у редакції Закону від 22 грудня 2011 р. № 4212-VI), їх питома вага у структурі вирішених справ становить — 24,1 % [8,7 %], із яких 5,7 тис., тобто трохи більше, ніж кожна п'ята справа, або 20,8 % [38,6 %] — про банкрутство боржника. Зменшилась як кількість, так і питома вага справ про укладення, зміну, розірвання договорів та визнання їх недійсними — 6,7 тис. справ, що на 32,2 % менше; їх частка становить 5,9 % [11,4 %]. Закінчено провадження у 4,3 тис. справах, що виникають із земельних відносин; їх частка становить від кількості розглянутих — 3,7 %; у тому числі 2,4 тис., тобто більше половини, або 55,3 % — про неналежне виконання договору оренди. Кількість усіх інших позадоговірних немайнових спорів, в яких закінчено провадження, збільшилась на 31,1 % і становила 13,8 тис.; їх частка дорівнює 12,2 % [10,9 %].

Крім того, місцеві господарські суди розглянули 123,9 тис. заяв, клопотань у справах позовного провадження та про банкрутство, з яких задоволено повністю або частково 93,5 тис.,

або 75,5 % від кількості розглянутих. За результатами їх розгляду місцеві господарські суди прийняли 77,9 тис. ухвал, постанов, які оскаржуються в апеляційному порядку окремо від рішення господарського суду лише у випадках, передбачених ст. 106 ГПК.

За нововиявленими обставинами переглянуто 471 рішення та ухвалу, що на 20 % менше, ніж у 2012 р.

Місцеві господарські суди постановили та надіслали 1,6 тис. окремих ухвал на виявлені під час вирішення господарського спору порушення законності чи недоліки в діяльності, що на 15,9 % більше, ніж у 2012 р., та 58 інформацій із зазначених питань, що у 2,3 раза менше. Про виявлені у діяльності працівників підприємств та організацій порушення законності органам внутрішніх справ і прокурорам надіслано 298 повідомлень для вирішення питання про порушення кримінальної справи, що на 22 % менше. Надійшло 578 відповідей про виконання окремих ухвал, розгляд повідомлень та інформацій судів, або 29,5 % [27,3 %] від усіх надісланих судами.

До апеляційних судів з розгляду господарських справ надійшло 37,2 тис. апеляційних скарг на судові рішення місцевих господарських судів, що на 6,9 % менше порівняно з 2012 р., тобто в апеляційному порядку оскаржено 16,6 % [20,6 %] від кількості постановлених ними процесуальних документів. Відмовлено у відновленні пропущеного строку на оскарження за 372 апеляційними скаргами, що у 3,4 раза менше, ніж у 2012 р., або 1 % [2,9 %] від кількості тих, що перебували на розгляді; відмовлено у прийнятті до провадження та передано за підсудністю 496 апеляційних скарг, що майже удвічі менше, або 1,3 % [2,2 %]; повернуто з різних підстав — 9,2 тис., що на 8,4 % менше, або 24,5 % [23 %]. Прийнято до провадження 27,3 тис. апеляційних скарг, з яких розглянуто 27,1 тис. таких скарг, що всього на 0,5 % менше, або 72 % [62,4 %]. За апеляційними скаргами суди закінчили провадження майже у 26 тис. справ, їх питома вага від тих, що перебували на розгляді, становила 87,5 %; прийнято постанови у 24,5 тис. справ, з яких апеляційну скаргу задоволено у 6,6 тис. справ, або 26,9 % від кількості розглянутих із прийняттям постанов; припинено провадження у справі — 948, або 3,6 % [1,5 %] від розглянутих; залишено позов без розгляду — 407, або 1,6 % [0,6 %]. Також в апеляційному порядку розглянуто 19 тис. заяв, клопотань, з яких задоволено 16,6 тис, або 87 % від розглянутих; за результатами апеляційного

розгляду (у випадках, передбачених ст. 106 ГПК) ухвалено 6,3 тис. постанов.

У 2013 р. порівняно з 2012 р. зменшилася як кількість скасованих та змінених в апеляційному порядку процесуальних документів місцевих господарських судів, так і їх питома вага від кількості ухвалених цими судами процесуальних документів. Так, в апеляційному порядку скасовано чи змінено 6,6 тис. процесуальних документів місцевих господарських судів, що на 15,6 % менше, або 2,9 % [4 %] від ухвалених цими судами. У тому числі змінено 732 процесуальні документи, скасовано 5,9 тис., із них скасовано 3,9 тис. рішень, або 5,8 % [6,9 %] від постановлених. Найбільший відсоток скасованих і змінених в апеляційному порядку судових рішень, які були ухвалені місцевими господарськими судами областей: Запорізької — 6 % [6,3 %], Черкаської — 3,7 % [4,2 %], Івано-Франківської — 3,5 % [3,6 %], Харківської — 3,5 % [5 %]. Найменший відсоток скасованих і змінених за апеляційними скаргами судових рішень — у місцевих господарських судах Хмельницької області — 1,6 % [2,3 %].

До Вищого господарського суду України у 2013 р. на розгляд надійшло 19,8 тис. справ за касаційними скаргами, що на 14,9 % менше порівняно з 2012 р. Повернуто із різних підстав 6,9 тис. касаційних скарг, що на 22,1 % менше, або 33,6 % [36 %] від кількості справ, що перебували на розгляді. Продовжується тенденція до зменшення як кількості, так і питомої ваги касаційних скарг, за якими відмовлено у прийнятті до провадження — 495, що на 23,8 % менше, або 2,4 % [2,7 %]. За касаційними скаргами розглянуто майже 12 тис. справ, або 96,3 % від кількості тих, що перебували на розгляді.

Вищий господарський суд України у касаційному порядку скасував і змінив 3,4 тис. процесуальних документів, або 1,5 % [2,2 %] від кількості прийнятих місцевими господарськими судами. У тому числі із залишенням у силі процесуальних документів, ухвалених місцевими господарськими судами, скасовано 731 постанову апеляційних судів з розгляду господарських справ, або 23,8 % [23,1 %] від кількості постанов, скасованих у касаційному порядку; із них — 581 рішення, або 0,9 % [1,1 %] від кількості прийнятих місцевими господарськими судами.

У 2013 р. до Вищого господарського суду України надійшло 1,3 тис. заяв про перегляд судових рішень господарських судів Верховним Судом України, що на 26,5 % менше, ніж у 2012 р. Вищий господарський суд України відповідно до положень ст. 111²¹ ГПК постано-

вив 39 ухвал про допуск господарських справ до провадження у Верховному Суді України, їх питома вага від кількості тих, за якими приймалося рішення про допуск до провадження, становила 3,5 % [4,3 %]; за 1,1 тис. заяв винесено ухвали про відмову в допуску до провадження.

У провадженні Верховного Суду України у 2013 р. на виконання положень статей 111^{14–28} ГПК перебувало 40 заяв про перегляд судового рішення у господарських справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права чи встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом, що менше на 47,4 %, ніж у 2012 р. Відкрито провадження у справі за усіма 40 заявами. Розглянуто 41 витребувану справу, що менше на 43,1 %, ніж у 2012 р. За результатами розгляду відмовлено у задоволенні 21 заяви. Судове рішення скасовано повністю або частково у 20 господарських справах, або 48,8 % [59,7 %] від кількості розглянутих за заявами справ, усі — з підстав неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права, внаслідок чого ухвалено різні за змістом судові рішення у подібних правовідносинах. Залишилися нерозглянутими 3 справи, або 6,8 % від кількості тих, що перебували на розгляді.

Звернення до виконання рішень судів

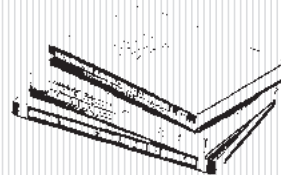
Суди згідно зі статистичними даними в основному дотримувалися строків звернення до виконання судових рішень у кримінальних, цивільних, адміністративних справах та справах про адміністративні правопорушення. Так, у 2013 р., за даними ДСА, з порушенням строків, передбачених КПК, суди звернули до виконання: 526 вироки, що у 2,9 раза менше, ніж у 2012 р., або 0,4 % [0,9 %] від кількості постановлених судами по першій інстанції; у тому числі стосовно осіб, які трималися під вартою, — 63, що також у 2,7 раза

менше. Водночас із порушенням вимог, передбачених ч. 1 ст. 104 ЦПК, суди надіслали боржникам майже 39 тис. судових наказів, або 12,5 % [5,7 %] від кількості виданих.

До місцевих загальних судів у порядку цивільного судочинства надійшло 155,5 тис. клопотань, заяв, подань із питань виконання судових рішень, а також щодо рішень інших органів (посадових осіб), що на 59,8 % більше, ніж у 2012 р., із яких суди розглянули 143,8 тис., у тому числі задоволено 94,4 тис., або 65,7 % [64,2 %] від розглянутих. У порядку адміністративного судочинства на розгляді судів перебувало 59,2 тис. клопотань, заяв, подань із питань виконання судових рішень, що на 70,1 % більше; розглянуто 50,5 тис., у тому числі задоволено 30,1 тис., або 59,6 % [55,3 %] від розглянутих.

Суди у порядку цивільного судочинства розглянули (без урахування повернутих та залишених без розгляду) 12,3 тис. скарг на дії або бездіяльність державного виконавця чи іншої посадової особи державної виконавчої служби, що на 25,8 % більше, ніж у 2012 р., у тому числі із задоволенням вимог — 6,9 тис., або 56, % [55,2 %] від кількості розглянутих. За невиконання судового рішення (ст. 382 КК) у 2013 р. за вироками, що набрали законної сили, засуджено 143 особи, як і в попередньому році.

За даними ДСА, у 2013 р. суди загальної юрисдикції видали на виконання 1 млн 64,6 тис. виконавчих документів, що на 14,3 % менше, ніж у 2012 р. У тому числі майже 21,8 тис. виконавчих листів про відшкодування збитків, завданих злочинами, що на 33,8 % менше, сума, що підлягала стягненню, зменшилася у 4,7 раза і становила 628 млн 757,2 тис. грн; рішень в адміністративних справах — 123,4 тис., що на 45,3 % менше, на суму 823 млрд 747 млн 918,7 тис. грн; постанов у справах про адміністративні правопорушення — 350,9 тис., що на 16,4 % менше, на суму 247 млн 937,3 тис. грн; про виконання рішень у трудових спорах — 16,4 тис., на суму 216 млн 718,5 тис. грн; про стягнення аліментів — 78,9 тис. Про стягнення судового збору та інших видів стягнень на користь держави — 216,4 тис. документів на суму 281 млн 682 тис. грн.



Я.М. Романюк,
Голова Верховного Суду
України,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України



Л.О. Майстренко,
помічник Голови
Верховного Суду України,
заслужений юрист України

S u m m a r y

The article analyzes the distinctive features of recourse and subrogation in legal insurance in order to properly determine the start of the limitation period to the demands of insurer who has paid insurance compensation

Регрес та суброгація у правовідносинах страхування

Майно, речі як предмети матеріального світу, щодо яких можуть виникати цивільні права й обов'язки, використовуються фактично щоденно для задоволення потреб фізичних і юридичних осіб. Очевидно, що в процесі використання річ може бути пошкоджена, у зв'язку з чим не використовуватиметься за призначенням певний час і потребуватиме ремонту, виправлення, відновлення в інший спосіб з метою приведення до попереднього стану, або ж знищена, внаслідок чого потребуватиме заміни на іншу, того ж роду і якості. Шкода майну може бути завдана внаслідок як умисного діяння, так і випадкового настання певних негативних обставин у результаті подій і дій, причому як самого власника, так і третіх осіб, й убезпечитися від усіх цих ризиків об'єктивно неможливо.

За загальним правилом ст. 323 Цивільного кодексу України (далі — ЦК) ризик випадкового знищення та випадкового пошкодження (псування) майна несе його власник, якщо інше не встановлено договором або законом. Але одночасно закон захищає право власника в недоговірних відносинах одержати відшкодування завданої його майну шкоди за правилами ЦК, що регулюють деліктні зобов'язання, якщо шкода завдана діяннями, як правило неправомірними, іншої особи — заподіювача шкоди. Крім того, цивільне законодавство передбачає можливість використання власником такого способу захисту майнових інтересів, як добровільне майнове страхування, що дає змогу зменшити шкідливі для власника (володільця) наслідки пошкодження (знищення) його майна.

Визначення договору страхування дається в ЦК, Господарському кодексі України (далі — ГК) та Законі «Про страхування» від 7 березня 1996 р. № 85/96-ВР (далі — Закон № 85/96-ВР), і хоча за формулюванням в цих законах воно дещо відрізняється, проте має однакове юридичне значення. Так, згідно зі ст. 979 ЦК за договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору.

За юридичними ознаками договір страхування є оплатним, взаємним, ризиковим (алеаторним), диспозитивно реальним правочином¹. Основним обов'язком страхувальника є сплата страхових платежів, а страховика — здійснення страхової виплати на користь страхувальника (або іншої особи) в разі настання страхового випадку. Страховий випадок — це подія, передбачена договором страхування або законодавством, яка відбулася і з настанням якої виникає обов'язок страховика здійснити виплату страхової суми (страхового відшкодування) страхувальнику, застрахованій або іншій третій особі (ст. 8 Закону № 85/96-ВР). Страховий випадок є істотною умовою договору страхування згідно зі ст. 982 ЦК.

Страхувальник, укладаючи договір добровільного майнового страхування, насамперед прагне убезпечитися від ризиків знищення та пошкодження (псування) майна, що може настати внаслідок як подій, так і дій (його власних дій або сторонніх осіб), як необережних, так і умисних. Страхувальник добровільно погоджується сплатити страховику страхові платежі (внески, премії), розраховує одержати обумовлену договором виплату (грошові кошти) у разі настання страхового випадку, але розуміє, що такий випадок може й не настати

Залежно від предмета договору (ст. 980 ЦК, ст. 4 Закону № 85/96-ВР) страхування може бути особистим, майновим, а також страхуванням відповідальності. Крім того, за вольовою ознакою страхування може бути добровільним і обов'язковим (ст. 999 ЦК, статті 6, 7 Закону № 85/96-ВР). Кожен вид страхування має свої особливості правового регулювання.

Щодо добровільного майнового страхування, то з точки зору страхувальника його суть і специфіка згідно з приписами статей 979, 982 ЦК полягають у тому, що страхувальник, укладаючи договір добровільного майнового страхування, насамперед прагне убезпечитися від ризиків знищення та пошкодження (псування) майна, що може настати внаслідок як подій, так і дій (його власних або сторонніх осіб), як необережних, так і умисних. Страхувальник добровільно погоджується сплатити страховику страхові платежі (внески, премії), розраховує одержати обумовлену договором виплату (грошові кошти) у разі настання страхового випадку, але розуміє, що такий випадок може й не настати. При цьому з огляду на положення Закону № 85/96-ВР та Закону від 19 вересня 1991 р. № 1576-ХІІ «Про

господарські товариства» страховиками на території України є фінансові установи — господарські товариства, а також філії страховиків-нерезидентів, тобто господарюючі суб'єкти, для яких страхова діяльність є підприємницькою, що має на меті одержання прибутку.

Правильне розуміння відмінностей суброгації і регресу має важливе значення насамперед для вирішення питання про додержання страховиком строку звернення до суду з відповідною позовною вимогою

Договір добровільного майнового страхування має алеаторний характер і, приймаючи від страхувальника страхові платежі (внески, премії), страховик заздалегідь не знає про те, чи настане страховий випадок за договором чи ні, а також він позбавлений об'єктивної можливості спрогнозувати розмір страхового відшкодування.

Страхова діяльність як і будь-яка підприємницька діяльність неможлива без господарських ризиків. Проте варто визнати, що сутність і призначення добровільного майнового страхування — захист майнових інтересів страхувальників (фізичних і юридичних осіб).

Страхування загалом не є способом звільнення від відповідальності тієї особи, яка завдала шкоди страхувальнику й тим самим спричинила страховий випадок і своїми діями призвела до виконання страховиком обов'язку зі здійснення страхової виплати за договором страхування. Винятком із цього правила можна вважати страхування відповідальності, суть та призначення якого якраз і полягає в тому, що страховик згідно з договором страхування бере на себе обов'язок відшкодувати третім особам шкоду, завдану страхувальником.

Із огляду на таке важливого значення набуває правове регулювання використання страховиком права вимоги, що звертається до фактичного заподіювача шкоди, про повернення коштів, виплачених страхувальнику (вигодонабувачу) на підставі договору страхування певного виду у разі настання страхового випадку, адже нормативне врегулювання цього питання передбачає можливість використання страховиком такого права у порядку як суброгації, так і регресу (залежно від виду страхування).

На перший погляд зазначені правові поняття досить подібні, що на практиці часто призводить до помилок і практикуючих юристів, і страховиків, і судів у застосуванні відповідних правових норм, хоча правильне розуміння

¹ Див.: Цивільне право України. Особлива частина. Підручник // За ред. Дзери О.В., Кузнецової Н.С., Майданика Р.А. — К., 2010. — С. 715.

відмінностей суброгації і регресу має важливе значення насамперед для вирішення питання про додержання страховиком строку звернення до суду з відповідною позовною вимогою.

Варто зауважити, що термін «суброгація» в законодавстві України прямо вживається лише в Кодексі торговельного мореплавства України (ст. 269), і тому правила суброгації тривалий час у судовій практиці не застосовувалися взагалі. Страховики, звертаючись до суду з вимогою про повернення коштів, виплачених за договорами страхування, не зважали на вид страхування, за звичкою послуговувалися загальними правилами про регрес і суди відповідно розглядали по суті саме такі вимоги.

Існує велика кількість випадків посилання у рішеннях судів одночасно на ст. 993 ЦК, яка передбачає перехід права вимоги (суброгації), та на ст. 1191 ЦК, яка передбачає виникнення права зворотної вимоги (регресу)

На те, що в страхуванні поняття «суброгація» і «регрес» слід розрізняти й залежно від цього вирішувати спір, чи не вперше в судовій практиці звернув увагу Верховний Суд України в 2011 р. в «Аналізі судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування»², визнавши, що суди допускають змішування таких понять і це призводить до порушення при ухваленні судових рішень норм матеріального та процесуального права.

Із того часу в середовищі юристів-практиків розпочалася дискусія щодо наявності в законодавстві, яке регулює страхові відносини, правового поняття «суброгація», щодо обґрунтованості застосування правил суброгації до вказаних правовідносин і щодо співвідношення й правильного розмежування понять «суброгація» та «регрес». У зв'язку з цим практика застосування судами норм статей 993 та 1191 ЦК залишалася неоднаковою при розгляді подібних спорів за правилами як господарської, так і цивільної юрисдикцій.

Показовим прикладом визнання судами факту неоднакового застосування приписів зазначених норм є дані та висновки, указані в проведеному в серпні 2013 р. Апеляційним судом м. Києва узагальненні судової практики на тему: «Правові аспекти застосування положень цивільного законодавства про регрес та суброгацію при вирішенні спорів про

відшкодування шкоди»³. За результатами вивчення статистичних даних про розгляд районними судами м. Києва справ відповідної категорії Апеляційний суд м. Києва зауважив, зокрема, що існує велика кількість випадків посилання у рішеннях судів одночасно на ст. 993 ЦК, яка передбачає перехід права вимоги (суброгації), та на ст. 1191 ЦК, яка передбачає виникнення права зворотної вимоги (регресу).

Верховний Суд України 25 грудня 2013 р. на спільному засіданні судових палат у господарських і в цивільних справах розглянув справу № 6-112цс13 у спорі про стягнення з особи, винної у настанні страхового випадку, сум виплаченого страховою компанією на користь потерпілого страхового відшкодування, за результатами якої зробив відповідний правовий висновок.

Так, у зазначеній справі публічне акціонерне товариство «Інвестиційно-фінансовий консалтинг» (далі — ПАТ) у серпні 2012 р. звернулося до суду з позовом до Особи 1 про відшкодування шкоди в порядку регресу, посилаючись на такі обставини.

25 квітня 2009 р. сталася дорожньо-транспортна пригода за участі автомобіля «Mazda-3», яким керувала Особа 2, та скутера під керуванням Особи 1. Внаслідок пригоди автомобілю були завдані механічні пошкодження й закрите акціонерне товариство «Страхова компанія «ВУСО» (далі — ЗАТ СК) виплатило Особі 2 страхове відшкодування в розмірі 3 тис. 180 грн 86 коп. відповідно до укладеного 27 вересня 2008 р. між ЗАТ СК і Особою 2 договору добровільного страхування наземного транспорту.

Оскільки 23 грудня 2009 р. між позивачем, ПАТ і ЗАТ СК укладено договір відступлення права вимоги, що виникло в останнього на підставі ст. 27 Закону № 85/96-ВР до осіб, які відповідальні за завдані збитки, позивач просив стягнути з винуватця дорожньо-транспортної пригоди, Особи 1, у порядку регресу страхове відшкодування в розмірі 3 тис. 180 грн 86 коп.

Суд першої інстанції, з яким погодилися суди апеляційної та касаційної інстанцій, застосував до спірних правовідносин положення статей 257 та 993 ЦК і відмовив у задоволенні позову ПАТ із підстав пропусчення

² Див.: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/%28documents%29/647151BD4CCE00E7C2257B7C004A8B79>

³ Див.: <http://www.apcourt.gov.ua/apcourt/uk/publish/article/95173>

строку позовної давності, перебіг якої почався від дня страхового випадку.

ЦК як закон покликаний врегульовувати цивільні правовідносини, що виникають на практиці, й відсутність у певних його нормах конкретної вказівки на ту чи іншу назву правового поняття чи правової категорії у вигляді дослівного відтворення назви, вживаної в теорії цивільного права, зовсім не означає, що таке поняття чи категорія не існують і їх правила не застосовуються при регулюванні цивільних правовідносин

За результатами розгляду справи № 6-112цс13 Верховний Суд України погодився з таким застосуванням судом норм матеріального права, дійшовши висновку, що в разі настання страхового випадку за договором добровільного страхування наземного транспортного засобу у потерпілої особи виникає право або вимагати відшкодування шкоди від особи, винуватої в її заподіянні, або вимагати виплати страхового відшкодування від страхової компанії, з якою вона уклала договір добровільного страхування автомобіля. У разі виплати страховою компанією страхового відшкодування до неї у межах фактичних витрат від потерпілої особи переходить право вимоги до особи, винуватої у заподіянні шкоди (ст. 993 ЦК). При цьому перебіг позовної давності не змінюється і обчислюється від дня настання страхового випадку (ч. 1 ст. 261, ст. 262 ЦК)⁴.

Згідно з процесуальним приписом обов'язковості судових рішень Верховного Суду України (ст. 360⁷ Цивільного процесуального кодексу України, ст. 111²⁸ Господарського процесуального кодексу України) суди, які здійснюють і господарське, і цивільне судочинство, зобов'язані привести свою судову практику у відповідність із рішеннями Верховного Суду України. Тому, на нашу думку, необхідно більш детально висвітлити деякі питання застосування правил регресу та суброгації в правовідносинах страхування, адже від правильного розуміння різниці цих понять і їх правил залежить правильне визначення характеру спірних правовідносин, правильний вибір правової норми, що підлягає застосуванню до них.

Насамперед доцільно навести аргументи на протипагу висновків деяких юристів про те, що суброгація в українському цивільному законодавстві не передбачена й не може бути застосована до правовідносин страхування.

У теорії цивільного права суброгацією в страхуванні визнається заснований на законі перехід до страховика права вимоги, яке страхувальник (вигодонабувач) має до особи,

відповідальної за збитки, які відшкодовані в результаті страхування, і який здійснюється шляхом передачі цього права в обсязі виплаченого страховиком страхового відшкодування⁵. Українська академічна цивілістична наука також визнає суброгацією передбачений ст. 993 ЦК та ст. 27 Закону № 85/96-ВР перехід до страховика права вимоги, яке має потерпілий до заподіявача шкоди⁶.

ЦК — основний, кодифікований нормативно-правовий акт цивільного законодавства і його текст граматично, лексично та стилістично побудований із використанням понятійного апарату, напрацьованого юридичною цивілістичною наукою. Разом із тим ЦК як закон покликаний врегульовувати цивільні правовідносини, що виникають на практиці, й відсутність у певних його нормах конкретної вказівки на ту чи іншу назву правового поняття чи правової категорії у вигляді дослівного відтворення назви, вживаної в теорії цивільного права, зовсім не означає, що таке поняття чи категорія не існують і їх правила не застосовуються при регулюванні цивільних правовідносин.

Для прикладу, передбачений ст. 388 ЦК спосіб захисту права власника шляхом пред'явлення ним вимоги про витребування майна з чужого незаконного володіння є класичним, відомим ще у римському праві, й теорія цивільного права називає відповідну вимогу віндикаційною. І хоча норми ЦК дослівно не відтворюють назву «віндикація», саме її теоретичні засади та правила вирішення застосовуються на практиці при розгляді відповідних позовів. Аналогічна ситуація також склалась і в питаннях регулювання відносин, наприклад, реституції (статті 215, 216 ЦК), кондикції (гл. 83 ЦК) тощо. Подібні висновки можна зробити і щодо питання застосування правил суброгації до правовідносин майнового страхування.

Згідно зі ст. 993 ЦК до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки. Аналогічні правила передбачені й спеціальним Законом № 85/96-ВР (ст. 27).

⁵ Див.: Гражданское право: В 4-х томах. Том IV: Обязательственное право: Учебник. — 3-е изд., перераб. и доп. / Отв. ред. Суханов Е.А. — М., 2008. — С. 358. (Переклад автора).

⁶ Див.: Цивільне право України. Особлива частина. Підручник. — С. 734.

⁴ Див.: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/619162BF1226EF92C2257C92003A6FF7](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/619162BF1226EF92C2257C92003A6FF7)

Законодавець уживає конструкцію «переходить право вимоги», що з огляду на приписи статей 11, 512, 514—519 ЦК свідчить про таке.

У деліктному зобов'язанні діє принцип відшкодування завданої шкоди в повному обсязі (статті 22, 1166 ЦК), натомість страхове відшкодування — це страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку

Завдання однією особою шкоди майну іншої особи шляхом його знищення або пошкодження, якщо вказані особи не перебувають між собою в договірних правовідносинах, та/або якщо завдання такого роду шкоди не пов'язане з виконанням цими особами обов'язків за договором, є типовим прикладом недоговірного зобов'язання, що в науці цивільного права дістало назву деліктного, а на практиці регулюється загальними правилами гл. 82 ЦК. Тому завдання майнової (матеріальної) шкоди особі, яка є страхувальником за договором майнового страхування, є підставою виникнення насамперед деліктного зобов'язання, в якому потерпілий є кредитором, а відповідальна за завдані збитки особа (заподіювач шкоди) — боржником. Водночас завдання майнової шкоди страхувальнику слугує підставою для виникнення договірної зобов'язання згідно з договором майнового страхування, в якому кредитором є страхувальник, а боржником — страховик, якщо спосіб завдання цієї шкоди страхувальнику буде визнаний страховим випадком.

Зазначені зобов'язання виникають одночасно, але кредитору (потерпілому) належить право вибору — або вимагати відшкодування шкоди від особи, винуватої в її заподіянні, або вимагати виплати страхового відшкодування від страховика, з яким укладено договір.

Варто уваги, що у деліктному зобов'язанні діє принцип відшкодування завданої шкоди в повному обсязі (статті 22, 1166 ЦК), натомість страхове відшкодування — це страхова виплата, яка здійснюється страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування і страхування відповідальності при настанні страхового випадку. Страхове відшкодування не може перевищувати розміру прямого збитку, якого зазнав страхувальник. Непрямі збитки вважаються застрахованими, якщо це передбачено договором страхування (частини 16, 17 ст. 9 Закону № 85/96-ВР).

Таким чином, деліктне зобов'язання — первісне, основне зобов'язання, підставою виникнення якого є завдання шкоди. Одержання страхувальником повного відшкодування збитків від особи, яка їх завдала, припиняє деліктне зобов'язання, що тягне за собою припинення обов'язку страховика здійснити страхову виплату (п. 4 ч. 1 ст. 991 ЦК), але не навпаки.

Виплата страховиком страхувальнику страхового відшкодування є обов'язком страховика за договором (ст. 988 ЦК). Така виплата не припиняє деліктного зобов'язання і не може вважатися відшкодуванням шкоди потерпілому в цьому зобов'язанні, оскільки страховик у правовідносинах добровільного майнового страхування не є боржником у деліктному зобов'язанні. Тобто заподіювач шкоди залишається зобов'язаним відшкодувати завдану ним шкоду незалежно від того, чи звертається до нього з відповідною вимогою сам потерпілий, чи страховик після виплати потерпілому відшкодування за договором майнового страхування.

Законодавець прямо не вживає термін «суброгація», проте при визначенні характеру спірних правовідносин та застосуванні тієї чи іншої норми матеріального права не слід обмежуватися формальним підходом до цього факту, адже зазначені норми закону за змістом і своєю суттю фактично передбачають виникнення у страховика саме суброгаційних прав, а не права зворотної вимоги (регресу)

Отже, передбачений ст. 993 ЦК та ст. 27 Закону № 85/96-ВР перехід до страховика від страхувальника (іншої особи, яка одержала страхове відшкодування) права вимоги до особи, відповідальної за завдані збитки, можна визнати випадком сингулярного правонаступництва, що прямо передбачений законом і відбувається в межах правовідносин страхування, але при збереженні основного зобов'язання з відшкодування шкоди. У такому випадку фактично відбувається передбачена п. 2 ч. 1 ст. 512 ЦК заміна сторони в деліктному зобов'язанні — кредитора, але лише в тому разі, якщо страховик виплатив страхувальнику страхове відшкодування й у його межах.

Дійсно, в тексті указаних норм законодавець прямо не вживає термін «суброгація», проте при визначенні характеру спірних правовідносин та застосуванні тієї чи іншої норми матеріального права не слід обмежуватися формальним підходом до цього факту, адже зазначені норми закону за змістом і своєю суттю фактично передбачають

виникнення у страховика саме суброгаційних прав, а не права зворотної вимоги (регресу). Передбачений ст. 993 ЦК перехід права вимоги до страховика можна не називати вживаним у теорії цивільного права терміном «суброгація», але так чи інакше на підставі зазначеної норми ЦК відбувається саме заміна кредитора в деліктному зобов'язанні внаслідок сингулярного правонаступництва, яку не можна розглядати як регрес.

На підтвердження цього висновку проаналізуємо зворотню вимогу (регрес) та її особливості, які є відмінними від суброгаційної вимоги. Цей аналіз важливий ще й тому, що в правовідносинах страхування існує випадок, коли страховик наділяється правом регресу.

Первісне (основне) деліктне зобов'язання та зобов'язання, що виникло з регресної вимоги, не можуть виникати та існувати одночасно. Право регресу не переходить до іншої особи. Це право самостійне і виникає з факту припинення основного деліктного зобов'язання, породжуючи нове зобов'язання, в якому особа, що за законом мала статус боржника в первісному деліктному зобов'язанні, набуває статусу кредитора в новому, регресному зобов'язанні

Деліктне зобов'язання виникає з факту завдання шкоди (зокрема, майнової) й триває до моменту її відшкодування потерпілому в повному обсязі особою, яка завдала шкоду (статті 11, 599, 1166 ЦК). Сторонами деліктного зобов'язання зазвичай виступають потерпілий (кредитор) і заподіювач шкоди (боржник). Разом із тим правила регулювання таких зобов'язань допускають можливість відшкодування завданої потерпілому шкоди не безпосередньо заподіювачем, а іншою особою, за умови, що законом передбачено такий обов'язок іншої особи, хоча вона шкоди не заподіювала. При цьому за ст. 1191 ЦК особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом.

Таким чином, із виконанням особою, що не завдала шкоди, свого обов'язку з відшкодування потерпілому шкоди, завданої іншою особою, потерпілий одержує повне задоволення своїх вимог, і тому первісне деліктне зобов'язання припиняється його належним виконанням (ст. 599 ЦК).

Первісне (основне) деліктне зобов'язання та зобов'язання, що виникло з регресної вимоги, не можуть виникати та існувати одночасно.

Право регресу не переходить до іншої особи. Це право самостійне і виникає з факту припинення основного деліктного зобов'язання, породжуючи нове зобов'язання, в якому особа, що за законом мала статус боржника в первісному деліктному зобов'язанні, набуває статусу кредитора в новому, регресному зобов'язанні.

У правовідносинах страхування суброгація — це найпоширеніше явище, оскільки вона передбачена для всіх страховиків, які виплатили страхове відшкодування за договором майнового страхування. Але існує й випадок, коли закон наділяє страховика правом саме регресу

Регрес не може бути кваліфікований як заміна сторони в існуючому зобов'язанні, оскільки в первісному деліктному зобов'язанні право вимоги мав (був кредитором) потерпілий, а інша, третя особа, хоч і не заподіювала шкоди, але була зобов'язаним суб'єктом (боржником) перед потерпілим і відповідно — стороною в цьому зобов'язанні.

Підсумовуючи, зазначимо, що основною характерною ознакою суброгації є збереження того зобов'язання, яке виникло із заподіяння шкоди й у зв'язку з яким і було виплачене страхове відшкодування, й зміна в ньому кредитора⁷. Натомість регрес — право відповідальної особи, яка здійснила відшкодування шкоди, заподіяної не її діями, звернутися з вимогою про повернення виплаченого до боржника, з вини якого заподіяно шкоду⁸. Регрес характеризується тим, що правовідношення, за яким відповідальна особа здійснила відшкодування, припинилося, у зв'язку з чим і виникло нове — пов'язане саме з регресною вимогою.

У правовідносинах страхування суброгація — це найпоширеніше явище, оскільки вона передбачена для всіх страховиків, які виплатили страхове відшкодування за договором майнового страхування. Але існує й випадок, коли закон наділяє страховика правом саме регресу.

Загальні норми ЦК, що регулюють правовідносини страхування (гл. 67), не передбачають можливості, підстав та умов виникнення у страховика права зворотної вимоги (регресу). Однак спеціальний Закон від 1 липня 2004 р. № 1961-IV «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності

⁷ Див.: Цивільне право України. Особлива частина. Підручник. — С. 734.

⁸ Див.: Отраднава О. О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України: Навчальний посібник. — К., 2009. — С. 56.

власників наземних транспортних засобів» (далі — Закон № 1961-IV), який відповідно до ст. 999 ЦК регулює відносини у сфері обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, у ст. 38 передбачає право страховика та Моторного (транспортного) страхового бюро України на звернення з регресним позовом до визначеного кола суб'єктів і за наявності передбачених цією статтею умов.

Очевидною є різниця в правових наслідках виплати страховиком страхового відшкодування за договором добровільного майнового страхування та виплати страхового відшкодування за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності. Перша виплата своїм наслідком для страховика має перехід до нього права вимоги до особи, відповідальної за збитки, — суброгацію, інша — виникнення в страховика права зворотної вимоги до винної особи — регрес

Спеціальний Закон № 1961-IV (ст. 3) метою здійснення обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності визначає забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та/або майну потерпілих внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, а також захист майнових інтересів страхувальників. За змістом Закону № 1961-IV (статті 9, 22—31) страхове відшкодування, яке за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності страховик виплатив третій особі, а не своєму страхувальнику, є одночасно й відшкодуванням шкоди третій особі (потерпілому) в деліктному зобов'язанні, оскільки страховик у договірних правовідносинах обов'язкового страхування відповідальності є одночасно боржником у цьому деліктному зобов'язанні.

Таким чином, очевидно є різниця в правових наслідках виплати страховиком страхового відшкодування за договором добровільного майнового страхування та виплати страхового відшкодування за договором обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності. Перша виплата своїм наслідком для страховика має перехід до нього права вимоги до особи, відповідальної за збитки, — суброгацію, інша — виникнення в страховика права зворотної вимоги до винної особи — регрес. При цьому регрес регулюється загальними нормами цивільного права (ст. 1191 ЦК), а у відносинах страхування — також спеціальним законом (ст. 38 Закону № 1961-IV). Натомість для суброгації

встановлено особливий правовий режим згідно зі ст. 993 ЦК та ст. 27 Закону № 85/96-ВР.

Змішування цих правових понять недопустиме, адже закон передбачає різні правила визначення моменту початку позовної давності для суброгаційної вимоги страховика та для його регресної вимоги, при тому, що згідно з правилами ст. 267 ЦК вплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною в спорі, є самостійною підставою для відмови в позові, незалежно від його обґрунтованості по суті.

Варто пам'ятати, що відповідно до правил ч. 6 ст. 261 ЦК за регресними зобов'язаннями перебіг позовної давності починається від дня виконання основного зобов'язання. З огляду на таке, моментом початку позовної давності для регресної вимоги страховика в правовідносинах буде день виконання основного зобов'язання і фактично день припинення цього зобов'язання належним виконанням — день проведення страховиком виплати страхового відшкодування третій особі (потерпілому в деліктному зобов'язанні).

Регрес та суброгація в правовідносинах страхування лише видаються схожими, однак вони істотно відрізняються підставами виникнення та режимом правового регулювання

Однак згідно зі ст. 262 ЦК заміна сторін у зобов'язанні не змінює порядку обчислення та перебігу позовної давності. Таким чином, моментом початку позовної давності для суброгаційної вимоги страховика в правовідносинах фактично буде день виникнення деліктного зобов'язання — день завдання майнової шкоди потерпілому в деліктному зобов'язанні (страхувальнику (вигодонабувачу) за договором майнового страхування).

Регрес та суброгація в правовідносинах страхування лише видаються схожими, однак вони істотно відрізняються підставами виникнення та режимом правового регулювання. Проілюструємо такі відмінності на конкретному прикладі, який є досить поширеним у юридичній і судовій практиці, — співвідношення прав і обов'язків страховика в договорі добровільного майнового страхування наземного транспортного засобу від ризиків його знищення чи пошкодження, які можуть виникнути в процесі експлуатації (далі — договір добровільного страхування), та в договорі обов'яз-

кового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів (далі — договір обов'язкового страхування).

Візьмемо за основу те, що Особа 1 застрахувала свій автомобіль у Страховика 1 за договором добровільного страхування, а Особа 2 застрахувала свою цивільно-правову відповідальність як власник автомобіля у Страховика 2 за договором обов'язкового страхування. Припустимо, що сталася дорожньо-транспортна пригода за участі Особи 1, яка керувала застрахованим автомобілем, та Особи 2, що керувала забезпеченим транспортним засобом. Остання, порушивши Правила дорожнього руху, допустила зіткнення з автомобілем Особи 1, у результаті чого автомобіль було пошкоджено, чим Особі 1 завдано майнової шкоди.

Враховавши зазначені в змодельованій ситуації дані, можна зробити такі висновки.

Первісним і основним зобов'язанням, яке виникло внаслідок зіткнення автомобілів у результаті дорожньо-транспортної пригоди, є деліктне зобов'язання, в якому за загальними правилами ст. 1166 ЦК потерпілий (кредитор) — Особа 1 (особа, якій завдана майнова шкода у зв'язку з пошкодженням його автомобіля), а заподіювач шкоди (боржник) — Особа 2 (особа, неправомірними, активними, винними діями якого завдано майнової шкоди потерпілому).

У той же час завдання майнової шкоди Особі 1 у результаті пошкодження його автомобіля — це страховий випадок за обома договорами страхування: 1) договором добровільного страхування, укладеним Особою 1 із Страховиком 1; 2) договором обов'язкового страхування, укладеним Особою 2 зі Страховиком 2.

Таким чином, деліктне зобов'язання породжує право кредитора в такому зобов'язанні (Особи 1) вимагати (на його вибір) або виплати страхового відшкодування в свого Страховика 1 згідно з договором добровільного страхування, або виплати відшкодування завданої майнової шкоди від Особи 2 та Страховика 2, як третьої особи, що за законом зобов'язана відшкодувати шкоду, завдану Особі 1 з вини заподіювача (Особи 2).

Особа 1 може скористатися правом вимоги кредитора в деліктному зобов'язанні й звернути свою вимогу до сторони заподіювача шкоди — Особи 2 та Страховальника 2. Якщо останні цю вимогу задовольнять та виплатять відшкодування завданої Особою 2 шкоди, то деліктне

зобов'язання припиниться належним його виконанням за ст. 599 ЦК, оскільки буде виконаний передбачений ч. 1 ст. 1166 ЦК обов'язок заподіювача із відшкодування шкоди. Якщо ж Особа 1 скористається правом вимоги кредитора в договорному зобов'язанні й Страховик 1 виплатить своєму страхувальнику (Особі 1) страхове відшкодування за договором добровільного страхування, то таким фактом деліктне зобов'язання не припиниться, адже сторона боржника в цьому зобов'язанні (заподіювача шкоди) свого обов'язку за ч. 1 ст. 1166 ЦК не виконала.

У такому випадку за правилами ст. 993 ЦК та ст. 27 Закону № 85/96-ВР в існуючому деліктному зобов'язанні відбудеться лише заміна кредитора. До Страховика 1 у межах його фактичних витрат перейде право вимоги, яке Особа 1 має до сторони заподіювача шкоди Особи 2 та Страховика 2, а Особа 1 відповідно втратить право вимоги у деліктному зобов'язанні у тих самих межах, при тому, що сторона заподіювача шкоди залишиться незмінною.

Це класичний приклад суброгації й моментом початку позовної давності для вимоги Страховика 1, заявленої з підстав ст. 993 ЦК, буде день завдання майнової шкоди Особі 1 (день, коли сталася дорожньо-транспортна пригода й було пошкоджено застрахований автомобіль).

Разом із тим змодельована ситуація дає змогу охарактеризувати й можливість виникнення регресної вимоги в правовідносинах страхування та проаналізувати її правові підстави.

Так, у момент укладення договору обов'язкового страхування Страховик 2 взяв на себе зобов'язання відповідати перед невизначеним і невідомим заздалегідь колом осіб за майнову шкоду, завдану цим особам Особою 2, страхувальником відповідальності. Сутністю цього виду страхування (страхування відповідальності) якраз і є прийняття страховиком на себе фінансових ризиків виплати відшкодування завданої страхувальником іншій особі майнової шкоди, а також згода страховика прийняти обов'язок сторони боржника у деліктному зобов'язанні, якщо воно виникне.

У ситуації, яка змодельована вище, презюмуємо, наприклад, що після дорожньо-транспортної пригоди Особа 2 самовільно залишила місце пригоди. Зазначена обставина відповідно до прямого припису підпункту «в» п. 38.1.1 ст. 38 Закону № 1961-IV дає Страховику 2 право подати регресний позов до самого страхувальника (Особи 2), але таке право регресу виникає у Страховика 2 лише тоді, коли припиниться

основне деліктне зобов'язання фактом здійснення ним виплати страхового відшкодування на користь сторони потерпілого-кредитора в деліктному зобов'язанні (Особі 1 або Страховика 1).

Суброгація та регрес — це різновиди права вимоги, головною відмінністю між якими є те, що при суброгації існує основне зобов'язання, яке не припиняється виплатою страхового відшкодування, і в якому відбувається заміна кредитора на підставі передбаченого законом сингулярного правонаступництва. І навпаки, регрес передбачає існування двох зобов'язань, одне з яких основне, первісне, а інше (регресне) — похідне від основного й виникає на підставі та у зв'язку з припиненням основного зобов'язання

Отже, моментом початку позовної давності для заявленої з підстав ст. 38 Закону № 1961-IV зворотної вимоги Страховика 2 до його ж страхувальника Особи 2 буде той день, у який Страховик 2 провів виплату страхового відшкодування стороні потерпілого в деліктному зобов'язанні (Особі 1 або Страховику 1).

Підсумовуючи зазначене, можемо зробити висновки, що суброгація та регрес — це різновиди права вимоги, головною відмінністю між якими є те, що при суброгації існує основне зобов'язання, яке не припиняється виплатою страхового відшкодування і в якому відбувається заміна кредитора на підставі передбаченого законом сингулярного правонаступництва. І навпаки, регрес передбачає існування двох зобов'язань, одне з яких основне, первісне, а інше (регресне) — похідне від основного й виникає на підставі та у зв'язку з припиненням основного зобов'язання.

У правовідносинах страхування в переважній більшості випадків вимога страховика до особи, відповідальної за завдані страхувальнику збитки, є суброгаційною, передбачена загальними нормами цивільного законодавства для всіх страховиків, що виплатили страхове відшкодування за договором майнового страхування, але не може бути звернена до страхувальника чи іншої особи, яка одержала страхове відшкодування. Натомість регрес у правовідносинах страхування і є тим досить рідкісним випадком, коли страховик одержує

право стягнути суму виплаченого відшкодування не лише з третьої особи, але й із самого страхувальника. Право страховика на пред'явлення регресної вимоги не є поширеним і передбачається законом лише для окремих випадків та у визначених законом межах (наприклад, ст. 38 Закону № 1961-IV).

Слід також зауважити про ще один аспект діяльності страховиків, який не є предметом аналізу в цій статті, але важливий у контексті правильного розуміння особливостей правового регулювання відносин страхування різних видів із точки зору наявності в страховика права вимоги до особи, винної в настанні страхового випадку.

Правильне визначення характеру спірних правовідносин та правозастосування в спорах, які виникають у страхуванні, потребує аналізу як загальних норм ЦК, так і спеціальних законів, із врахуванням специфіки правового регулювання тих чи інших видів страхування.

Перехід права вимоги до страховика за ст. 993 ЦК можливий виключно в межах єдиного виду страхування — майнового (пов'язаного з володінням, користуванням і розпорядженням майном). Зворотна вимога до винної особи (регрес) може виникати у страховика за договором страхування відповідальності, якщо право регресу прямо передбачене законом. Однак чинне цивільне законодавство виділяє ще один вид страхування — обов'язкове особисте (пов'язане з життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням), яке за характером правового регулювання не передбачає для страховика права вимоги до особи, винної в завданні страхувальнику шкоди, покладаючи тягар виплати страхового відшкодування на страховика за рахунок грошових фондів.

Таким чином, правильне визначення характеру спірних правовідносин та правозастосування в спорах, які виникають у страхуванні, потребує аналізу як загальних норм ЦК, так і спеціальних законів, із врахуванням специфіки правового регулювання тих чи інших видів страхування.

Проблеми вдосконалення законодавства



О.І. Потильчак,
суддя Верховного Суду
України,
заслужений юрист України,
доктор філософії в галузі
права

Незалежність суддів як гарантія правової держави: міжнародний досвід

Вирішення основоположних проблем судової реформи, пов'язаних зі становленням і зміцненням судової влади, забезпеченням незалежного та кваліфікованого правосуддя, здатного захистити права й законні інтереси учасників судочинства, невід'ємне від особи, яка обіймає посаду судді. Ухвалення судових рішень іменем держави характеризує рівень соціальної значущості правозастосовної діяльності суддів.

Summary

With reference to the norms of the Constitution of Ukraine, the Law of Ukraine "On the Judiciary and the Status of Judges" and studies of Ukrainian and foreign academicians, the author clarifies the key points and reveals the principle of judicial independence.

Going from detailed analysis of the acts of international legislation, and in particular from constitutions of foreign countries, which fix judicial independence, it was revealed systemic shortcomings of domestic legislation in this sphere and set up proposals for its improvement. Special attention is focused on an inconsistency of judicial appointment (election) and dismissal procedure with international standards, which are recognized by the Constitution of Ukraine

Поняття правового статусу судді як публічного суб'єкта охоплює такі елементи, як: порядок призначення чи обрання; порядок припинення діяльності; компетенція судді, а також порядок і способи її реалізації

Конституція України містить обов'язкові вимоги, яким має відповідати особа, що претендує на зайняття посади судді (ст. 127). Ураховуючи, що суддівський корпус становить судову владу, діяльність якої пов'язана з відновленням порушених прав, виконувати зазначені функції можуть винятково особи, які відповідають усім вимогам, встановленим як Основним Законом, так і нормативно-правовими актами, що визначають соціально-правовий статус суддів в Україні. Проте, згадуючи про вимоги, які висуваються до суддів, слід також зазначити і про гарантії їхньої незалежності.

Саме реалізація гарантій незалежності суддів є необхідною передумовою належного здійснення суддями правосуддя на засадах верховенства права з метою захисту прав і свобод людини та громадянина, утвердження й забезпечення яких є головним обов'язком держави (статті 3, 8, 55 Конституції України).

Досліджували і розробляли організаційно-правові та процесуальні аспекти принципу незалежності суддів українські й зарубіжні науковці, зокрема Л.М. Москвич, О.М. Овчаренко, О.М. Курило, В.Ф. Бойко, В.О. Євдокимов, М.С. Алексєєв, В.Ф. Погорілко, Ю.М. Грошевий,

Т.М. Добровольська, В.В. Єршов, В.І. Кононенко, О.М. Ларін, В.М. Лебедев, В.В. Молдован, В.В. Леоненко, П.А. Лупинська, Н.Р. Максимов, В.Т. Маляренко, П.П. Михайленко, Т.Г. Морщакова, В.М. Петренко, М.М. Полянський, О.Х. Юлдашев, І.Л. Петрухін, О.Д. Бойков та ін.

Слушною є позиція І.Л. Петрухіна, відповідно до якої поняття правового статусу судді як публічного суб'єкта охоплює такі елементи, як: порядок призначення чи обрання; порядок припинення діяльності; компетенція судді, а також порядок і способи її реалізації¹.

Ураховуючи особливе місце судової влади в механізмі держави та специфіку її здійснення, правовий статус її носія — судді — врегульовано детальніше, ніж представників законодавчої чи виконавчої влади.

Принцип незалежності суддів закріплено в більшості конституцій держав світу, проте його реалізація відбувається по-різному

У міжнародних і внутрішньодержавних нормативно-правових актах визначено основоположні принципи, що відображають правовий статус судді. В Основних принципах незалежності судових органів, прийнятих на сьомому Конгресі ООН з профілактики злочинності та поводження з правопорушниками, що проходив у Мілані (Італія) з 26 серпня по 6 вересня 1985 р. (схвалені резолюціями № 40/32 та № 40/146 Генеральної Асамблеї від 29 листопада та 13 грудня 1985 р.), зазначено таке:

– незалежність судових органів гарантується державою і закріплюється в конституції або законах країни;

– судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону;

– принцип незалежності судових органів дає судовим органам право і вимагає від них забезпечення справедливого проведення судового розгляду і дотримання прав сторін тощо.

Процедура 1 Резолюції 1989/60 15-го пленарного засідання Економічної і Соціальної Ради ООН «Процедури ефективного здійснення основних принципів незалежності судових органів» (24 травня 1989 р.) зобов'язує всі держави прийняти і застосовувати в судових системах Основні принципи незалежності судових органів відповідно до свого конституційного процесу і внутрішньодержавної практики. У Рекомендації № (94) 12 «Незалежність, дієвість та роль суддів»

(ухвалена Комітетом міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів), між іншим, визначено, що Комітет міністрів відповідно до положень ст. 15 b Статуту Ради Європи рекомендує застосовувати Принцип 1 «Загальні принципи, що мають відношення до незалежності суддів», згідно з яким незалежність суддів має бути гарантована відповідно до положень Конвенції про захист прав та основних свобод людини і конституційних принципів, наприклад, через запровадження відповідних положень до конституцій чи інших законодавчих актів, або через включення положень цієї рекомендації до системи внутрішнього права.

Принцип незалежності суддів закріплено в більшості конституцій держав світу, проте його реалізація відбувається по-різному. Так, наприклад, у ст. 64 Конституції Франції визначено лише

«існування» судової влади та зазначено про такі гарантії, як незмінність, повнота повноважень, порядок формування суддівського корпусу. Адже саме поняття «судова влада» передбачає якісно незалежний рівень, оскільки будь-яка влада без такого критерію, як «незалежність», нездатна забезпечити виконання покладених на неї функцій². Натомість у конституціях Німеччини (ст. 97)³, Італії (ст. 101)⁴, Іспанії (п. 1 ст. 117)⁵ разом із нормою, що визначає функціонування судової влади, закріплені положення, якими гарантується її незалежність — судді незалежні та діють, слідуючи голосу своєї совісті, та в межах конституції і законів.

На думку О.Д. Бойкова, відсутність деталізації принципу незалежності суддів у законодавстві зарубіжних країн зумовлена декількома факторами: головні з них криються в жорсткому відборі претендентів на посаду судді з числа професійних юристів, які заслуговують на довіру, у високому соціальному статусі судді з точки зору престижу та оплати праці, що змушує суддю дбати про свою репутацію, існування різних форм контролю за діяльністю судді (як професійного, так і суспільного), в помірному навантаженні і нормальних умовах праці⁶.

В Україні принцип незалежності суддів закріплено як у Конституції України, так і в законах, у яких визначено порядок забезпечення незалежності суддів. Стаття 126 Конституції України

² Див.: Конституції зарубіжних держав: Учебное пособие / сост. проф. В.В. Маклаков. — М., 1997. — С. 26.

³ Там само. — С. 199.

⁴ Там само. — С. 264.

⁵ Там само. — С. 328.

⁶ Див.: Бойков А.Д. Иммуниет судейский // Прокурорская и следственная практика. — М., 1998. — № 4; Бойков А.Д. Иммуниет депутатский // Прокурорская и следственная практика. — М., 1998. — № 1.

¹ Див.: Судебная власть / Под ред. И.Л. Петрухина. — М., 2003. — С. 564.

встановлює, що незалежність і недоторканість суддів гарантуються Конституцією і законами України. Гарантована Конституцією незалежність суддів, насамперед, забезпечується особливим порядком їх обрання або призначення на посаду та звільнення з посади (п. 27 ч. 1 ст. 85, частини 4, 5 ст. 126, частини 3, 4 ст. 127, ст. 128, п. 1 ч. 1 ст. 131); заборонаю впливу на них у будь-який спосіб (ч. 2 ст. 126); захистом професійних інтересів (ч. 6 ст. 127); підкоренням суддів при здійсненні правосуддя лише закону (ч. 1 ст. 129); особливим порядком притягнення їх до дисциплінарної відповідальності (п. 3 ч. 1 ст. 131); забезпеченням державою фінансування та належних умов для функціонування судів і діяльності суддів (ч. 1 ст. 130); заборонаю суддям належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої (ч. 2 ст. 127); притягненням до юридичної відповідальності винних осіб за неповагу до суду і судді (ч. 5 ст. 129); забезпеченням державою особистої безпеки суддів та їхніх сімей (ч. 7 ст. 126); здійсненням суддівського самоврядування (ч. 2 ст. 130).

В юридичній літературі немає єдиної думки щодо кількості та змісту принципів, що відображають правовий статус суддів.

Так, А.О. Селіванов підкреслює, що Основний Закон України визначає засадничі підходи до забезпечення незалежності та недоторканності суддів, а отже, ставить їх на конституційний рівень, чого не було до прийняття Конституції України. Законами України, вважає він, може бути розширений обсяг незалежності та недоторканності суддів, який повинен бути достатнім для здійснення судом неупередженого та об'єктивного судочинства.

На думку В.В. Носова, недоторканність як елемент незалежності суддів виокремлено в Конституції України, а тому тільки вона визначає обсяг і зміст недоторканності суддів (ч. 3 ст. 126). Щодо інших гарантій незалежності суддів, то, крім Конституції України, вони можуть бути встановлені й законами.

На переконання Л.М. Горбунової, незалежність суддів полягає в їхньому праві при здійсненні правосуддя бути вільними від будь-якого обмеження, впливу, тиску, погроз, втручань, зокрема, з боку посадових осіб органів державної влади.

І.І. Ємельянова зазначає, що чинне законодавство розкриває зміст поняття незалежності

суддів, а внесення змін до ч. 2 ст. 13 Закону від 15 грудня 1992 р. № 2862-ХІІ «Про статус суддів»⁷ зумовлено не стільки приведенням її у відповідність до ч. 3 ст. 126 Конституції України, скільки неузгодженістю зі ст. 85, якою визначено повноваження Верховної Ради України. Зокрема, до повноважень парламенту не віднесено надання згоди на притягнення суддів до кримінальної відповідальності та на застосування до них адміністративних стягнень, що накладаються в судовому порядку. Разом із тим, як зауважує І.І. Ємельянова, згідно з ч. 1 ст. 126 Конституції України законами України можуть бути встановлені додаткові гарантії недоторканності як складової незалежності суддів⁸.

Відповідність кандидата на посаду судді встановленим вимогам у поєднанні з порядком формування суддівського корпусу сприяє його незалежності та самотійності під час здійснення правосуддя

Стаття 47 Закону від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів» (далі — Закон № 2453-VI) містить положення щодо незалежності судді та передбачає, що суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання; суддя здійснює правосуддя на основі Конституції і законів України, керуючись при цьому принципом верховенства права; втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом. Відповідно до ч. 4 зазначеної статті незалежність судді забезпечується:

- 1) особливим порядком його призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення;
- 2) недоторканністю та імунітетом судді;
- 3) незмінюваністю судді;
- 4) порядком здійснення судочинства, визначеним процесуальним законом, таємницею ухвалення судового рішення;
- 5) заборонаю втручання у здійснення правосуддя;
- 6) відповідальністю за неповагу до суду чи судді;
- 7) окремим порядком фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів, установленим законом;
- 8) належним матеріальним та соціальним забезпеченням судді;

⁷ Закон втратив чинність на підставі Закону від 7 липня 2010 р. № 2453-VI «Про судоустрій і статус суддів».

⁸ Див.: Рішення Конституційного Суду України від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин 1, 2 ст. 126 Конституції України та ч. 2 ст. 13 Закону України «Про статус суддів» (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) // <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04/print1384334316621258>

9) функціонуванням органів суддівського самоврядування;

10) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки судді, членів його сім'ї, майна, а також іншими засобами їх правового захисту;

11) правом судді на відставку.

Проте п. 3 ч. 4 ст. 47 Закону № 2453-VI має частково декларативний характер, оскільки ч. 1 ст. 128 Конституції України визначає, що *перше призначення на посаду професійного судді строком на п'ять років* здійснюється Президентом України. Всі *інші судді*, крім суддів Конституційного Суду України, обираються Верховною Радою України *безстроково*, в порядку, встановленому законом. Така реалізація цього пункту ставить в нерівні умови суддів та призводить до порушення ч. 1 ст. 126 Конституції України. Зазначене підтримала і Європейська комісія «За демократію через право» (Венеціанська комісія), ухваливши Висновок від 16 березня 2010 р. CDL-AD (2010)003 щодо проекту Закону України «Про судоустрій і статус суддів», у п. 39 якого передбачено, що «*уперше суддя призначається на посаду на п'ятирічний термін, який, певно, передбачається як свого роду випробувальний період. «Встановлення випробувальних термінів може загрожувати незалежності суддів»* (CDL-AD(2007)003), п. 26). Зазначена в законопроекті норма спирається на ст. 126 Конституції, яку слід змінити». Пункт 78 Висновку цієї Комісії від 15 жовтня 2011 р. CDL-AD (2011)033 щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та інших законодавчих актів України» (далі — Висновок CDL-AD (2011)033) передбачає, що тимчасово призначені судді — одна із фундаментальних проблем, які існують в Україні у системі призначення та звільнення суддів із посад.

У поєднанні з принципом незмінюваності призначення судді відбувається безстроково з урахуванням особливих, встановлених законом умов, на підставі яких суддя може бути звільнений

Відповідність кандидата на посаду судді встановленим вимогам у поєднанні з порядком формування суддівського корпусу сприяє його незалежності та самостійності під час здійснення правосуддя. У науковій літературі упродовж тривалого часу виборність суддів визнавалася вищим і демократичним порядком формування судової влади, аніж їх «призначуваність». Вважалося, що виборність — один із важливих,

хоча і не основний, механізм реалізації принципу участі народу у здійсненні правосуддя. Однак переважна більшість конституцій зарубіжних країн дотримується принципу, згідно з яким суддя саме призначається на посаду.

Слід звернути увагу на думку М.В. Баглая, відповідно до якої акт призначення — це не «волюнтаристське» рішення влади, засноване на ґрунтовній юридично-регламентованій процедурі професійного відбору, якому, у свою чергу, передують спеціальна професійна підготовка і суворі правила проходження ступенів суддівської кар'єри⁹.

Важливість незалежності суддів для розбудови України як правової держави вимагає закріплення на конституційному рівні ефективних гарантій її забезпечення, що відповідатимуть міжнародним стандартам

Як у більшості конституцій зарубіжних країн, так і в інших законодавчих актах, що регулюють правовий статус суддів, не зазначено, на який термін суддя призначається. У поєднанні з принципом незмінюваності призначення судді відбувається безстроково з урахуванням особливих, встановлених законом умов, на підставі яких суддя може бути звільнений. До таких підстав відносяться: досягнення певної вікової межі; фізичний стан, що не дозволяє здійснювати повноваження; вчинення злочину або серйозного дисциплінарного проступку, або грубого порушення етичних і моральних норм.

Важливість незалежності суддів для розбудови України як правової держави вимагає закріплення на конституційному рівні ефективних гарантій її забезпечення, що відповідатимуть міжнародним стандартам.

Одним із перших дієвих кроків на шляху до посилення гарантій незалежності суддів та повноцінної реалізації п. 3 ч. 4 ст. 47 Закону № 2453-VI став проект Закону «Про внесення змін до Конституції України щодо посилення гарантій незалежності суддів» (реєстраційний № 2522а від 4 липня 2013 р., внесений на розгляд Верховної Ради України Президентом України)¹⁰. Як зазначено у пояснювальній записці до законопроекту, його метою є вдосконалення положень Конституції України, зокрема щодо зміни процедури призначення та звільнення суддів і посилення існуючих гарантій незалежності суддів. Так, пропонується змінити

⁹ Див.: Конституционное право зарубежных стран // Под общ. ред. М.В. Баглая. — М., 2004. — С. 343.

¹⁰ http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=47765

положення щодо участі Верховної Ради України у процесі обрання суддів на посади та у звільненні їх з посад, а також скасувати п'ятирічний строк призначення на посаду судді вперше, чим усунути, як зазначено у Висновку CDL-AD (2011)033, одну із фундаментальних проблем у системі призначення та звільнення суддів з посад.

У більшості країн Європейського союзу відповідно до принципу незмінності особа, призначена на посаду судді, не може без її згоди не тільки бути звільнена (за винятком перелічених підстав), але й переведена на іншу посаду або до іншого суду. У Франції цей принцип трактується як «неможливість зміщувати, тимчасово усувати від посади, переміщати або змушувати суддів раніше встановленого терміну йти у відставку в обхід закону»¹¹.

Західна доктрина і практика розглядають незмінюваність суддів як найважливіший чинник, що забезпечує їхню незалежність. Конституція Франції, розділ якої про судову владу лаконічніший, ніж відповідні розділи конституцій інших країн, встановила цей принцип у короткій

формулі: «Судді незмінювані»¹². Проте законопроектом № 2522а пропонується доповнити ст. 126 Конституції України положенням, відповідно до якого суддя звільняється з посади органом, що його призначив, у разі ненадання суддею згоди на переведення до іншого суду в разі ліквідації чи реорганізації суду загальної юрисдикції, в якому він займає посаду. Така новела становитиме загрозу незалежності та недоторканності суддів, адже закріпить на конституційному рівні адміністративний механізм впливу на суддів через процедуру їх звільнення.

Ураховуючи зазначене, вважаємо, що важливу роль у становленні нашої держави як незалежної, демократичної, соціально-правової відіграє не формальне декларування принципу незмінюваності суддів (п. 3 ч. 4 ст. 47 Закону № 2453-VI), а практична його реалізація шляхом гарантування незмінюваності суддів та призначення їх на посаду з дотриманням відповідної процедури, про що свідчить досвід країн романо-германської правової системи та рекомендації європейських інституцій для України.

¹¹ Шарвен Р. Юстиция во Франции: Судебный аппарат и классовая борьба. — М., 1978. — С. 41. Тут і далі — переклад автора.

¹² Конституции зарубежных стран: Сб. // Сост. В.Н. Дубровин. — М., 2001. — С. 60.

Вітаємо колегу!



10 червня виповнилося 65 років
судді Верховного Суду України, заслуженому юристу України

Леоніду Івановичу Фесенку.

Стаж його роботи на посаді судді становить 19 років,
із них 1 рік 7 місяців — у Верховному Суді України.

*Колектив
Верховного Суду України
сердечно вітає колегу і зичить
міцного здоров'я, злагоди,
добробуту та щасливих
років життя!*



Міжнародні зв'язки



На початку червня у Верховному Суді України відбулася зустріч із місією Міжнародного валютного фонду (МВФ).

Голова Верховного Суду України **Ярослав Романюк** ознайомив представників МВФ — керівника місії **Седа Огада**, старшого фінансового експерта **Еммануеля Матіаса**, старшого експерта із юридичних питань **Себастьяна Помпе** — зі структурою судової системи України, розповів про роль і місце в ній Верховного Суду України, поінформував про судові ініціативи законодавчих змін у сфері судочинства, які потрібні українському суспільству.

Седа Огада повідомив, що технічна місія МВФ працює в Україні з 28 травня 2014 р. з метою комплексного обстеження системи урядування, судочинства та заходів протидії корупції в Україні. Таке обстеження, зауважив керівник місії, дасть можливість визначити сфери, що потребують зміцнення і реформування. Він також наголосив, що реформування судової системи Украї-

ни з дотриманням міжнародних стандартів і забезпечення, таким чином, її ефективного функціонування — важлива складова створення позитивного інвестиційного клімату в Україні, а також запорука продуктивної співпраці з МВФ.

За словами керівника місії, представники МВФ спрямовують зусилля на роботу у трьох напрямках: протидія корупції, ефективність судової системи та поліпшення бізнес-клімату. Після ретельного вивчення ситуації експерти готові надати консультаційну допомогу.

На прохання гостей Ярослав Романюк детально ознайомив їх із пропозиціями Верховного Суду України щодо внесення змін до Основного Закону України (у розд. «Правосуддя»), які були затверджені на Пленумі Верховного Суду України й направлені Тимчасовій спеціальній комісії Верховної Ради України з питань підготовки законопроекту про внесення змін до Конституції України. На жаль, за-

значив Ярослав Романюк, законодавець урахував не всі пропозиції, спрямовані на створення більш доступної, спрощеної, а водночас і менш затратної судової системи України, та висловив сподівання, що голос суддівського корпусу таки почують.

У свою чергу Себастьян Помпе зауважив, що з багатьма пропозиціями Верховного Суду України щодо ефективного реформування судової системи України він уже ознайомлений зі звіту експертів Ради Європи, які працюють в Україні, і вони видаються йому слушними та своєчасними.

У зустрічі також взяли участь заступник секретаря Судової палати у господарських справах Верховного Суду України **Павло Колесник**, судді Верховного Суду України **Марина Кліменко** та **Олександр Прокопенко**, начальник відділу міжнародного співробітництва Верховного Суду України **Ліна Губар**, керівник прес-служби Суду **Людмила Момот**.

Редакція не завжди поділяє думку авторів статей. За точність наведених у статтях даних, посилань на нормативні акти й інші джерела відповідають автори. Передрук опублікованих у журналі матеріалів здійснюється за письмовим дозволом голови редакційної колегії з обов'язковим посиланням на джерело. З деякими матеріалами журналу можна ознайомитися на web-сайті Верховного Суду України

<http://www.scourt.gov.ua>
editor@scourt.gov.ua



Адреса редакції:

вул. П. Орлика, 4-а, кімн. 109, м. Київ, 01043

Телефони: відповідальний секретар (44) 253-9965, група технічного забезпечення (44) 253-0687

Редактори: **А.В. Гончарук**, **К.С. Мусієнко**,
П.О. Мусієнко, **О.І. Пархоменко**, **Н.О. Щур**

В.о. відповідального секретаря **О.Д. Баркан**

Верстка: **С.І. Самкова**, **В.М. Горобченко**

Фото: **П.О. Мусієнко**

Переклад англійською: **О.В. Гулько**

Видавець:

ТОВ «Видавництво «Істина»

просп. Правди, 31-а, оф. 511, м. Київ, 04108

Телефони: (44) 468-3131, 464-1442, 464-1444.

E-mail: istina_knigi@ukr.net

Підписано до друку 25.06.2014.

Формат 60×84 1/8. Друк офсетний.

Обл.-вид. арк. 6,62. Умовн. друк. арк. 5,58.

Зам. 283.

Наклад 2170 пр. Ціна договірна

Віддруковано:

ТОВ Друкарня «Літера»

Чоколівський бульвар, 19

м. Київ

03168

Телефон (факс): (44) 502-6808

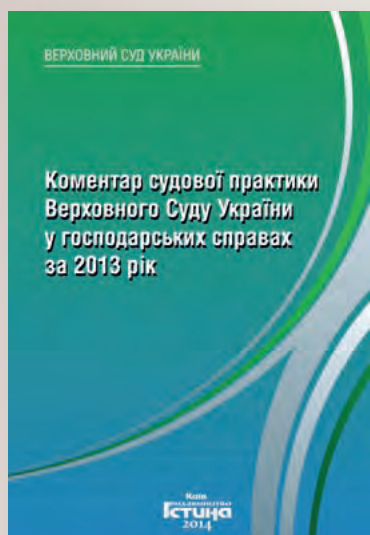
Видавництво «Істина» пропонує:



Судові рішення Верховного Суду України у цивільних справах. 2013 / За заг. ред. А.Г. Яреми. — К., 2014

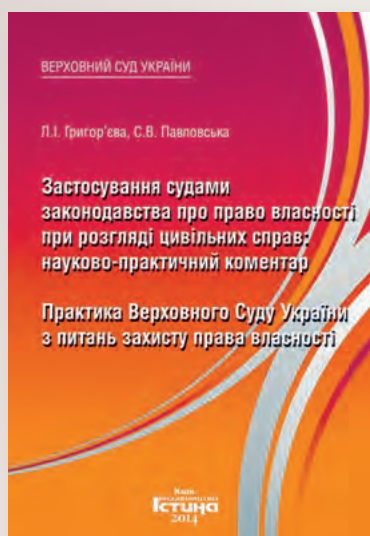
У збірнику вміщено постанови Верховного Суду України, прийняті упродовж 2013 р. за наслідками розгляду заяв про перегляд судових рішень у цивільних справах з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, а також із підстави встановлення міжнародною судовою установою порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом.

Ці постанови супроводжуються правовими висновками Верховного Суду України про правильне застосування норм матеріального права щодо спірних правовідносин. До того ж до збірника включено прийняті у той самий період постанови Верховного Суду України у справах, в яких не встановлено неоднакового застосування одних і тих самих норм матеріального права.



Коментар судової практики Верховного Суду України у господарських справах за 2013 рік / За заг. ред. В.П. Барбари. — К., 2014

У виданні зібрані рішення Верховного Суду України у господарських справах, ухвалені протягом 2013 р., наводяться коментарі до них, а також правові висновки найвищої судової інстанції з питань застосування окремих норм права.



Григор'єва Л.І., Павловська С.В. Застосування судами законодавства про право власності при розгляді цивільних справ: науково-практичний коментар. Практика Верховного Суду України з питань захисту права власності. — К., 2014

Аналіз практики застосування судами норм права при розгляді справ, пов'язаних з набуттям, припиненням, здійсненням та захистом права власності, має на меті виявлення проблемних та спірних питань, що виникають у суддів при вирішенні зазначених спорів, запропонування можливих шляхів їх усунення та надання пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

З приводу придбання книг звертайтеся до видавництва «Істина»:
04108, м. Київ,
просп. Правди, 31а, оф. 511
Телефони: (44) 468–3131; 464–1442
E-mail: istina_knigi@ukr.net
<http://www.istina-books.com.ua>